

סיפור רב כהנא ור' יוחנן (ב"ק קיז ע"א-ע"ב)

וענף נוסח גניזה המבורג

נושא עיוננו הוא הסיפור הארוך והמפורסם על רב כהנא שהרג את מי שביקש למסור ממנו של ישראל לשלטונות, עד לבריחתו לארץ ישראל, ביקורו בשיבת ר' יוחנן, והשתלשלות המפתיעה של מיתתו ותחייתו (בבא קמא קיז ע"א-ע"ב). סיפור זה זכה בצדק לטיפול המרוכז של החוקרים, ובימינו נתייחדו לו כמה מחקרים שלמים — אני מתכוון בעיקר למחקריהם של שפרבר, גפני ושרמר;¹ ואף אני הקדשתי לסיפור הזה מחקר מיוחד,² וכאן מבקש אני להוסיף עליו נדבך נוסף. עיסוקנו במעשה רב כהנא מתחיל במישור של המקורות, וכלה במישור של הנוסח. בשני המישורים הללו אפשר לעמוד לא רק על צורות שונות של עניין אחד, בחינת "שתי מסורות" — בעמידתן זו מול זו, אלא גם על שלבי זרימתן והתפתחותן.³ ננסה אפוא, הן

* המאמר מבוסס על הרצאה שנשאתי בקונגרס העולמי השלושה עשר למדעי היהדות, תשס"א.
1 D. Sperber, "On the Unfortunate Adventures of Rav Kahana: A Passage of Saboraic Polemic from Sasanian Persia", איראנו-יודאיקה, לחקר פרס והיהדות, בעריכת ש' שקד, ירושלים תשמ"ב, עמ' 83-100 (= "The Misfortunes of Rav Kahana: A Passage of Post-Talmudic Polemic", idem, pp. 144-145; *Magic and Folklore in Rabbinic Literature*, Ramat Gan 1994, pp. 144-145); י' גפני, "הישיבה הבבלית לאור סוגיית ב"ק קיז ע"א", תרביץ מט (תש"ס), עמ' 292-301; ע' שרמר, "אקשי ליה ואוקמיה: עיון אחד בסוגיית הבבלי, בבא קמא קיז ע"א", תרביץ סו (תשנ"ז), עמ' 404-415; הנ"ל, "בשולי הקושיה וההעמדה", נטועים ו (תש"ס), עמ' 73-79.
2 S. Friedman, "The Further Adventures of Rav Kahana — Between Babylonia and Palestine", *The Talmud Yerushalmi and Graeco-Roman Culture*, ed. P. Schäfer, 3, Tübingen 2002 (להלן: ככל וארץ ישראל). ראה גם: J.L. Rubenstein, *Talmudic Stories*, Baltimore 1999, p. 271.
3 תפיסת הצורות השונות כשתי מסורות מוצקות, עצמאיות ושוות ערך, בחינת "זכור ושמור כדיבור אחד נאמר", קסמה לחוקרים במשך תקופה ארוכה; כנגדה יש לגלות את סימני ההתפתחות של צורה אחת מחברתה, ועל ידי כך לעמוד על פיתוח הצורות הספרותיות, ותכנים של היסטוריה ושל מושגים — ראה ש"י פרידמן, "לאגדה ההיסטורית בתלמוד הבבלי", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, בעריכת הנ"ל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 162; S. Friedman, "Uncovering Literary Dependencies in the Talmudic Corpus", *The Synoptic Problem in Rabbinic Literature*, ed. S.J.D. Cohen, Providence 2000, pp. 35-57. על מעשי העיבוד ופיתוח התכנים השווה דברי דוד הנשקה על "פרשנותו ועיבודו של טקסט תנאי קדום על-פי הנחותיה של ההלכה האחרונה, בשלל דרכים של פרשנות ועיבוד" (משנה ראשונה בתלמוד של תנאים אחרונים, רמת-גן תשנ"ז, עמ' 196); מנחם קיסטר, על אבות דרבי נתן ונוסח א'

ביחס לצורות המקבילות (מישור המקורות), והן ביחס לגירסאות השונות (מישור הנוסח), לעקוב אחר כיווני פיתוחן, עריכתן ושכלולן, ואף לעמוד על מקצת המגמות שגרמו לתהליך מורכב ומפותח זה, של עשיית גלגולים וגלגולי גלגולים של הסיפור המרתק אשר לפנינו.

א

המעשה, כפי שהוא לפנינו היום, הינו בן שלוש מערכות:
 א. הריגת המסור על ידי רב כהנא ועצתו של רב לרב כהנא שיברח לארץ ישראל ויקבל על עצמו שלא להקשות קושיות לר' יוחנן במשך שבע שנים.
 ב. רב כהנא מפגין את כוחו במשא ומתן התלמודי בפני ריש לקיש, וריש לקיש מבשר לר' יוחנן את בואו של רב כהנא: "ארי עלה מבבל". אמנם בתחילה מקיים רב כהנא את הבטחתו שלא להקשות קושיות בפני ר' יוחנן, עד שמודיע ר' יוחנן "ארי שאמרת נעשה שועל" ! אולם לאחר שבויש רב כהנא בדרך זו נפתחת ההתמודדות הגדולה בין רב כהנא לבין ר' יוחנן, שתוצאותיה המרות היו מיתתו של רב כהנא.
 ג. כניסת ר' יוחנן למערת הקבורה, החייאת רב כהנא על ידי ר' יוחנן, והעיקר הפולמוסי בקשתו של ר' יוחנן מאת רב כהנא לפשוט לו את כל ספקותיו. וכך היה, ובזאת הוכחה עלינותו של רב כהנא על ר' יוחנן, וגדולת חכמת התורה שבבבל לעומת זו שבארץ ישראל.

במחקר הנזכר⁴ עסקתי במעשה אחר על רב כהנא בירושלמי ברכות (פ"ב ה"ח, ה ע"ג, עמ' 22). שם מסופר על עלייתו של רב כהנא לארץ ישראל, כעסו שכעס על הפרחחים שהיתלו בו, ועל כך שכעס זה גרם לפטירתם המיידית של אותם פרחחים — הרי המוטיב של רב כהנא ההורג מתוך פזיזות, בדומה למתואר בבבלי במערכה הראשונה על הריגת המסור. טענתי שם שהמעשה בבבלי בבא קמא מוסר עיבוד מפותח של המוטיב שביירושלמי ברכות. באותו מאמר עסקתי גם בהצעה שמסורות על שני רב כהנא, הראשון והשני, שניהם תלמידי רב, צורפו יחד לכדי סיפור אחד רצוף בבבלי בבא קמא.
 מתוך אותו מחקר נקדים כאן ונציין בקצרה את היחס הספרותי ההדוק בין מעשה רב כהנא בבבלי קמא לבין האגדתא המפורסמת בפרק השוכר את הפועלים (בבא מציעא פג ע"ב – פד ע"א), המורכבת מקורותיו של ר' אלעזר בר' שמעון, וממעשה ר' יוחנן וריש לקיש בבית המדרש. יחס זה יעמוד לנו בהערכת שני ענפי הנוסח בבבא קמא, שנעסוק בהם להלן. מעשה ר' יוחנן וריש לקיש בולט בדמיונו למעשה רב כהנא באשר בשניהם ר' יוחנן גורם למיתת תלמידו (בבבא מציעא ריש לקיש ובבבא קמא רב כהנא), ואחר כך מצטער ומתחרט על כך.

שלו: "מפותח יותר, רחוק יותר מן המקור, ומשקף תהליכים עזים יותר, וכנראה ממושכים יותר, של עיבוד... הדרך הארוכה שעברו מסורות אלה... עד כמה נשתנתה המסורת בעניינה (וכמוכן בסגנונה) במהלכה של דרך זו" (אקדמות מילין לאבות דרבי נתן מהדורת ש"ז שכטר, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 12-13); וראה י' זוסמן, "ושוב לירושלמי נויקין", מחקרי תלמוד א (תש"ן), עמ' 106-107. כאן ביקשנו ליישם את המעקב אחר שינויי הצורות הלכה למעשה בפרשה הנידונה.
 4 "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2). אחדים מענייני הפרק הזה באים במלואם שם, ועל סמך זאת קיצרנו כאן.

במעשה רב כהנא שבבבא קמא מופיעים לשונות ומוטיבים משני חלקי אותו קובץ של בבא מציעא, הן החלק המוקדש לר' אלעזר בר' שמעון הן החלק העוסק במעשה ר' יוחנן וריש לקיש. עובדה זו מצטרפת לראיות אחרות המורות על כך שהיחס בין שני המקורות הוא שהמעשה בבבא קמא על רב כהנא מבוסס על מרכיבים מבבא מציעא, ולא להפך.⁵ בבבא מציעא נמסר על כך שר' יוחנן "חלש דעתיה" (כלומר, כעס) על ריש לקיש, ו"נח נפשיה דריש לקיש". כלומר, אותו כעס גרם למיתתו. אולם, מיד עברה על ר' יוחנן הרגשת חסרונו של ריש לקיש, שהיה רגיל להקשות לפני ר' יוחנן כ"ד קושיות על כל עניין ועניין,⁶ ור' יוחנן היה מפרק כ"ד פירוקים. כתוצאה ממיתתו של ריש לקיש סבל ר' יוחנן צער רב וחרטה עמוקה, והיה בוכה וקורא "היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא". וכתוצאה מזה "בעו רבנן רחמי ונח נפשיה דר' יוחנן!".

המוטיבים "חלש דעתיה" ו"נח נפשיה" חוזרים במעשה רב כהנא שבבבא קמא, וכן המוטיב של הקושיות, ואף הקריאה "היכא את בר לקישא", הבאה כעת בפיו של רב כהנא: "ריש לקיש היכא".

כדאי להוסיף שסיפור ר' יוחנן וריש לקיש שבהשוכר את הפועלים מבוסס הוא עצמו על מקור ספרותי מתורת ארץ ישראל (ירוש' סנהדרין פ"ב ה"א, יט ע"ד, עמ' 1274; הוריות פ"ג ה"א, מז ע"א, עמ' 1421). שם נותן ר' יוחנן ביטוי למבוכתו על חסרונו של ריש לקיש, כשהוא מנסה לטפוח ביד אחת.⁷ היד החסרה מסמלת את ריש לקיש, אשר לרגל חסרונו אין ר' יוחנן מצליח לתפקד.

שני מוטיבים במעשה רב כהנא שבבבא קמא ק"ז ע"א-ע"ב שאולים דווקא מן הפיסקות הסמוכות למעשה ר' יוחנן וריש לקיש בפרק השוכר את הפועלים, העוסקות במעשה ר' אלעזר בר' שמעון. שם ניחם רבן שמעון בן גמליאל את רבי (בנו) ביחס לתחרות בינו לבין ר' אלעזר בר' שמעון, ואמר "בני, אל ירע לך שהוא ארי בן ארי, ואתה ארי בן שועל" (בבא מציעא פד ע"ב). משם נשאב הסממן בסיפורנו לקריאה על ידי ר' יוחנן, "ארי שאמרת נעשה שועל" (בבא קמא ק"ז ע"א).⁸ הקבורה במערה בליווי נחשים היא מוטיב יסודי בסיפורי ר' אלעזר וקבורתו במערת אביו ר' שמעון בר יוחאי: "עכנא עכנא, פתחי פיך ויכנס בן אצל אביו" (בבא מציעא פד ע"ב).⁹ מוטיב זה נעשה סממן ספרותי יפה במעשה רב כהנא, והוא נמסר בפיתוח לצורכי העלילה של כניסת ר' יוחנן למערת הקבורה של רב כהנא: "עכנא עכנא, פתחי פיך ויכנס הרב אצל התלמיד... חבר אצל חבר... תלמיד אצל הרב".¹⁰

הווה אומר, אנו עדים במעשה רב כהנא להימצאם של סממנים השאובים משני צדי

5 שם, הע' 8 ועוד.

6 במנחות צג ע"ב נמסר על ריש לקיש שהקשה לר' אלעזר מעשרים וארבעה מקומות שכתוב "ידיו" מלא יו"ד: "אקשי ליה עשרים וד' ידיו".

7 "שרי טפח בתדא ידיה".

8 על השימוש בכיטויים השאובים מן הסוגה "משלי שועלים", ראה מאמרי "הפתגם ושברו, עיון בתרבות המשל בספרות התלמודית", JSIU 2 (2002).

9 הנחש כשומר הוא מוטיב קבוע בעולם העתיק — עיין: T.H. Gaster, *Myth, Legend and Custom in the Old Testament*, New York 1969, p. 35.

10 והשווה בבא מציעא פה ע"א, בקשת פתיחה לר' יוסף בר' אלעזר בר' שמעון, ולבסוף: "לא פתחא להו". וראה להלן, עמ' 417 והע' 16.

המתרס של קובץ האגדות בבבא מציעא, הן ממעשה ר' יוחנן וריש לקיש והן ממעשה ר' אלעזר בר' שמעון. דומני שעובדה זו מאפשרת מסקנה חד-משמעית לגבי כיוון השאילה הספרותית: מבבא מציעא לבבא קמא דווקא, ולא להפך.

בסיכום: אפשר לעקוב אחרי חלק מן הסממנים הספרותיים המרכיבים את מעשה רב כהנא בשלוש תחנות לפחות:

1. בספרות ארץ ישראל בהקשרים שונים.
2. לאחר שנארגו לתוך קובץ השוכר (בבא מציעא פרק שביעי), בין במעשה ר' יוחנן וריש לקיש ובין במעשה ר' אלעזר בר' שמעון.
3. משני חלקיו של אותו קובץ נשאבו לשונות ששימשו בחיבור מעשה רב כהנא.

מעבר לשאילה ספרותית של מוטיבים וסממני לשון, כל אריגת מעשה רב כהנא ור' יוחנן נראית מכוונת לתקן את טעם התסכול הנשאר בסיומו של מעשה ר' יוחנן וריש לקיש,¹¹ ובמיוחד לתקן את דמותו האומללה של ר' יוחנן ההורג מתוך רוגג, ומידרדר עד כדי מרה שחורה הסוחפת אותו כמערכולת שאין ממנה מוצא.¹² הלוואי שהיה ר' יוחנן יכול לחזור בו ממה שעשה, ולתקן את התנהגותו המצערת!¹³ והנה, דומה שתיתקן זה בא בהכפלת ככל היא מעשה ומסירתו על חכם אחר, רב כהנא, עם שכתוב של הסיום.¹⁴ במקום סיום מר — בא סיום מתוק; מעשה נסים מופלג של תחיית המתים¹⁵ והתפשרות ר' יוחנן עם תלמידו מתוך רצון ובכבוד.

11 סיומו השלילי של המעשה הודגש על ידי בוירין: "The tragic ending of this narrative... Rabbi Yohanan comes to a bad end" — D. Boyarin, "Literary Fat Rabbis: On the Historical Origins of the Grotesque Body", *Journal of the History of Sexuality* 1 (1991), pp. 558–559; "...talk may be... evil... even... deadly... danger and violence of such verbal competitiveness is not erased. We can regret them, but just as Resh Lakish cannot be brought back from the dead..." — idem, *Unheroic Conduct*, Berkeley 1997, p. 148. המחבר מיישם את הדברים לשיטתו. להלן נציע שמכל מקום עדיין אפשר לתקן את הדברים תיקון ספרותי!

12 "אמר ליה ר' יוחנן לריש לקיש [לסטאה בלסטיותיה ידע! אמר ליה ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי... חלש דעתיה דרבי יוחנן, חלש ריש לקיש... נח נפשיה דרבי שמעון בן לקיש, והוה קא מצטער רבי יוחנן בתריה טובא... הוה קא אזיל וקרקע מאניה, וקא בכי ואמר: היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא, והוה קא צוח עד דשף דעתיה. בעו רבנן רחמי עליה ונח נפשיה" (בבא מציעא פד ע"א).

13 לכוחו של ר' יוחנן לגרום למיתת יריבו במבט עיניו, כפי שהוא מתואר בסיפור רב כהנא, יש מקבילה ארץ ישראלית: "א' ליה [כלומר, ר' יוחנן] ואילולי דחמון עינך לא היתה מהימן למיליא דמרתי באורייתא, תלא עינוי ואיסתכל ביה, ונעשה מיד גל של עצמות" (פסיקתא דרב כהנא, פרשה יח, מהד' מנדלבוים, עמ' 298). וראה מה שכתבתי ב"לאגדה ההיסטורית" (לעיל, הע' 3), עמ' 145.

14 "סבר ר' יוחנן אחוך קמחיין [רב כהנא] ביה, חלש דעתיה [דר' יוחנן] ונח נפשיה [דרב כהנא]... בעא רחמי ואוקמיה" (בבא קמא ק"ז ע"א–ע"ב).

15 ראה מגילה ז ע"ב (כמוכא להלן, עמ' 438). בעבודה זרה י ע"ב על ר' חנינא בר חמא ועבדו של אנטונינוס: "בעא רחמי עליה ואחיה ושדריה. אמר [כלומר, אנטונינוס]: ידענא זוטי דאית בכו מחיי מתים" ("מחיי" — השווה כתיב היד). מכל מקום, אין החייאת המתים נתפסת במקורות התלמודיים, ואף לא בבבלי, כדבר המסור לירי חכמים בדרך שגרתית. "וכן את מוצא בגחזי, שבשעה שא' לו אלישע 'חגור מותניך וקח משענת' וג' התחיל מסתחף על מקלו והולך. אמרו לו להיכן את הולך גחזי. אמ' להן להחיות את המת. אמרו לו וכי אתה יכול להחיות את המת. והלא הק' ממית ומחיה.

ב

תגלית חשובה לגבי מעשה דרב כהנא בבבא קמא עלתה בידו של ישעיהו גפני, ולפיה קיימות שתי ורסיות שונות של סיפור זה בין עדי הנוסח של התלמוד, האחת ברוב כתבי היד ובנדפס, והאחת בקטע גניזה מלנינגרד, אוסף אנטונין 861, ובכ"י המבורג.¹⁶ שתי הקבוצות הללו נתפסות כמשפחות שונות או כענפים שונים המייצגים שתי מסורות נוסח של המעשה.¹⁷ בעיקרו של ענף גניזה-המבורג חסרים התיאורים והמונחים המובהקים של השיבה הבבלית, "מתיתתא דיומא", "שבע דארי", "דרא קמא"; חסר בו גם אחד הסממנים הפרטיים שהעמיד עליו שפרבר, שבעת הכרים הנקראים "בסטרקין", שעליהם יושב ר' יוחנן. אולם סממן פרסי אחר, הרמת גביני העיניים, יש בו.

אשר ליחסם ההדדי של שני הענפים, הנטייה הייתה לראות את ענף גה כנוסח המקורי של הסיפור, כשהנוסח הרווח נוצר על ידי הוספת הדיבורים הכוללים אזכור מוסדות הישיבה הבבלית, כגון "מתיתתא דיומא", ושבע השורות.¹⁸ אולם, למעשה שאלה זו לא הוכרעה לגמרי. וכך בניסוחו של שרמר, שהעמיד את השאלה בזה הלשון: "מה היחס שבין שתי מסורות-הנוסח של הסיפור? האם מדובר בשתי מסורות-נוסח שקולות ושוות ערך, בחינת 'תרי לישני', או, שמא, בהתפתחותו של נוסח קצר ומקורי ובהרחבתו".¹⁹ ברצוננו להציג אפשרות שלישית: לא שתי גירסאות מקבילות ועצמאיות, ולא פיתוח הנוסח הארוך בדרך של הוספת על הנוסח הקצר והרחבתו, אלא הצד השני של המטבע. הנוסח הרווח מייצג את הגירסה המקורית של המעשה, ונוסח גניזה-המבורג הוא עיבודו,

אמ' להן, ואף רבי ממת ומחיה" (מכילתא עמלק א, מהד' הורוביץ ורבין, עמ' 178). "מפתח תחיית המתים" לא נמסר לשליח (תענית ב ע"א, סנהדרין ק"ג ע"א, בראשית רבה עג, מהד' תיאודור ואלבק, עמ' 847 [ושם: "מפתח קבורה"]; וראה א' דיימונד, דוגמא למהדורה מדעית עם פירוש למסכת תענית, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים באמריקה תש"ן, עמ' 178–204). מתוך כך לא רצה ר"ל גניצבורג להשלים עם פשוטה של אגדה כאן, וכתב: "ואולם לפי גרסת כ"י המדויקים (עיין דקדוקי סופרים) מעולם לא קם מקברו אלא שדבר עם ר' יוחנן ופתר לו שאלותיו, וכבר מצינו הרבה הגדות כאלה על שיחות שבין החיים והמתים, אבל מפתח של תחיית המתים לא מסר הקב"ה לשליח, וקשה לאמר שייחסה ההגדה לר' יוחנן הנס של תחיית המתים" (פירושים וחדושים בירושלמי, א, נויארק תש"א, עמ' 393). אולם למעשה כל עדי הנוסח גורסים את החייאתו של רב כהנא, אלא שמקצתם הוסיפו החייאה נוספת (ראה להלן, הערה 125). המעשה המופלא של תחיית המת הוא מתכונת היסוד של אגדה זו, ואין להזיזו ממקומו.

16 ראה גפני (לעיל, הע' 1), עמ' 297. דמיון נוסח הקטע לכ"י המבורג צוין אצל א"י כץ, גנזי תלמוד בבלי, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 35–37 ("קרוב מאד לנוסח הגניזה", עמ' 37). במהדורה זו צוין כ"י המבורג בשם "דפוס ברלין" על פי מהדורתו של א' גולדשמידט, ראה כץ שם, עמ' י.

17 גפני שם, עמ' 293, 299.

18 גפני שם.

19 שרמר, "אקשי" (לעיל, הע' 1), עמ' 405. על האפשרות הראשונה השווה גפני: "ולפי זה, שמא בדינו שתי מסורות מקבילות, שיטודן קורם לעריכה הסופית של שם התלמוד" (יהודי בכל בתקופת התלמוד, ירושלים תשנ"א, עמ' 196 והע' 84; הובא אף אצל שרמר, עמ' 414 הע' 44; והשווה שפרבר, עמ' 100 [164]). לאן נוטה דעתו של שרמר עצמו ברור למדי מהמשך מאמרו. לקראת סופו הוא כותב: "הווה אומר: גרסת קטע-הגניזה וכתב-יד המבורג משמרת את לשונו המקורית של הטקסט (בנקודה זו לפחות), ואילו הגרסה האחרת משקפת עיבוד שלה" (וכי' עמ' 413); "הנוסח המאוחר" (עמ' 414 הע' 45, ועיין שם עמ' 413–414).

המקצר את הסיפור בדרך כלל, אבל מוסיף גם הסברים והבהרות, ואף מקדם את המגמה שהזכרנו לעיל בכך שהוא חותר לשקם את כבודו של ר' יוחנן אף יותר. ישנם כמה שיקולים ספרותיים וסגנוניים המחזקים את האפשרות הזאת. למעשה, נוסח גה רצוף תופעות העשויות לבוא מעריכה מכוונת ולהוות לה סימן היכר, כגון:

- א. דיבורים ישירים שבפי אומריהם בנוסח הרווח מוחלפים בתיאורי מצב בענף גה.
- ב. בענף גה קיימות הוספות לשם הבהרת העניין, אשר אין מניע להשמטתן בענף הרווח, אילו היה ענף זה תנייני ותלוי בענף גה.
- ג. המבנה המופתי המאפיין את האגדתא הבבליית, דהיינו משפטים קצרים ומדודים, ובעיקר פועליים, במיעוט שמות האישים, מופר בענף גה באזכורים רבים וחוזרים של שמות הדמויות הפועלות, הבאים בנוסח זה במספר רב לעומת הנוסח הרווח. שמו של רב כהנא מופיע פעמיים בנוסח הרווח, אבל בענף גה, הקצר ממנו, שבע פעמים.
- ד. קיימת האחדת הסגנון במהלך הסיפור כולו בענף גה, הנראית כהגהת חלקו על פי חלקו, וקירוב הרחוקים. אפשר לומר, העברת מוטיבים והכפלת לשונות בתוך הסיפור עצמו, כעין הרמוניזציה, אף היא סימן מובהק לעיבוד תנייני.
- ה. יש מן הסממנים הספרותיים, שמקורם באגדתא של בבא מציעא, המצויים בנוסח הרווח בלבד, אבל חסרים מענף גה. ההסבר הפשוט לתופעה זו היא שאלה הם מן העניינים שהושמטו בעיבוד המקצר.
- ו. העוקץ הספרותי של כל הסיפור כולו חסר בנוסח גה. דבריו של רב בתחילת המעשה, "קבל עלך דלא מקשית ליה לר' יוחנן עד שב שני", נשארו בענף גה ללא השלמתם הברורה — שבע שורות ושבע ביסתרקי — ולכן בנוסח זה העיקר חסר מן הסיפור.²⁰
- ז. השמטת שבע השורות ושבע הביסתרקי, ואף השמטת עניינים אחרים מן הסממנים המקוריים, מסתברות כעריכה מפני הכבוד, כבודו של ר' יוחנן. אף על פי שמעשה בבא קמא בנוסח הרווח כבר תיקן הרבה בתיאור מצבו וכבודו של ר' יוחנן לעומת האמור בבבא מציעא, מכל מקום, נשארו לגבי דמותו של ר' יוחנן כמה תמיהות על רוגז ופזיזות, המוצאים את ביטויים בכורח שהרגיש ר' יוחנן להתנצל בסגנון של "אילו ידעתי", וכך הוא אומר: "אי הוה ידענא ביה דדירכיה דמר הכי לא הוה חלשא דעתאי!"²¹ לשם תיקון מעוות זה הטיל השכתוב אווירה מאופקת על עימות בלתי מכוונו. אגב תהליך זה סולקו אזכורי השורות, הביסתרקי וההתנצלות, באשר כולם מזכירים את קלוגו של ר' יוחנן.

20 על מרכזיותו של המוטיב "שבע" כאן השווה שפרבר (לעיל, הע' 1): "These sevens are not incidental to our story, but constitute basic elements of its very fabric" (159) 96 עמ'.

21 השווה אפיונו של שפרבר (שם; בהקשר לבבליותו של עצם הסיפור הנידון): "... R. Yohanan actually cuts a rather shabby figure. He is an old man, apparently given to sudden fits of dangerous jealousy, with sometimes disastrous effects. He is proud and haughty; only when forced to do so does he admit to others being his betters, and then all too grudgingly" (157) 94 עמ'.

ג

כאן נציג נוסח של שני הענפים — הנוסח הרווח הורכב על פי הסינופטיס דלהלן בנספח, ונוסח הגניזה הושלם על פי כ"י המבורג.²²

הנוסח הרווח

ההוא גברא דקא בעי אחוי תיבנא דחבריה. אתא לקמיה דרב. אמ' ליה, לא תחוי ולא תחוי. אמ' ליה מחוינא ומחוינא.

יתיב רב כהנא קמיה. שמטיה לקועיה. אמ' בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות כתא מכמר, מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממונן של ישרי' כיון שנפל ביד גוי אין מרחמין עליו.

אמ' ליה רב לרב כהנא עד האידינא הווי יונאי דלא קפדי על שפיכות דמים, השתא פרסאי דקפדי אשפיכות דמים. קום סק לארעא דישר' וקביל עלך דלא תיקשי לר' יוחנן שבע שנין.

אול, אשכחיה לריש לקיש דיתיב וקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן. אמ' להו בר לקישא היכא, בר לקישא היכא. אמרו ליה אמאי. אמ' להו האי קושיא והאי קושיא, והאי פירוקא והאי פירוקא. אמרו ליה לריש לקיש, אול ריש לקיש אמ' ליה לר' יוחנן, ארי עלה מבבל, לעיין מר במתיבתא דלמחר.

למחר אותבוה בדרא קמא. אמור שמעתא ולא אקשי, אמור שמעתא ולא אקשי. אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא. אמ' ליה ר' יוחנן לריש לקיש, ארי שאמרת נעשה שועל. נפק לכרא ואמ', יהא רעוא דלהווי הני שבע דרי חילוף שבע שנין דאמ' לי רב. קם אכרעיה אמ' ליה ליהדר מר מרישא. אמור שמעתא, אקשי. אותבוה בדרא קמא. אמור שמעתא, אקשי. ר' יוחנן הוה יתיב אשבע ביסתרקי, שלפי ליה חודא ביסתרקא מתותיה. אמור שמעתא, אקשי, עד דשלפו ליה כולהו ביסתרקי, עד דיתיב על גבי ארעא.

נוסח קטע גניזה עם השלמות

[ההוא גברא ד]קא באעי דנחוי בתיבנא דחבריה. אתא לקמיה דרב. [אמ' ליה רב לא תעביד] הכי לא הוה קא צאיית.

הוה יתיב רב כהנא קמיה דרב. [קם רב כהנא שמ]טיה לקועיה. אמ' כתי בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות [כתא מכמר, מ]ה תאו זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, כך ממונן [שלישראל כיון] שנפל ביד גוים אין מרחמין עליו.

אמ' ליה רב עד האידינא מלכותא [דיונאי] הווי דלא הוה קפדי אשפיכות דמים, האידינא מלכותא דפרסאי [היא] וקפדי אשפיכות דמים. קו ערוק זי לארץ ישראל וקבי עלך דלא [מקשית ליה לר'] יוחנן עד שב שני.

כי אזא אשכחיה לר' שמעון בן לקיש, [ולא הוה ידע דר'] שמעון בן לקיש הוה. תא ניהדר מאי מתיבתא דתנו האידינא [פתח... וק]א אמ'. אמ' ליה לא הוה בר לקישא. אמ' ליה איבריה. אמ' ליה [ולא אקשי הכי] והי' אזא ר' שמעון בן לקיש אמ' ליה לר' יוחנן, נייעין מר [במתיבתא דלמחר], דארי עלה מבבל.

למחר תני ר' יוחנן ולא אמ' רב כהנא [ולא מידי. אמ' ליה] ר' יוחנן ארי שאמרת נעשה שועל. אמ' רב כהנא, כוליה [האי] ודאי לא קבילי' עלאי. אמ' ליה ניהדר מר לימא מראשה. הדר פתח מראשה. [אקשיה] אוקמי' ליה.

22 השווה גפני (לעיל, הע' 1), עמ' 298-299, וראה להלן בפרטרוט.

הנוסח הרווח (המשך)

ר' יוחנן הוה מסרחי גביניה. אמ' להו דלו לי עיני ואחוזה. דלו ליה במכחלתא דכספא. חזא דפריטא שיפוטתיה. סבר אחוכי קא מחייד. חלשא דעתיה ונח נפשיה.

למחר אמ' להו ר' יוחנן, חזיתו דבבלאי היכי עבר. אמרי ליה דירכיה ניהו. על לגבי מערתא. חזא דהוה הדירא ליה עכנא. אמ' עכנא פיתחי דלת ויכנס הרב אצל תלמיד. לא פתח. יכנס חבר אצל חבר. לא פתח. יכנס תלמיד אצל הרב. פתח ליה. בעא רחמי עליה ואחיה ואוקמיה. אמ' אי הוה ידענא דירכיה דמר הכי לא הוה חלשא דעתאי. השתא נתי מר לבי מדרשא. אמ' ליה אי מצית למיבעי רחמי דתו לא שכיבנא, אזילנא בהדך, השתא הואיל וחליף שעתא מאן דחליף חליף. שייליה כל ספיקי דהוה ליה ופשטינהו ניהליה. הינו דאמ' ר' יוחנן דילכון אמרי, דילהון היא.

נוסח קטע גניזה עם השלמות (המשך)

ר' יוחנן איתאקש וסרחו ליה גביניה וכי הוה באעי [מיתחי הוה מדלן] להו נהליה כחל... <[דכ]ספא. אמ להו דלו לי גבינאי דבענא [למחזייה. רב כהנא] הוה פריטא סנפותיה. כי חזייה ר' יוחנן חלש דעתיה. [סבר אחוכי קא מחייד] עלי. ענשיה לרב כהנא. נח נפשיה דרב כהנא.

לא הוה ידעי [בנן היכא] הוא. כי קא בחשי עליה אשכנחו דנח נפשיה והדירא ליה עכנא. אזנא ר' יוחנן. אמ לה עכנא עכנא פיתחי [דלת] לרב שיכנס אצל תלמיד. לא אשגחא ביה. אמ לה פיתחי דלת לחבר שיכנס אצל חבר. לא אשגחא ביה. לתלמיד שיכנס אצל הרב. פתחא ליה בעי רחמי ואחיה ותריץ ויתבי. שייליה] ר' יוחנן כל קשואתא דהוה ליה. פריק ליה. אמ [ליה] קום בהדאי. אמ ליה אי מצית] בעית רחמי דתו לא שכיבנא איתי, ואי לא הואיל [וחליף שעתא לא] מצינא. והינו דאמ' ר' יוחנן דילכון אמר.

העיונים דלהלן נסמכים במישרין על הסינופסיס השלם שלהלן בנספח. מכל מקום, לשם הנוחיות הצבנו כותרת לפני כל עיון על פי הנוסחאות דלעיל. הלשון שבנוסח הרווח יבוא לפני הלכסן, ואחריו לשונו של גה.

ד

להלן ננסה להוכיח את האפיון דלעיל פרק ב' אגב בדיקת חילוף הסגנונות שבין שני הענפים. נעקוב, לפי הסדר, אחרי כמה שינויי גירסה כדי לתהות על יחס הענפים מבחינות שונות, ואף נעסוק במקרים שישנם חילופים בין עדי הנוסח של כל ענף פנימה. בהיפרד נוסח ה מנוסח ג ניווכח לדעת שג משקף את גירסת הענף, ואילו ה כולל שינויי עריכה נוספים שבוצעו בו, בעיקר על פי הנוסח הרווח, אשר ממנו החליט מעצב הנוסח של כ"י ה, באופן הדרגתי, לאמץ יסודות שונים הנראים לו ראויים להיות מוזכרים בתוך הסיפור. אגב בדיקת תהליך זה ניתן לעקוב אחר דרכי פעולתו של סופר כ"י המבורג בעיצוב הנוסח, הן בפנים כתב היד, והן בגליונות. התייחסנו כאן גם לגירסאות הסיפור המופיעות בספר הלכות פסוקות ובספר הלכות גדולות.

המכלול כולו, והסבירות הבאה לביטוי בו על פני שיטה הפוכה, הוא המהווה כרגיל הוכחת הדברים.

[2] לא תחוי ולא תחוי, מחוינא ומחוינא / לא תעביד הכי, לא הוה קא צאיית²³ בנוסח המקובל מהלך זה מנוסח כדיבור ישיר בין רב לבין ההוא גברא, והכול נמסר על

23 המספרים בראשי הדיבורים מכוונים למספרי השורות בסינופסיס שלהלן בנספח, וקריאת הדברים שבכאן אמורה להיות צמודה לעיון בגירסאות שם. בכ"י המבורג: "קא מצייית", על אף שפועל זה כרגיל בנין פֻעַל. השווה ב"ק פו ע"א: "ו[מ]צ[ו]ן[ו] חו" בכ"י ה, כנגד שאר עדי הנוסח.

פי הפועל חו"י, ובכך מלוכד סגנון המשפט כולו (וכן הוא בספר הלכות פסוקות והלכות גדולות). בנוסח גה איסורו של רב אינו מסוים, אלא מופשט: "אל תעשה כך". תיאור אי-ציותו של המסור בענף גה בא בגוף שלישי, "לא הוה קא צאיית",²⁴ ללא הבאת דבריו כפי שהם בנוסח הרווח. לפיכך, נוסח גה נראה כדיווח על הנאמר בנוסח המקובל. דומה ששינויי הסגנון שבענף גה נעשו על פי מועד קטן כזו ע"ב: "לא תעבדי הכי",²⁵ לא אשגחא ביה.²⁶ שלח לה אי צייית מוטב".

[3-4] שמטיה לקועיה מיניה

תיבת "מיניה" שבמקצת עדי הנוסח המקובל חסרה בשאר עדי, וכן חסרה היא בענף גה.²⁷ היא הוספה מאוחרת, הבאה ליישב את הביטוי המחוספס "שמטיה לקועיה" שהוא בנוי כל כולו על סממן לשוני ממקום אחר: "אישתמיט גרמא, ומחיה בקועיה" (יומא פז ע"א).²⁸ מתוך שהסגנון הקצר "שמטיה לקועיה", שתומצת על פי הנאמר ביומא אינו שקוף די הצורך, יש והוסיפו "מיניה".

[4] אמ' / אמ' כת'

"אמ' שבכ"י פירוצה (וכמותה בכ"י וטיקן 116: "א"ל"), קרובה מאוד ל"אמ' כת' שבכ"י ג. התאמה זו רומזת שהגירסה המקורית היתה "אמ'", וכ"י ג מוסיף עליו את התיבה "כת' בלבד.

בהלכות פסוקות והלכות גדולות "קארי עליה". זהו סגנון שגור בבבלי, ולכן סביר לומר שדיבור זה הוגה שם על פי אותו סגנון שגרתי. לפי שני הסגנונות הללו (אמ'/קרי עליה) מי שהרג את המסור הוא הקורא עליו את הפסוק הזה; וכן יש לומר לגירסת ילקוט המכירי: "מאי דרש". אולם העיבוד המשכלל מבקש לשים את אמירת הפסוקים בפני הרב, ולא בפני התלמיד.²⁹ מכאן ההגהה בכמה עדים של הענף המקובל, "קרי רב עליה"; ואף בנדפס כן. הסגנון החלקי שבכ"י ה ("קרי רב"), הטעון השלמתו בכתובה חוזרת ("עליה"), רומז לכך שגירסה זו הוגהה בכ"י ה, וקרוב לומר שבאביו היה כנוסח ג: "אמ' כת'".

[8-9] עד האידנא הוה יונאי... השתא פרסאי / עד האידנא מלכותא דיונאי... האידנא מלכותא דפרסאי

בנוסח הרווח "האידנא... השתא", ואילו בגה: "האידנא... האידנא". ניתן להבין חילוף זה אם נניח ש"האידנא" הוגהה בצלע השנייה בנוסח גה במקום "השתא", לשם איזון הסגנון.³⁰

24 ראה הע' 23.

25 כעדי הנוסח: "לא תעביד הכי".

26 ראה להלן על יד ציון הע' 123.

27 וכן ליתא בהלכות פסוקות, ובהלכות גדולות כ"י פריז ורוכ העדים האחרים.

28 ראה בפרוטרוט "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2).

29 שפרבר (לעיל, הע' 1), עמ' 83 (146) הע' 3; גפני (שם): "לפי נוסח הקטע רב כהנא הוא הדרוש את הפסוק, כהצדקה למעשהו" (עמ' 298 הע' 31).

30 על פעולות איוון והרמוניזציה ראה: ש"י פרידמן, "להתהוות שינויי הגירסאות בתלמוד הבבלי",

ע"א, "את ערוק ללודקיא", וכאותם מקומות שיש צירוף של "קום" עם "ערק".³⁷ הצירוף "ערוק זי" (=זיל) נראה יוצא דופן, ואולי יש כאן גירסה כפולה.³⁸ אולם יותר סביר שביקש המנסח לשקף את הסגנון שבסיפור להלן, "אזל" ("אזא"), כדרכו של גרסן זה שפועל לשם איחוד הסגנון הפנימי. על ידי כך נוצר צרור של שלושה פעלים בציווי: "קום ערוק זיל", בחריגה מן המצוי כרגיל בארמית הכבלית. וכן הסגנון "לארעא דישראל" בהקשר ארמי בבבלי רגיל יותר מן "לארץ ישראל" שבענף גה;³⁹ והנוסח הרווח נראה מקורי.

[11] שבע שני / עד שבע שני
נוסח גה ביצע כאן שכלול קטן של הבהרה: תוספת המילה "עד".

[11] אזל / כי אזל
בדרך כלל בסגנון הסיפורים שבבבלי פותחים רוב המשפטים בפועל,⁴⁰ אך בענף גה הוסיפו "כי". דומה שניסחו כן כדי לשעבד את המשפט "ולא היה ידע" וכו', מפני שאינו שלב עצמאי של הסיפור.

[11-20] מכאן שונה סדר המהלכים בשני הענפים

הנוסח הרווח	ענף גניזה-המבורג
1. מצא את ר"ל מסיים מתיבתא דיומא לרבנן	1. מצא את ר"ל ולא הכיר אותו
2. שאל מרבנן "בר לקישא היכא"	2. אמר לר"ל לחזור על המתיבתא
3. שאלו אותו "אמאי"	3. פתח ר"ל ואמר את השיעור
4. אמר להם קושיות ותירוצים	4. שאל אותו אם היה ר"ל שם
5. הלכו ואמרו לר"ל	5. עונה לו כן
6. הלך ר"ל ואמר לר' יוחנן	6. אומר לו, וכי ר"ל לא הקשה כן וכך
	7. הלך ר"ל ואמר לר' יוחנן

האירוע כפי שנמסר בשני הענפים מתחיל ומסתיים באותם העניינים ממש, אלא שהמהלכים האמצעיים שונים. זוהי תוצאה רגילה של מעשי העיבוד, מפני שלאחר הפיתוח החדש יש להחזיר את העלילה למקומה, לשם התחברות להמשך ("חזרה מגשרת"). לפי הנוסח הרווח רב כהנא מצא את ריש לקיש בשעה שהלה חזר וסיכם את שיעורו של ר' יוחנן עבור התלמידים. רב כהנא לא היה מודע לכך שמי שמסכם את השיעור הוא ריש לקיש, או שעשה את עצמו אינו יודע, ולאחר סיכום השיעור שנעשה על ידי "מי

- 37 גיטין מה ע"א: "קום ערק"; עבודה זרה יח ע"ב: "קום ערק אתא לבבל" (בכ"י ביהמ"ד Rab 15 ליתא "קום"); בבבא שביט רבה פא, עמ' 974: "וקום וערק בליליא".
- 38 בהלכות גדולות, כ"י פריז: "קום זיל לארץ יש"; וכזה בעדים אחרים שלו. ועיין להלן בנספח אחר ציון הע' 16. אבל בהלכות גדולות, מהד' ע' הילדעסהיימער, ברלין תרמ"ח (על פי כ"י וטיקן 142): "קום ערוק זיל לך לא". בהלכות פסוקות דיבור זה אינו קיים, שהרי מסתיים הקטע "איין מרחמין עליו".
- 39 והשווה לעיל הע' 38, ולהלן.
- 40 עיין ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי, בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות א, בעריכת ח"י דימיטרובסקי, ניר-יורק תשל"ח, עמ' 310.

תיבת "מלכותא" נוספה פעמיים בענף גה כדי להבהיר שהכוונה למעבר בין שתי מלכויות, בין שלטון שושלת הפרתים (= יווני) לבין ממלכת הססנים (= פרסאי).³¹ כ"י מינכן קלט את נוסח גה באופן חלקי: "מלכו דיונאי" בלבד. אף נביא דוגמאות נוספות של קליטת יסודות מנוסח גה על ידי כ"י מינכן. בילקוט אגדות (כ"י פרמה 2414) "מלכותא רומי", העשויה לבוא על ידי העתקה שגויה של נוסח כ"י מינכן: "מלכו דיונאי" ("דיונאי" ← "רומי") (ובאותו ילקוט אף "האידנא... האידנא").

בהלכות גדולות, כ"י פריז:³² "עד הידנא יונאי ולא היה קפדי אדמא הידנא פרסאי וקפדי אדמא".³³ כאן אמנם "האידנא" פעמיים, אבל ללא "מלכותא".³⁴ אולם בעדי נוסח אחרים של ספר הלכות גדולות באה אף "מלכותא"; כגון, בדפוס ונציה: "עד האידנא מלכותא דיונאי הואי [...] האידנא מלכותא דרומאי [!] היא".³⁵

הווה אומר, בענף גה מצוי לשון פירוש כזה המופיע במקצת נוסחי הלכות גדולות. לגבי פרק השוכר את האומנין (בבא מציעא פרק ו') ראינו שנוסח התלמוד שבספר הלכות גדולות מתאים למסורת הפעילה והיצירתית, ובאותו פרק מסורת זו מיוצגת בענף פמ (כ"י פירנצה וכ"י מינכן).³⁶ העריכה הסגנונית שבמסורת המשתקפת כאן מספר הלכות גדולות כבר קבעה לגרוס "האידנא" פעמיים, לשם אחידות. תוספת התיבה "מלכותא" (פעמיים), שייכת לאופיים של טיפוס הגירסאות המבדילים בין המהדורות השונות של ספר הלכות גדולות, אשר ביניהן מסתמן המשך שכלול הגירסאות.

הסבירות מרענת אפוא למקוריותו של הנוסח הרווח, ללא "מלכותא", וללא התאמה בין האידנא/השתא. הפעילות העריכתית שבענף גה דומה לזו שבספר הלכות גדולות, ואף לזו שבין עדי השונים.

[10] קום סק לארעא דישר' / קו ערוק זי לארץ ישראל

בירושלמי נמסר על שאלה ששאל רב כהנא את שמואל, ויעץ לו שמואל לעלות לארץ ישראל ולשאל את שאלתו שם: "כהנא שאל לשמואל... אמר ליה ואנא סבר כן, אלא [כד] תסלק לארעא דישראל את שאיל לה" וכי (תרומות פ"ד ה"ז, מג ע"א, עמ' 233). כסגנון הזה בנוסח הרגיל (בפי רב), "קום סק", והוא כסגנון תרגום אונקלוס לבראשית לה, א: "ואמר יי ליעקב קום סק לבית אל". "סק" (= עלה) מתאימה להשלמתה: "לארעא דישראל". "ערוק" במקום "סק" נראה כפירוש, כגון על פי הנאמר בבבא מציעא פד

A. Tal, "Is there a Raison D'être for an Aramaic Targum in a ; 76-74 עמ' 357-378 Hebrew-Speaking Society?", *REJ* 160 (2001), pp. 357-378.

31 ראה "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 249 הע' 15, והמסומן שם; ש"י רפפורט, ערך מלין, ב, ורשה תרע"ד, עמ' 266-267.

32 ספר הלכות גדולות, כתב יד פריז 1402, ירושלים תשל"א, ב18.

33 רוב התיבות מנוקדות. וכזה בקטע הלכות גדולות שבגניזת תלמוד בבלי, מהד' א"י כץ, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' ר (לזיהוי הקטע בהלכות גדולות, השווה כבר שרמר [לעיל, הע' 1], עמ' 414 הע' 44).

34 וכך בכ"י וטיקן 136.

35 פט ע"ד.

36 עיין: פרידמן (לעיל, הע' 30), עמ' 77; הנ"ל, תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין, כרך הנוסח, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 44-45.

שהוא"ן], שאל רב כהנא את התלמידים "היכא בר לקישא, היכא בר לקישא". סגנון זה נראה כחלק מן הנוסח המקורי של המעשה, כאשר הוא הד לדברי ר' יוחנן בבבא מציעא פד ע"א: "היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא".

התלמידים שאלו את רב כהנא מפני מה הוא מחפש את ריש לקיש, ושאלה זו נתנה לרב כהנא הזדמנות לקיים את הדיון שלו עם התלמידים, והוא לא נזקק לגשת אל ריש לקיש עצמו — חזקה על התלמידים שיאמרו לו. ורב כהנא מעלה בפניהם "האי קושיא והאי קושיא, והאי פירוקא והאי פירוקא". עצם סגנון זה הוא סימן היכר של מקוריות, בהיותו אף הוא מבוסס על סממן ספרותי, שנשאב מסיפור ר' יוחנן וריש לקיש שבבבא מציעא הנ"ל, ושם נאמר: "הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי".⁴¹ בענף גה לא הוזכר "פירוקא", אלא רק "ולא אקשי הכי והכי".

ובאשר לנוסח ענף גה, לא נאמר שם שרב כהנא מצא את ריש לקיש כשהיה מסיים מתיבתא דיומא לרבנן, ובמקום זה רק נאמר שמצא את ריש לקיש סתם, ולא הכיר אותו.⁴² עיקרו של המשפט הנוכח בנוסח הרווח הוא שלב בעלילה, אבל בענף גה הוא הופך להיות

41 ראה "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 262.

42 כ"י המבורג, לפני ההגהה בגיליון: "דהוה (סוף שורה) הוה ידע דריש לקיש הוא". בכ"י ג (עם השלמתו של גפני): "ולא הוה ידע דר' שמעון בן לקיש הוה". השלמה זו נכונה בוודאי, שהרי כך אנו גורסים בכ"י מינכן: "ולא הוה ידע דרי' לקי' הוה". וכך כתב כבר גולדשמידט ב"נימוקים" שלו לשם: "דהוה ובודאי היה כתוב מקודם ולא וכעין זה בכ"י"ם" (עמ' 468); וכדרכו של כ"י"ם כאן לקלוט הגהות על פי נוסח ענף גה (ראה לעיל ולהלן בסמוך ובנספח). כוונתו של גולדשמידט במה שכתב "היה כתוב מקודם" היא לתיבת "דהוה" שבסוף השורה, לומר שהיא כתובה על הגרד; וכן בהתקנת האקדמיה ללשון העברית מסומנת כאן מחיקה. ואמנם אותיות "דהוה" קצרות מן הרגיל, וכן חורגת ה' אחרונה מן הקו השמאלי. ד"ר בנימין אליצור אף אישר לי בטובו שכאן (וכן להלן, ראה הע' 60) נראית מחיקה, אף על פי שגולדשמידט לא סימן אותה בנקודות. מחיקת "ולא" וכתובת "דהוה" במקומה מאפשרות למגיה לכתוב את התוספת "דהוה יתיב וקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן" החל במילה האחרונה שבשורה (שהיא כעת "דהוה"), כשהמשכה רצוף בגיליון השמאלי, במקום לסמן את התוספת לבוא לפני המילה האחרונה שבשורה, שהייתה מתחילה "ולא". ידים מוכיחות שסופר כ"י המבורג הוסיף בעצמו תוספת זו (וכן אחרות, ראה להלן בנספח), שהיא "דהוה" מתאימה לגמרי לכתבו שבגוף כתב היד (מלבד מה שנאלץ לצופף אותה, כנ"ל). שרמר (לעיל, הע' 1) כתב כך: "בגיליון כתב-היד מושלם קטע זה כך: 'אשכחיה לריש לקיש דהוה יתיב וקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן ולא הוה] ידע דריש לקיש הוא'. השלמה כזו יכולה היתה להיות סבירה, שכן ניתן להסביר בעזרתה את השמטתו של הסופר כנובעת מדילוג מחמת הדומות ('דהוה... הוה')" (עמ' 405 הע' 9). תפיסה זו רואה במילה "הוה" שבגיליון השלמת המילה החסרה בגוף כתב היד (וכן בעמ' 404 שם), ולכן הוצע שהשמטה זו הייתה עשויה לבוא מחמת הדומות. לאמתו של דבר, אין המילה "הוה" חסרה בגוף כתב היד, והיא כתובה בראש השורה שלאחר ההגהה, ואילו "הוה" שבסוף הגיליון מסומנת בסימן שמעליה. פירושה של דברים הוא, שתיבה זו איננה חלק מן ההשלמה אלא מראה מקום היא היכן להמשיך בקריאת גוף כתב היד (ואנו נוהגים להשמיט או להקיף מילות חיבור אלה מן ההעתיקה כשהן תואמות את הכתוב בגוף כתב היד). לפי זאת, גם למי שביקש לראות "דהוה" שבסוף השורה כתיבה הראשונית (ואיננה), אין השמטת הדומות תואמת את הנתונים, שכן בקפיצת העין על ידי הדומות, רגיל הסופר להשמיט אותה מן הדומות, ולא ככתוב כאן "דהוה הוה". לפי עיקר הגירסה בגוף כתב היד, "ולא" בסוף שורה, וכן "הוה" בראש שלאחריה, אין כאן "דומות" כלל, וההשלמה באה להוסיף את אוזרו השורות שבישיבה. ועוד, בשחזורו של שרמר לנוסח המקורי של כתב יד המבורג כתב: "מאחר שלאורך כל הסיפור קרוב נוסח כתב-יד המבורג לנוסח קטע-הגניזה, נראה היה בעיני עדיף להשלים החסר בכתב-יד המבורג כפי שעשיתי בפנים 'דהוה יתיב ולא הוה] ידע' וכ"י" (שם בהערה הנ"ל). אולם אין תיבת "יתיב" בקטע

הסבר הרקע, כלומר, שלא הכיר אותו.⁴³ דבר זה חורג מן הסגנון האמנותי הרגיל של העלילות התלמודיות, המוסר כרגיל שלבים פעילים, ולא הסברים.

ולא עוד, אלא הסבר זה נראה כפירוש המבוסס על מה שנאמר בנוסח הרווח. מדוע שאל רב כהנא, בנוסח הרווח, את התלמידים "היכא בר לקישא"? משאלה זו אפשר להסיק שלא הצליח בעצמו לזהות את ריש לקיש. עצם העלילה של הנוסח הרווח נמחק בענף גה, והוא פותח את המהלך הזה במסקנה המבוססת על העלילה המושמטת, לאמור: "לא הוה ידע דריש לקיש הוא". תיאור רקע, שלא כדרך סיפורי התלמוד המוסרים פעולות. כהסבר זה של ענף גה הוגה גם לתוך כ"י מינכן: "ולא הוה ידע דרי' לקי' הוה".

בענף גה, כדי להפגיש את רב כהנא עם ריש לקיש מוטל היה על המספר ליצור מצב שלפיו כבר פיתח רב כהנא קשר עם ריש לקיש לפני השמעת שיעורו, על מנת שמיד אחריו יוכל להמשיך בשאלות ודיון עמו באופן ישיר. לשם כך משנה המספר את העובדות כפי שנמסרו בנוסח הרווח, ששם רב כהנא מגיע ומוצא את ריש לקיש מסיים מתיבתא דיומא לרבנן. במקום זאת, לפי נוסח גה, פונה רב כהנא לריש לקיש עצמו, מבלי להכיר מי הוא, ומבקש ממנו לערוך לו חזרה פרטית על שיעורו של ר' יוחנן: "תא ניהדר מאי"⁴⁴ מתיבתא דתנו (דתני) האידנא". כלומר, בוא חזור על השיעור ששנה [ר' יוחנן] זה עתה.⁴⁵

הבקשה לחזור על השיעור כופלת בקשה דומה של רב כהנא, האמורה להלן (במערכה השנייה), בשעת עצם שיעורו של ר' יוחנן: "ניהדר מר מרישא". קיומן של שתי בקשות זהות בענף גה מורה על גלגול ספרותי תנייני, כשהמעבד משתמש שימוש חוזר במוטיב או בכיטוי הנמצא כבר בסיפור המקורי.⁴⁶

הסגנון האמור לריש לקיש בבקשה הראשונה לפי ענף גה, "ניהדר מאי", נראה מגומגם, ודומה שאין כאן אלא שיבוש,⁴⁷ וצריך להיות כלהלן, "ניהדר מר". אם כנים דברינו, יש כאן שיבוש משותף לכ"י ג ולכ"י ה, ושיבוש משותף הוא סימן היכר מובהק לקרבת עדי נוסח, דהיינו, תלות משותפת באב-נוסח אחד, או תלותו של עד אחד בשני באופן ישיר.⁴⁸ בנוסח הרווח, שמיעת שיעורו של ריש לקיש על ידי רב כהנא הייתה דבר מובן וטבעי. רב כהנא הגיע בדיוק בשעה שהתקיים נוהל רגיל של הישיבה: אחד מגדולי חכמיה, הממונה על כך באופן רשמי, עורך ומגדיר ("מסיים")⁴⁹ את שיעורו של ראש

הגניזה, וכן אין מתבקש להשלימה בגוף כ"י המבורג, שהרי לפני ההגהה היה כתוב שם "ולא" הוה ידע", ללא "דהוה", וללא צורך איפוא ב"יתיב".

43 יש כאן אף הבדל תחבירי. בנוסח הרווח המשפט פותח בפועל "אול", ואילו בנוסח גה הוא נעשה משועבד למשפט שלאחריו: "וכי אזא".

44 ראה להלן.

45 ועיין בבא בתרא כב ע"א שניגשו לרב אדא בר אבא לקבלת סיכום, ואילו דווקא, מתוך שהיה בעל תפקיד של חזרה על השמועות.

46 ראה: ש"י פרידמן, השוכר את האומנין, כך הפירושים, ניו יורק וירושלים תשנ"א, עמ' 100-101; כך הנוסח (לעיל, הע' 36), עמ' 146.

47 שלא הוגה, בוודאי מתוך שנתפרש "יחזור על מה", למרות גמגומו של סגנון זה.

48 ועל כך ראה להלן בפירוט.

49 השווה "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 269 והמסומן בהע' 92; בראשית רבה, פרשה ע (עמ' 807-808).

השיבה, המבוסס על יחידה קבועה של טקסט ("מתיבתא"), בפני התלמידים שטרם הוסמכו ("רבנן").⁵⁰ לפנינו מינוח קבוע ומדויק, המוכר לנו מתקופת הגאונים,⁵¹ שבה או בקירוב אליה נתחבר המעשה שלפנינו בנוסחו המקורי, כזה שבנוסח הרווח. לאחר שסוגנו המהלך הזה מחדש בנוסח גה, כשיעור פרטי, כבר לא ניתן להשתמש במינוח המקורי ("מסיים מתיבתא דיומא לרבנן"), והמסגנון סיגל מינוח משלו. במקום להיות "מסיים מתיבתא דיומא לרבנן" ביקש רב כהנא מריש לקיש "תא ניהדר מן" ⁵² מתיבתא דתנו האידינא, סגנון רדוד, שניטל ממנו עוקץ המקוריות.

אמירת השיעור מפי ר' יוחנן נקראת בנוסח גה כאן "תני" ("תנו"), וכן להלן בענף זה: "למחר תני ר' יוחנן". קשה לדעת אם המסגנון התכוון ל"תני" הרגיל (פֶּעַל), או "תני" (פֶּעַל), מלשון "תנוי", של תורת האמוראים.⁵³ מכל מקום, דומה שזהו מינוח מאולתר. בנוסח הרווח, להלן בשיעור ר' יוחנן, אנו מוצאים "אמור/אמר שמעתא... אמור/אמר שמעתא", ו"שמעתא" הוא המונח הרגיל לאמירת תורת האמוראים מפייהם:⁵⁴ "אמר מאן דהוא אזכי ואסק להתם, ואגמרה לשמעתא מפומיה דמרה. כי סליק להתם אשכחיה לרבי זירא / לרבי אבא בריה דר' חייא בר אבא".⁵⁵

אמנם יש בקו שנוקט נוסח גה יתרון ספרותי מסוים. הדיון של רב כהנא מתקיים לא באמצעות שאר התלמידים ("אמר להו" שבנוסח הרווח), אלא עם ריש לקיש במישרין, אף שרב כהנא אינו מודע לזהותו של בר-שיחו. אפשר שפקחותו של רב כהנא הייתה מודגשת כאן יותר אילו קבע המספר שרב כהנא ידע היטב שריש לקיש הוא זה המדבר עמו, ורק עשה את עצמו לא יודע. אולם הדבקות בעמדה שרב כהנא לא הכיר את ריש לקיש נראית כנובעת משימוש של המעבד בנוסח הרווח המונח לפניו, ומן הפרשנות התמימה שהטיל עליו.

בנוסח גה, אף ריש לקיש, משום מה, "משתף פעולה" עם היותו בלתי מוכר. כשנשאל "לא הוה בר לקישא", הוא אינו מגלה את הסוד ואינו אומר "אנא בר לקישא", אלא משיב "איברא" — 'בהחלט היה שם בר לקישא'. הסגנון מפגין ביטחון עצמי על ידי ריש לקיש, ביטחון שהולך ונשבר לרסיסים בתמיהתו המוחצת של רב כהנא: "ולא אקשי הכי והכי!" כאן הניסוח החדש יפה ואומנותי לעצמו.

"ולא אקשי הכי והכי" הוא סגנון מאופק יותר מן הסגנון המקורי, "האי קושיא והאי קושיא והאי פירוקא והאי פירוקא", המתאר את כוחו הווירטואוזי של רב כהנא. אמנם "פירוקא" בנוסח הרווח מוגזם קצת במונולוג של רב כהנא (הוא סממן מן המקור הספרותי הטרומי, כאמור), והמעבד מסתפק ב"אקשי הכי והכי". הסגנון "אקשי" נמצא להלן⁵⁶ כשרב

50 והם הנקראים "בני סיומי" — ראה ד' רוזנטל, "רבנן דסיומא" ו"בני סיומי", תרכ"ז מט (תש"ס), עמ' 52-61. בילקוט אגדות מינוח זה הוחלף באתר, כנראה מתוך שהסגנון המקורי כבר לא הוכן.

51 עיין "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 268-270.

52 ראה לעיל בסממן.

53 ראה "זוסמן, סוגיות בבליה לסדרים זרעים וטהרות, עבודת דוקטור, ירושלים תשכ"ט, עמ' 68 והערה 110, והספרות שנרשמה שם.

54 ראה כ"ז בכר, ערכי מדרש, תל אביב תרפ"ג, עמ' 306-307.

55 ביצה כז ע"א, תולין נ ע"א.

56 בנוסח המקובל בלבד, ראה להלן.

כהנא מקשה על ר' יוחנן בפועל, ומשם נשאב לכאן. שוב אפוא הכפלת סגנון קיים, כדרכו של המעבד בעל נוסח גה.

אמירת השיעור על ידי ריש לקיש מוצגת בענף גה בלשון: "פתח...⁵⁷ וקא אמר". גם להלן, בחזרת שיעורו של ר' יוחנן, נאמר בענף גה "הדר פתח מרישא". אף כאן מסגל בעל נוסח זה מונח לתחילת אמירת שיעור, מונח שלא הופיע בנוסח המקורי.⁵⁸

[20] ארי עלה מבבל לעיין מר במתיבתא דלמחר / נייעיין מר במתיבתא דלמחר דארי עלה מבבל

היפוך הסדר בענף גה מפסיד את המטען הדרמטי שבפתיחה: "ארי עלה מבבל"! הוא גם פחות מנומס במה שמקדים עצה לנימוקה, המחובר כעת בשיעבוד תחבירי ד. לעומתו, בנוסח המקובל יש יתרון לרצף הסגנון כולו, ושימושו האמנותי-הדרמטי בולט. ועוד, הוא מוצג בשני משפטים קצרים עצמאיים, כדרך סגנון הסיפור בבבלי בכלל, ללא שיעבוד דקדוקי של ד. לאחר "האי קושיא והאי קושיא והאי פירוקא והאי פירוקא" קיימת מסקנה נחרצת, ויש להודיע עליה לר' יוחנן מיד: "ארי עלה מבבל"! רק אחר כך רשאי התלמיד להשמיע תוצאה-אזהרה: "לעיין מר". ואילו נוסח גה הינו אקדמי ונינוח יותר — לאחר ששמע ריש לקיש "ולא אקשי הכי והכי?", הקדים את העצה המעשית: קושיות אלה מחייבות תוספת הכנה למחר. התיאור הנמרץ המאפיין את רב כהנא מושמע כאן כנספח בלבד: "דארי עלה מבבל".

[21] למחר אותבוה בדרא קמא / למחר

כל אזכור השורות שבישיבה מושמט מנוסח התשתית של גה, כפי שנוסח זה בא לביטוי בכ"י ג.⁵⁹ סביר לומר שיש כאן השמטה מכוונת — לא השמטה בטעות — של מעשה העריכה, וכפי שכל תמונת הדיון בין ר' יוחנן ורב כהנא מקוצרת ביותר בענף גה. אולם הנושא של שבע השורות נראה כסממן יסודי ומרכזי בסיפור, המעניק התאמה משלימה לאיסורו של רב, "דלא מקשית לר' יוחנן עד שב שני" (נוסח גה), מידה כנגד מידה. בנוסח המקובל, הדיבור הנידון וקודמו מלוכדים יחד בסגנון מהוקצע: "ליעיין מר במתיבתא דלמחר. למחר אותבוה בדרא קמא", כלומר, למחר מיד הושיבוהו בשורה הראשונה. אולם בכ"י ג הופסק בין המילים: "נייעיין מר [במתיבתא דלמחר] דארי עלה מבבל למחר תני ר' יוחנן". חיבור שני ה"מחר" חלש יותר.

"למחר" זו שבקטע הגניזה חסרה בכ"י המבורג לפנינו, ובמקומה בא רווח העומד בין המשפטים, שהוא לכאורה כרווחים הרגילים בכ"י ה בין עניין לעניין. אולם דומה

57 בקטע הגניזה עוד יש לנסות לשחזר את הגירסה. "פתח ריש לקיש", כשחזורו של גפני (לעיל, הע' 1), עמ' 299, אינו מתאים לכתיב של קטע הגניזה, הרגיל ב"ר' שמעון בן לקיש". וראה: "זוסמן, "ושוב לירושלמי נזיקין", מחקרי תלמוד א (תש"ן), עמ' 62-63 הע' 31; א' וייסברג, "הצורות ר' שמעון בן לקיש" ו"כיה צד" ותורמתן למיון כתבי-יד של הבבלי", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 373-382.

58 בירושלמי נאמר כך: "רבי חנינה פתח רבי יוחנן וריש לקיש חותמין רבי בא בר זבדא פתח רבי יסא ורבי אמי חתמין רבי חגי פתח רבי יונה ורבי יוסי חתמין" (סנהדרין פ"א, יח ע"ג עמ' 1266; ראש השנה פ"ב ה"ו, נח ע"ב עמ' 671). ועיין פ' מנדל, "פתח" (עומד להופיע).

59 גפני (לעיל, הע' 1), עמ' 299.

שמתחילה עמדה מילה קטנה, בוודאי "למחר", בחלק מן הרווח של היום, ונמחקה.⁶⁰ לפי זאת יש לומר שהמגיה מחק "למחר" אגב הוספת משפט שלם, כעניין הנאמר בנוסח המקובל, הכולל תיבת "למחר" בתוכו, אבל בהרחבת יתר כדרוש לו להשלמת העניין: "הווי יתבי שב דרי קמיה למחר אותביה אקמא".

כתיבת ההשלמה בכ"י המבורג מתחילה בתוך הרווח שבו המחיקה, והיא ממשיכה מעל השורה, ומסתיימת בגיליון השמאלי. בניגוד להגהות במקומות אחרים בכ"י המבורג, דומה שיש יסוד להוכיח שאף הגהה זו, כחברתה שהזכרנו לעיל, נעשתה בידי הסופר עצמו, וזאת לפי השוואת הכתב, ובמיוחד השוואת שתי המילים "אותביה אקמא" הכתובות בגיליון. מעשה הכתיבה בתוך הרווח ובין השיטין חייב כתב המורכב מאותיות קטנות, אבל בשתי התיבות הללו ("אותביה אקמא") נתאפשר לכתוב באותיות גדולות יותר מפני שהן כתובות בגיליון, ובהן הרשה הסופר לעצמו לחזור לסגנון כתיבתו שבגוף הספר ממש (ראה תצלום כתב יד המבורג, הוצאת מקור תשכ"ט, בעמוד 144).

השלמה זו מוסיפה על הנאמר בנוסח המקובל. שם נאמר "אותביה בדרא קמא", ורק אחר כך שומע הלומד שהיו שבע שורות, כשהמספר אומר בהמשך "בדרא בתרא", "שבע דרי". מעצב נוסח כ"י המבורג, שהחליט להוסיף להלן אזכור השורות בתוך גוף כתב היד,⁶¹ נעשה אף מפרש, והקדים כאן בגיליון תיאור פרוזאי שלם: "הווי יתבי שב דרי קמיה". להקדמה זו צירף את הנוסח המקובל (שבא לפניו בספרים אחרים) "למחר אותביה אקמא", בהשמטת תיבת "דרא", הנזכרת כבר בהקדמה שלו, ובהמרת הסגנון "בדרא קמא" ב"אקמא", הרצוי לפי טעמו של המנסח מאשר "בקמא".⁶²

[22] אמור שמעתא... אמור שמעתא / תני ר' יוחנן

"אמור שמעתא" נראה מקורי, ראה לעיל. המנסח "תני" במקומו באבי ענף גה הוסיף גם אזכור מפורש של שם החכם: "ר' יוחנן". אף בענף הרווח הרגישו גרסנים מאוחרים יותר בצורך להזכיר את שמו של ר' יוחנן במפורש, ולפני "אמור שמעתא" הוסיפו "קמיה דר' יוחנן", כפי שנמצא במקצת עדי הנוסח.⁶³ בזאת רואים אנו שתי תגובות דומות לנוסח הרווח, אחת אצל הגרסנים המאוחרים של ענף זה, ואחת בענף גה.

[22] ולא אקשי... ולא אקשי / ולא אמ' רב כהנא ולא מידי

שוב עדים אנו כאן להנמכת הסגנון בענף גה. מקודם, במקום "האי קושיא והאי פירוקא" סיגנן "אקשי", וכאן במקום "אקשי" סיגנן "אמ'...". בכך חסו יותר על כבודו של ר' יוחנן, שלא להזכיר שום עניין של קושיא, ורב כהנא הורד דרגה: לא רק שלא הקשה,

60 בהעתקה של גולדשמידט לא טומן הרווח כמחיקה, אולם בנימוקי כתב "ואולי היה כתוב מקודם למחר"; וכן העיר גפני (לעיל, הע' 1): "בכתב-היד מחיקה ברווח של כשש אותיות" (עמ' 297 הע' 30; הוספתי הרגשה). ולהלן כתב: "ומקטע הגניזה ברור שהמרווח של מלה אחת בכ"י" [... צריך להשלים במלה: למחר, כפי שהוא בקטע ולא כפי שעשה המגיה של כ"י" (עמ' 299 הע' 38). גם בהתקנה של האקדמיה ללשון העברית סומנה כאן מחיקה.

61 ראה להלן, עמ' 457-458.

62 ועיין להלן, הע' 64.

63 כש' 21-22, והשווה כש' 31.

אלא אף לא אמר ולא דבר. גם במקום הזה נוסף במפורש שמו של החכם בנוסח גה: רב כהנא.

[24] אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא / (ליתא)

כאמור, אבי ענף גה השמיט כליל את אזכור השורות והורדת רב כהנא בהן בתחילה והעלאתו בסוף.

[26] (ליתא) / כ"י: אותבוה בטר שבע

רק לאחר הדיבור "ארי שאמרת נעשה שועל" החליט סופר כ"י המבורג שאזכור ההורדה בשורות חיוני והכרחי לסיפור כולו, ואף גמלה דעתו להוסיף להלן תפילת "יהא רעוא" וכו'. מפני זאת ראה לנכון לאזכר את ההושבה בשורה האחרונה, האמורה בנוסח המקובל לעיל, והוסיף כן בקיצור נמרץ: "אותבוה בטר שבע".⁶⁴ קרוב לומר שיחד עם זאת החליט (הסופר עצמו) להוסיף את עצם תיאור השורות לעיל בין השיטין: "הווי יתבי" וכו'.⁶⁵ מעין "אותבוה בטר שבע" שבכ"י המבורג נקלט אף בנוסח מנורת המאור: "דחקה רבנן ואפקה שבעה דארי".⁶⁶

[27-28] נפק לברא ואמ' יהא רעוא דלהווי הני שבע דרי חילוף שבע שנין דאמ' לי רב / אמר רב כהנא כוליה האי ודאי לא קבילי עלאי

המעשה המבזה והמבייש⁶⁷ של הזוה והורדה בשבע שורות נותן לרב כהנא אמתלא יאה לטעון שכבר קיים התנאי. זהו העוקץ של הסיפור האמנותי, ולשם כך הוקדם והודגש לעיל שרב אסר עליו שבע שנים.

מתוך שכתשתית נוסח גה (וכפי שנשתמר בקטע הגניזה) לא הוזכר עניין שבע השורות כלל, נחוץ היה לנסח את הוראת ההיתר שהורה רב כהנא לעצמו בצורה אחרת. הסגנון שבחר בו המנסח הוא לשון של קבלה, כגון "נטירתא דכספא קבילי עלי, נטירתא דדהבא לא קבילי עלי" (בבא קמא סב ע"א), שהרי רב ציווה לו בלשון "קביל עלך". אבל מהו "כולי האי"? לפי ענף זה לא אירע מעשה הביוש של הורדה בשבע שורות, ולא קרה דבר, אלא שר' יוחנן אמר לריש לקיש "ארי שאמרת נעשה שועל". האם יש בכך בכדי שרב כהנא יחזור בו מקבלתו? כך יש לדחוק ולפרש לפי שיטת גה. גינוי זה, של "שועל", שאמר לו ר' יוחנן הוא "כולי האי", וזאת, אמר רב כהנא, לא התכוון לקבל על עצמו בשום פנים.

מעצבו של נוסח כ"י המבורג ראה לנכון להוסיף ולהקדים את אזכור ההורדה, "אותבוה בטר שבע", וכך "כולי האי" שבענף גה יכול להתפרש על הביוש של ההורדה.⁶⁸ בהתאם

64 והשווה במנורת המאור. כסגנון זה בכ"י המבורג כאן, ללא "דרא", בהוספת הסופר עצמו בין השיטין לעיל, על יד ציון הע' 62.

65 ראה לעיל שם.

66 ומתוך כך הותאם הסגנון דלעיל שם, שבעיקרו הוא כנוסח הרווח, כדי שלא להזכיר כבר לעיל את הורדת שבע השורות, וניסח "אותביה בדרא תנינא".

67 בכ"י 1161: "מיכסיף רב כהנא"; וכזה במנורת המאור בגוש 26.

68 וחזר והוסיף לעיל בין השיטין: "הווי יתבי שב דרי" וכו'.

לכך מוסיף כ"י המבורג, אחרי "לא קבילי עלאי" של הנוסח הקדום של הענף, כלשון הגירסא הרווחת: "יהא רעוא דליהו שבע דרי שבע שני דאמי לי רב".⁶⁹ בחלק מעדי הנוסח המקובל נאמר שרב "נפק לברא", יצא החוצה, כדי לשאת את תפילתו "יהא רעוא" וכו'. בוודאי רצה לומר "יהא רעוא" זו בקול, ולא בלב, שהרי דברים שבלב אינם דברים, ועל כן יצא מחוץ לשיבה, כדי שלא יישמע קולו. ויש לברר אם "נפק לברא" היא תוספת פירוש בעדים אחדים, או שהושמטה מנוסחם של האחרים.

[28-29] קם אכרעיה / (ליתא)

דומה שהשמטת הדיבור "קם אכרעיה" נובעת מן המגמה הכללית של קיצור ואיפוק המסתמנת בסגנונו של גה, הכרוכה אף בהמתקת הביטויים החריפים. עמידתו של רב כהנא על רגליו כנגד ר' יוחנן היא מעשה התגרות, ולכבודו של ר' יוחנן ראוי להשתיק מידע זה. אף מכאן, כמו במקומות אחרים, אנו רואים שחיסוריו של ענף גה אינם מוגבלים לעניין השורות ושאר סדרי הישיבה, אלא נוגעים אף בדברים אחרים, שניתן להבינם לפי מגמת הגדלת כבודו של ר' יוחנן.

הדיבור הנידון הושמט גם בכ"י מינכן, בוודאי בעקבות נוסח גה, ואף המשיכו שם באותה מגמה והקדימו לדיבור שאחריו ("אמי ליה נהדר מר מרישא") הקדמה זו: "למחר א"ל ר' יוחנן שמעת' ואקשי א"ר יוחנן שמעת' ואקשי". רק לאחר שאמר ר' יוחנן מעצמו, והתחיל רב כהנא להקשות, הרשה רב כהנא לעצמו לומר "ליהדר מר מריש". היות שדיבור זה דומה כהוראה שמורה התלמיד לרב, יהיה מיושב יותר אם נניח שאמר כך מתוך להט ההתדיינות, ולא כלשון פתיחה מלכתחילה.

[29-30] ליהדר מר מרישא / ניהדר מר לימא מראשה

הנוסח המקובל קצר ויפה ונוסח ג מפרש אותו. "יחזור מר מראש" פירושו "יחזור מר ויאמר מראש". הפירוש מסייע להבהיר את המובן, אבל מעבה את הסגנון התמציתי שבענף הנוסח הרווח, שכמוהו כסגנון התלמודי המקובל בניסוח מעשים.⁷⁰ בחלק זה של הסיפור כבר עבר סופר כ"י המבורג לנהל השוואה שלמה עם הנוסח המקובל, וכאן החליט לאמץ נוסח זה, ולהשמיט "לימא".

בדומה לאבי ענף גה, גם גרסנים אחרים הרגישו בצורך לפרש דבר מה כדיבור זה וביקשו לפרש את המ' של "מרישא": בכ"י אסקוריאל "ארישא" ובנדפס (ועל פיו בעין יעקב⁷¹) "ברישא".

[30] אמר שמעתא / הדר פתח מראשה

נוסח גה מקרב את הסגנון כאן לנאמר לעיל בסמוך, "ניהדר מר לימא מראשה". ההתאמה הפנימית של סגנונות המופיעים בסיפור היא מסימני ההיכר של נוסח ענף גה.

69 בהשמטת "חילוף".

70 ראה לעיל, הע' 40.

71 עיין בנספח.

[21, 24, 31] אותבוה (אותביה)

כ"י פירנצה	כ"י מינכן	כ"י וטיקן 116	אסקוריאל	דפוס שונצינו	הגדות התלמוד
למחר אותבוה	למחר אותבן	אותביה	למחר אותביה	למחר אותבוה	למחר אותבוה
בדרא קמא	בדר' קמ'	בדרא קמא	בדרא קמא	בדרא קמא	בדרא קמא
אנחתיה	אנחת'	אנחתיה	אנחתיה (שיב)	אנחתיה	אפקוה חד
אחורי שבע	אחורי שבע	אחורי שב	שב דרי	אחורי שבע	
דרי עד	דרי עד	דרי עד		דרי עד	דרא עד
דאותביה	דאותבי' בדר'	דאותביה		דאותביה	דאותבוה
בדרא בתרא	בתר'	בדרא בתרא		בדרא בתרא	בדרא בתרא
			אהדרוה ב"ד		ונחתוה שבעה דרי
אותבוה בדרא	אותב' בדר'	אותביה בדרא	אותביה בדרא	אוקמוה	אותבוה בדרא
קמא	קמ'	קמא	קמא קמיה	בדרא קמ'	קמא
			דר' יוחנן		

הזות מקום מושבו של רב כהנא בין השורות הוזכרה בנוסח הרווח בשלושה דיבורים במהלך הסיפור. בדיבורים הללו תוארה ישיבתו (ביתר דיוק הושבתו) הראשונה בשורה הראשונה, הורדתו שבע שורות עד שישב בשורה האחרונה, ושוב העלאתו והושבתו בשורה הראשונה (שורה שהיא "קמיה דר' יוחנן", כפי שנוסף בכ"י אסקוריאל בדיבור השלישי,⁷² ובנדפס⁷³ בדיבור הראשון⁷⁴). אין תמימות דעים בין עדי הנוסח אם הפעלים שהוזכרו כאן הם לשון רבים או לשון יחיד, והוא הדין ברובם אפילו בתוך מהלך של עד נוסח מסוים בפני עצמו. טשטוש צורות הפעלים בעדי הנוסח של הבבלי בכגון זה הוא חזון נפרץ, ויש להתחשב בהקשר כדי להכריע במה מדובר.

לגבי הנידון שלנו, רגיל בתיאורים כאלה בבבלי לנקוט לשון רבים כדי לרמוז על לשון פעולה סתמית או סבילה, ובוודאי צורות לשון רבים ששרדו כאן עדות הן לכך. לשון רבים חוזר גם להלן בתיאור שליפת הביסתרקי: "שלפו ליה".⁷⁵ בלשון הפירוש המאוחר שנוסף בכ"י אסקוריאל ישנה גם עדות מפורשת לכך שהפעולה היסודית היא פעולת רבים, שאמרו שם "אהדרוה ב"ד אותביה בדרא קמא". "בית דין", בלשון רבים,⁷⁶ הם העומדים מאחורי ההזזות השונות. וכזה במנורת המאור, נעשות ההזזות על ידי "רבנן": "דחקוה רבנן ואפקוה שבעה דארי".⁷⁷

72 והשווה בילקוט המכירי.

73 ועל פיו בעין יעקב, וכן בהגדות התלמוד ובמנורת המאור.

74 ובהגדות התלמוד עוד כמה אזכורים (וכולם בלשון רבים, ראה להלן).

75 ובכ"י אסקוריאל: "עד דאותבוה".

76 ההמשך שבלשון יחיד לא הקשה על הוספת לשון פירוש זה.

77 שרמר (לעיל, הע' 1) שקל שלוש אפשרויות בשאלה מהו נושא הפעלים הללו: ר' יוחנן (האפשרות

בנוסף הרווח מופיעה "אוקמיה" להלן לקראת סוף הסיפור (שו' 49), במובן אחר: "בעא רחמי עליה ואחיייה ואוקמיה"; בכ"י המבורג שם: "ואחיייה ותרין ויתבי".⁸⁵ אפשר שענף גה שאב מ"אחיייה ואוקמיה" את ההשראה להשתמש בלשון "אוקמיה" כאן, אולם לא כמובנו שם, אלא על פי המובן ביבמות. לשם כך החליף את המילה שם בביטוי אחר ("תרין ויתבי"). "אוקמיה" במובן "הכריעו בקושיותיו" איננה מופיעה בענף הנוסח הרגיל.⁸⁶

של המתווה (ובכך כמובן אפיון חשוב למוצא כתב היד). כזאת היא השורה המונה שישים וארבע אותיות (היא מסתיימת בחיבת "האידינא"). מסתבר אפוא שהשלמה הנזכרת לעיל בעייתית היא, הן מבחינת הסגנון והן מבחינת האורך. אפשר להשלים אפוא "אקשי ליה אוקין ליה", שישים ושתיים אותיות, וכדרך כתב יד זה לנשל עיצור סופי (ראה להלן, הע' 135 ובנספח; ולחילופין: "אקשיה אוקים] ליה", שישים אותיות.

ראה להלן.

85 שרמר (שם) סבר למוצא שרד ממנה ב"אוקמיה בדרא קמא" שבנוסח הדפוס, שהרי נאמר שם "אמר שמעתתא ואקשי, אוקמיה בדרא קמא, אמר שמעתתא ואקשי". על זאת כתב שרמר כדלהלן: "אנו רשאים לשער, שהגרסה 'אוקמיה' שבדפוס משמרת אף היא הד למסורת-נוסח מעין זו המשתקפת בנוסח כתב-יד המבורג וקטע הגניזה" (עמ' 407). בהערה 20 השווה את הנידון ל"דוגמה אחרת, שבה גרסה יחידאית המצויה בדפוסים בלבד (בניגוד לכל כתב-יד המוכרים) מוצאת תימוכין בנוסחו של קטע-גניזה". לפי שיטתו שקל שרמר שזוהי הגרסה המקורית של הענף הרווח, וגירסת שאר עדי היא שיבוש — וזה לשונו: "כיצד נסביר את חילוף הלשון בין שתי מסורות הנוסח בסיפורנו — 'אקשי, ואותביה בדרא קמא' במסורת הנוסח הרווחת (על-פי הנוסח שבכתב-יד), לעומת 'אקשי ליה ואוקמיה' במסורת-הנוסח של כתב-יד המבורג וקטע-הגניזה... הווה אומר: גרסת קטע-הגניזה וכתב-יד המבורג משמרת את לשונו המקורית של הטקסט (בנקודה זו לפחות), ואילו הגרסה האחרת משקפת עיבוד שלה, שמקורו באי הבנתו של הבטוי התלמודי המקורי" (עמ' 412-413). ובהערה 43 שקל "שביטורו של הניסוח 'אקשי ואותביה בדרא קמא' במסורת הנוסח הרווחת עומד שיבוש העתקה ('אוקמיה' < 'אותביה')". על כך יש להעיר על שלושה דברים: (א) גרסת כ"ג. כאן דרושה הבהרה טכנית. בדבריו של שרמר נאמר כך: "אלמלא עמדה לרשותנו גרסת כתב-יד המבורג וקטע הגניזה" וכו'; "גרסת קטע הגניזה וכ"י המבורג" (עמ' 413); "אבל תיוגה של הגרסה 'אוקמיה' בשני עדי-נוסח קדומים ומיהינים נותנת מקום גם לאפשרות, שגרסת הדפוס מהווה הד למסורת-נוסח זו" (בהערה הנ"ל, וכיו"ב; בהדגשה נוספה). אמנם גרסה זו מצויה בכ"י המבורג, אולם יש להיזכר שבפועל מקום זה קרוע בכ"י ג (לעיל, הע' 84), אף שסביר לשחזר כמותה שם, וכפי שעשינו לעיל. מכל מקום, שחזור זה (לא "אוקמיה" אלא רק "אוקין ליה" והדומה) רחוק מלהיות חזקת ודאי בכתב יד זה, עיין שם, ואף תיתכן גרסה אחרת (כגון "אקשי ליה ואקשין ליה"). (ב) המיקום. דומה שיש ראייה מספקת כנגד התפיסה הנזכרת על פי המיקום והמבנה, שהרי היקרות זו של "אוקמיה" בנדפס אינה במקום המקביל להופעתה בכ"י המבורג — שם היא באה בסיום ההתנצחות, בסוף הדיבור המתחיל "למחר", שהוא המקום לדבר על הקושיה המוצעת. אולם בנדפס, במסגרת הנוסח הרווח, היא באה באמצע הדיבור "למחר", לפני סיום ההתדיינות, ואין כאן המקום לדבר על הקושיה המוצעת, אלא בסוף דיבור זה. ושם בנוסח הרווח נמסר על הכרעת ר' יוחנן על ידי רב כהנא כסגנון אחר, "אקשי, עד דשלפו ליה כולהו ביסתרקי, עד דיתבי על גבי ארעא", ואף שם אין מקום נוח להכניס "אוקמיה", ושמה מפני זאת לא נאמר בעצם הטיעון אלא שיש כאן "הד". אבל כיצד יכנס "הד" של ניצוח במקום הושבה בדרא קמא? (ג) נוסח הדפוסים. עוד כתב שרמר שם: "אלמלא עמדה לרשותנו גרסת כתב-יד המבורג וקטע-הגניזה אפשר שהיינו מבקשים לתלות את גרסת הדפוס בשיבוש העתקה גרידא, שכן המרחק הגרפי שבין 'אותביה' ל'אוקמיה' אינו רב" (הע' 20 הנ"ל). אשר ל"הגרסה 'אוקמיה' שבדפוס" שהזכיר שרמר, וכמובא כאן לעיל, הנה "אוקמיה", בכתב זה (=הוא העמיד אותו) איננה אלא גרסת הדפוסים המאוחרים, ואילו הדפוסים הראשונים (דפוס שונצינו ודפוס ונציה) גורסים "אוקמוה" ("אמ' שמעתא ואקשי אוקמוה בדרא קמ"). בכך גובר הדמיון

בדיבור השלישי מופיעה בדפוס שונצינו "אוקמוה".⁷⁸ זו קרובה להיות שיבוש במקום "אותבוה", כפי שמעיד דמיון האותיות ותמימות הדעים של שאר עדי הנוסח.⁷⁹

אמור שמעתא אקשי אותבוה בדרא קמא אמור שמעת' אקשי, ר' יוחנן הוה יתיב... עד שיתבי על גבי ארעא / הדר פתח מרישא אקשי ליה אוקי ליה כל הדיבור על השוורת ועל הביסתרקי לא בא בענף גה.⁸⁰ לפי זאת, "אקשי ליה אוקי ליה" שבנוסח זה⁸¹ הוא סוף התמודדותם של ר' יוחנן ורב כהנא, ואילו בנוסח המקובל סוף זה בא אחרי מעשה הביסתרקי. שרמר (לעיל, הע' 1) ציין שכביטוי זה מופיע ביבמות טז ע"א: "אקשי ליה אוקמיה",⁸² והראה בצדק שפירושו "שאדם הקשה קושיא שלא היה בכוחו של חבירו להשיב עליה".⁸³ סיום התנצחותו של רב כהנא בנוסח הרווח הוא בלשון זה: "עד דיתבי על גבי ארעא". מי שעיצב את סגנון גה ראה לנכון לסכם את המהלך הארוך שבנוסח המקובל בהבאת הביטוי שביבמות המסמן התנצחות דומה: "אקשי ליה ואוקמיה!"⁸⁴.

המועדפת על ידו), ריש לקיש, או "סדרנים כל שהם" (עמ' 408 והערות 16, 18). המושג "סדרנים" מתאים למשמע שהעלינו בפנים. העלאת האפשרות על ידו שם שמא גירסת לשון רבים בכ"י פירנצה נובעת משיבוש ("אם איננה נובעת משיבוש קל") מיתרת לדעת. יש להשלים שם אף דיווח הגירסאות בזאת, שהרי מסתבר שכ"י וטיקן 116 הוא עד הנוסח היחיד שאין צורת הרבים מופיעה בה, וסביר שגירסה זו טופלה בהגהה מתקנת כדי להשוות צורה אחידה. בהגדות התלמוד הכל לשון רבים.

87 ועל פיו בעין יעקב.

88 וראה להלן הע' 86 בפרוטרוט.

89 והוא בא בכ"י המבורג בהגהה שנוספה. קרוב מאוד שאף הגהה זו מידי סופר כתב היד היא, הכותב כאן בקולמוס דק יותר מזה שכתב בו את ההגהה "הו יתיב" וכו'. מכל מקום, יש דמיון של ממש בצורת האותיות, במיוחד כשנביא בחשבון ששינוי קולמוסין המביא בעטיו גם שינוי סגנון הכתב רגיל אצל סופרים מומחים. כמו ההגהה דלעיל כתובה הגהה זו בין השיטין, וגולשת לגיליון, שלא כרוב ההגהות בכ"י המבורג שהן בגיליון בלבד. כתיבת ההגהה הקודמת התחילה בריוח בשורה, וזו ממש מעל המילה "איתקש" שהיא אמורה להיכנס לפנייה, ולשם חיבור אליה הוסיף הכותב "וכי". ושלא כגולדשמידט שכתב: "הוה יתיב וכו' ומקום ההוספה הזאת לעיל בסוף השורה הקודמת".

81 ראה להלן, הע' 84.

82 ראה מסכת יבמות עם שינויי נוסחאות, בעריכת א' ליס, ירושלים תשמ"ג, לשם, עמ' קסה. כזה ("אוקמי") אף בדפוס ראשון (פיזארו) שם. בדפוס ונציה "ואוקמיה", ובדפוס וילנא "ואוקמיה".

83 עמ' 407, בשם פרופ' יונה פרנקל. בכ"י אוקספורד שם: "קפחו בהלכות והעמידו". ועיין שרמר, עמ' 410-407.

84 כך הוא לשון כ"י המבורג. יצוין שביטוי זה אינו מופיע בכ"י ג מפאת הקרע שלאורך הדף. גפני (לעיל, הע' 1) השלים "אקשיה ליה ואוקמיה] ליה" (עמ' 299). השלמה זו אינה לגמרי נוחה (כינוי מושא כפול אינו כדרך הארמית הבבלית). שרמר (שם) כתב "אולם מבחינת הלשון אפשר שיש להעדיף להשלים [אקשיה ליה ואוקים] ליה" (עמ' 407 הע' 19). נקדים הערה קצרה, שרצוי להשלים "אקשי", בככ"י המבורג ובתלמוד בכלל (כנזכר לעיל), ולא "אקשיה", ויש להניח שכך הייתה הכוונה (וכך כתוב אצל שרמר, כגון בעמ' 412), אולם בנוסף לכך יש לתת את הדעת גם לאורך השורה. לפי השלמתו של גפני יש בשורה זו כשישים ושש אותיות ובהשלמתו של שרמר שישים וחמש (מניתי גם רווחים). בשורות אחרות בקטע זה מניתי 59, 60, 62, ו-64 אותיות (על פי השלמותיו של גפני). בחלקים אחרים של אותו כתב יד שבהם השורה שלמה מניתי 56, 62 (ואפשר כמובן להוסיף על המדגם). השורה שיש בה שישים וארבע אותיות איננה ראייה לנידון. סופר כתב היד אינו מקפיד על חריגות באורך השורה כשהיא מסתיימת במילה ארוכה, ובמקום להשתמש באחד האמצעים הידועים, הוא משלים את כתיבת המילה בשלמותה, על אף שהיא חורגת מן הקו השמאלי

בתמונה של מעשה הביסתרקי בנוסח הרווח חוזרת כסגנון דלעיל בתיאור אמירת שיעורו של ר' יוחנן הנוסחה "אמור שמעתא ואקשי". נוסחה זו באה בשלושה מקומות, כהקדמה לפני המעשה,⁸⁷ לאחר שהושיבוהו בשורה הראשונה, ולפני המהלך האחרון: "עד דשלפו ליה כולהו" וכו'.⁸⁸ החזרה על האמירה והתוצאה מלמדת שמתוארת כאן פעולה נמשכת. בכ"י וטיקן 116 ניסחו את הדבר ככלל: "כל אימא [=אימת] דהוה א"ר יוחנן ומקשי ליה רב כהנא הוה שלפו ליה חד ביסתרקא". גם בכ"י אסקוריאלי ניסחו כלל: "והוה שלפי ליה בעידנא דלא פריק חדא מתותיה עד דאותכוהו לארעא". ובדומה לנוסח זה כתוב בהגהה שבין השיטין בכ"י המבורג: "הוה יתיב אשבע ברסתקי שלטו [!] ליה חדא חדא ברסתקא מתותיה בעידנא דלא פריק עד דשלטו [!] לכולהו ויתיב על ארעא, וכי". הסופר העתיק כנראה מכתב יד של תלמוד שיש בו מעין סגנון כ"י אסקוריאלי, ואף שיבש בו, מתוך שלא הייתה בידו מסורת ברורה בנוסח זה מקדמת דנה.⁸⁹ כ"לא פריק" יש רמז מפורש לאי-עמידתו של ר' יוחנן בדרישות המוטלות על חכם: "הוא חכם, דאי מקשי ליה מפרק ליה" (ברכות כז ע"ב).⁹⁰ ור' יוחנן "לא פריק".

ל"אותכוהו" כדלעיל ("למחר אותכוהו כדרא קמא"). התאמה זו מחזקת את האפשרות שבגרסה זו נשתכשה אות אחת מגירסת שאר העדים: אותכוהו < אוקמוה. הוה אומר, אין לפנינו אלא רבים של "סדורים", ולא יחיד של ניצוח. שוב כתב שרמר להלן: "כיצד נסביר את חילוף הלשון בין שתי מסורות הנוסח בסיפורנו – 'אקשי' ו'אותכוהו' במסורת הנוסח הרווחת (על-פי הנוסח שבכתבי-היד), לעומת 'אקשי' ליה ואוקמיה' במסורת הנוסח של כתב-יד המבורג וקטע-הגניזה... הוה אומר: גרסת קטע-הגניזה וכתב-יד המבורג משמרת את לשונו המקורית של הטקסט (בנקודה זו לפחות), ואילו הגרסה האחרת משקפת עיבוד שלה, שמקורו באי הבנתו של הבטוי התלמודי המקורי" (עמ' 412–413). בהערה 43 אף ביקש לשקול את עליונות נוסח ה"דפוס": "שביסודו של הניסוח 'אקשי' ו'אותכוהו' כדרא קמא' במסורת הנוסח הרווחת עומד שיבוש העתקה ('אוקמיה' < 'אותכוהו')". נסגר המעגל.

87 ובלשון כפול במקצת העדים.

88 בכ"י מינכן יש השמטה מפאת הדומות.

89 וכבר העיר גולדשמידט: "ברסתקא ובוראי ט"ס" (עיין שם); "שלטו וכן לקמן ואינו מובן כלל אין טעה הכותב בשתי הפעמים לכתב שלטו תחת שלפו (או שטמו)".

90 "כל קושיא דהוה להו לרבנן הוה מפרק להו" (תענית כג ע"א; בכ"י מינכן "מפרק לה", ועיין דק"ס). ועיין "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 262 הע' 60. וראה עתה: J. Rubenstein, *The Culture of the Babylonian Talmud*, Baltimore & London 2003, pp. 39–53. שם הראה שהמשא ומתן החרף בסגנון "קושיא ופירוקא" הוא מן הסממנים המאחרים של הבבלי. וכתב: "Dialectical argumentation is among the clearest examples of a specifically Babylonian theme. The combination 'objections and solutions' does not appear in the Yerushalmi or in other Palestinian sources. The story of Rav Kahana with its heavy emphasis on dialectical proficiency has no Yerushalmi parallel, nor does the story of R. Yohanan and Resh Laqish" (p. 45). הטיעון המרכזי בוודאי צודק. אמנם מצאנו "פירקא" במשא ומתן במלחמתה של תורה במדרשי התנאים, אולם אכן לגנאי ולשלילה: "מדבר שקר תרחק (שמות כג, ז), היה חבר יושב ומדבר הלכה כראוי ושמע חבירו ואו, הרי אני פורכה וסותרת מידו ותורו וכונה אותה, בשביל שיקרא חכם, לכך נאמר, מדבר שקר תרחק, דובר שקרים הוא זה" (מכילתא דרבי ישמעאל כספא פרשה כ, עמ' 327). הרי לפרוך ולסתור הוא מגונה. ואילו בבבלי אינו מגונה, אלא הממתין: "מנין התלמיד שרואה את רבו שטועה בדין, שלא יאמר: אמתיך לו עד שיגמרנו, ואסתרנו ואבנו משלי כדי שיקרא הדין על שמי? ת"ל: מדבר שקר תרחק" (שבועות לא ע"א, עיין שם).

כל מעשה הביסתרקי הושמט בנוסח גה מפני הכבוד, והוא הדין בילקוט אגדות.

[35–36] ר' יוחנן הוה מסרחי גביניה / ר' יוחנן איתאקש וסרחו ליה גביניה גביניו של ר' יוחנן סרחו וכיסו את עיניו לבלי יוכל לראות. בעל ענף גה פירש שר' יוחנן היה זקן ("אתאקש"=הזדקן)⁹¹ ולכן סרחו גביניו. בעיקר הענף הרווח יש גירסה קצרה, תיאור סריחת גביניו של ר' יוחנן ללא הסבר, וכדרך סגנון אגדות הבבלי. הסבר דומה מבחינת התוכן לזה שבענף גה נוסף בענף הרווח בעדים המאוחרים בלבד, כ"י אסקוריאלי והדפוס:⁹² "ר' יוחנן גברא סבא הוה ומסרחי גביניה"; וכזאת בהגדות התלמוד ("סבא הוה"), ובשאר הילקוטים. אולם בגירסת היסוד של הענף הרווח לא נאמר במפורש שר' יוחנן היה קשיש.⁹³

בהקשר הלשוני של העברית והארמית, "גבינים" הם גבות העיניים.

"גבן" (ויקרא כא, כ) – שיש לו גבינין. אין לו גבינין, אין לו אילא גבין אחד, [זה] הוא הגבן האמור בתורה. ר' דוסה או' כל שגביניו שוכבין. ר' חנניה בן אנט[ו]גנס או'. כל שיש לו שני גבין ושתי שזרות (ספרא אמור, ג א).

בעמ' 42 הכי רובנשטיין מבבא מצינא פד ע"ב: "מכאן ואילך, כי הוה אמר רבי יש לי להשיב, אמר ליה רבי אלעזר רבי שמעון: כך וכך יש לך להשיב, זו היא תשובתך. השתא היקפתנו תשובות חבילות שאין בהן ממש. חלש דעתיה דרבי, אתא אמר ליה לאבוה. אמר ליה: בני, אל ירע שהוא ארי בן ארי, ואתא ארי בן שועל". ובעמ' 45 הנגיד את המקבילה הארץ ישראלית: "כשהיה ר' אלעזר ביר' שמעון נכנס לבית הוועד היו פניו שלר' מקדירות. אמ' ליה אבוי, ויאות זה ארי בן ארי אבל אתה ארי בן שועל" (ירושלמי שבת פ"י ה"ה, יב ע"ג [עמ' 423]). על כך העיר רובנשטיין שם: "The 'darkened face', a sign of consternation or distress, suggest that Rabbi feared that his colleague would outperform him or demonstrate superior knowledge. As in the Bavli his father consoles him with the parable of the lion and the fox. But the type of expertise in Torah remains obscure; certainly there is no intimation that R. Elazar b. R. Shimon possessed dialectical skill specifically. Here the Bavli storytellers have interpreted the indication that R. Elazar b. R. Shimon was the greater sage to terms of their esteem for dialectical ability" (אולם, האם אכן טועה הבבלי בפירוט חששו של רבי (וכפי שצירפו בקלות בחמדת ימים): "הוי אנפוי דר' יהודה מקדירין דהוה מקשי ומפרק", ראה ממש: "החכם... אינו נבהל להשיב. שאל כהלכה ומשיב כענין" (אבות פ"ה מ"ז); "אמ' ר' יהושע... ורואה אני שהדברים קול וחומר. אמ' ר' עקיב' אם הלכה ונקבל, ואם לדין יש תשובה. אמ' לו. השב! (כריתות פ"ג מ"ט); "לאחר מיתתו של ר' אליעזר נכנסו ארבעה זקנים להשיב על דבריו" (תוספ' גיטין פ"ז ה"א, עמ' 272); "לא ישיב את חבירו יתר משלש תשובות כדי שלא תיטרף דעתו" (תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ו, עמ' 426); "נסתלק ר' עקיבא וקפץ ר' יהושע... אמ' ר' שמעון... אלא כך צריך להשיבו!" (תוספתא אהלות פ"ג ה"ז-ה"ח, עמ' 600 = ספרא חובה, פרשה א, טז ע"ג); "מה חידוש היה בבית המדרש... אמרתי לו את ההלכות ואת התשובות במינין" (תוספתא ידים פ"ב ה"ט, עמ' 683).

אשר למקבילה ארץ ישראלית על מלחמתה של תורה בין רב כהנא לריש לקיש השווה ירוש' כלאים פ"א ה"ו, כו ע"א (עמ' 147): "הכא פרס כהנא מצודתיה על ריש לקיש וצדייה" (ראה "בבל וארץ ישראל", עמ' 267).

91 ושמה יש כאן אף משחק מילים לעומת "אקשי" – השווה שרמר (לעיל, הע' 1), עמ' 411 הע' 38. ועל פיו בעין יעקב.

92 שרמר (לעיל, הע' 1) ביקש לייחס את הביטוי הזה ("גברא סבא הוה") ליסוד "מסורת-הנוסח הרווחת", ולדעתו ולדבריו "חילוף... לשון בין שתי המסורות" יש כאן, וגירסת הענף הרווח גזורה מן "אתאקש" של ענף גה (עמ' 411 הע' 38, ועמ' 413 הע' 43).

השכניה והסגרוס. אי זהו שכניה, שגביניו שוכבין. סגריס, שגביניו אחד שחור ואחד לבן (תוספתא בכורות, פ"ה ה"ב-ה"ג, עמ' 539).

הקרח פסול איזהו קרח כל שאין לו שטה של שער מקפת מאזן לאזן ואם יש לו הרי זה כשר אין לו גבינים אין לו אלא גבין אחד הוא גבן האמור בתורה רבי דוסא אומר כל שגביניו שוכבין רבי חנניה בן אנטיגנוס אומר מי שיש לו שני גבים ושתי שדראות. (בכורות פ"ז מ"ב).⁹⁴

ויהי ביומא שביעאה יגלח ית כל שעריה ית רישיה וית דקניה וית גביני עינוהי (אונקלוס לויקרא יד ט): וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי יִגְלַח אֶת-פְּלִשְׁעָרוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ וְאֶת-זָקְנוֹ וְאֶת גְּבַת עֵינָיו וְאֶת-פְּלִשְׁעָרוֹ יִגְלַח.

וכך בסורית ובמנדעית מילה זו משמעה גבות עיניים, ובכל ההקשרים האלה מדובר בשיער.⁹⁵ וכך פירש רש"י: "מסרחי גביניה. גבות עיניו גדולים ומכסין עיניו". אמנם בדגם התרבותי לרעיון הנידון שהעמיד עליו שפרבר (לעיל, הע' 1)⁹⁶ על פי מוטיב פרסי-ססני, המדובר בעפעפיים.⁹⁷ מכל מקום, אין ההעברה התרבותית חייבת להיות מושמת בדיוק פרטני-טכני, היות והתרבות הקולטת עשויה להעדיף מילה מקובלת בהקשר לפי הטעם והסגנון שלה, ולא דווקא הקבלה אנטומית. בסיפור שלנו אפוא, אפשר שאין ר' יוחנן מתואר כבעל עפעפיים סרוחים,⁹⁸ אלא כבעל גבות עיניים ארוכות וסרוחות, כפירוש רש"י.⁹⁹

צניחת העפעפיים בוודאי עשויה להיות קשורה להזדקנות, והוא הדין לסריחת הגבות.

94 ראה כ"י קופמן.

השווה: K. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle 1928, p. 102: "extremities frontis"; E.S. Drower and R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963, p. 79: "brow, eyebrow, eyelash"; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, Ramat Gan 2002.

96 עמ' 90 (158); בהערה 36 (38) שם ציין כמעשה זה בירושלמי יבמות (על יונתן אחי ר' דוסא בן הרכינס) — ראה להלן, הע' 111.

97 ואפשר שאותם תיאורים ותכונות שהוזכרו מבוססים על מחלת עצבים מסיימת, כגון myasthenia gravis, אשר מסמניה צניחת עפעפיים (העמידני על כך בני, יונתן אבשלום). "חולי מ"ג נוהגים להשתמש רבות בשירי המצח כדי למנוע את צניחת העפעפיים, לקמט אותם, דבר הנותן להם דימוי של כעס או הפתעה" — לפי ד"ר גיימס פ' הווארד — ראה: <http://www.geocities.com/HotSprings/Villa/4723/ie/summery.htm>; <http://www.myasthenia.org/information/summary.htm>; <http://www.neurologychannel.com/myastheniagravis/symptoms.shtml#topofpage>

98 שפרבר (לעיל, הע' 1), עמ' 85 (147) ועוד.

99 לדעה שהמדובר כאן הוא בעפעפיים (ולא גבות) אפשר להביא תימוכין מן האכדית: ("kappi ini..."; *eyelid*"), עיין שם; סוקולוף, לעיל הע' 95. אולם שם קיימת גם המשמעות *eyebrow*, שהובאה כמשמעות ראשונה כאן. אף אתיק הערה משם (עמ' 188): "The cited passages show that the eyebrows, the eyelids, and the eyelashes could all be denoted by *kappu*. Note in this respect the Hebrew hapax *gabboth enajim* 'eyebrow' which seems connected with Ass. (*agappu* / (*agabbu*)). אין לצפות אפוא להבחנה שלמה בין גבינים לעפעפיים במקורות הקדומים. הוא הדין למילה "שקן", המופיעה הן במוכן גבין (והשווה לתוספתא המובאת לעיל), הן במוכן עפעף — ראה: M. Sokoloff, A. S. Lieberman, "Torah Shelemah", *JQR* 36 (1946), p. 323-324, n. 61: וראה: *Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat Gan 1990, p. 550. כנוסח כ"י המבורג מסוגייתנו תורגם על ידי ליברמן: "lift my eye-brows that I may see him".

הסברו של ענף גה (ועדים מאוחרים בענף הרווח), שתכונה זו קובעת שר' יוחנן מתואר בסיפור זה כזקן מופלג הוא סביר בהחלט, אף שאיננו הכרחי.¹⁰⁰

[36] (ליתא) / וכי הוה בעי מיחזי הוה מדלו ליה גביניה במכחלא דכספא בנוסח הרווח קודמת קריאתו של ר' יוחנן "דלו לי עיני" וכו', ואחר כך בא תיאור קיום ציוריו: "דלו ליה". סדר זה נהפך בענף גה. בתחילה מנוסחת הקדמה, המסבירה את מצבו המיוחד של ר' יוחנן, על פי הנאמר להלן בגוף המעשה בנוסח המקובל, ואמרו שכאשר היה מבקש לראות היו מגביהים את גבותיו במכחול של כסף, ועל ידי כך השמיטו את התיאור הזה להלן.¹⁰¹ כבשאר המקומות, עדיף היה למעצבי נוסח זה להקדים את העניין בצורת הסבר רקע על הסגנון המקורי, תיאור מעשה, שהוא (התיאור המעשי) אמנם מתאים יותר לסגנון המקובל באגדות הבבלי.

בכ"י המבורג דיגל הסופר את מילת "במכחלא" והשאיר רווח, שהושלם בכתיבה מאוחרת יותר.¹⁰² אשר לצורה זו ("מכחלא" ולא "מכחלתא") כבר העיר גולדשמידט: "במכחלא וכן נכון כבסורית".¹⁰³ בכ"י ג:

וכי הוה באעי

מיחזי הוה מדלון להו נהליה בחל... [דכספא]¹⁰⁴

אפשר שסופר כ"י ג השמיט "מכ", או שכתב כאן צורה עממית מקוצרת, "חלתא", אם כי אין נראה לומר כך לפי הרווח הנשאר, הנראה גדול יותר. אולם אולי עדיף לשער שהייתה כאן מילה אחרת. ושמה היה כתוב כאן "חל[פתא]", "ענף" בסורית,¹⁰⁵ בשימוש מושאל לכלי קטן,¹⁰⁶ וכלי זה של כסף היה. אפשר שבדיקת הקטע במקורו או בתצלום איכותי עשויה לשפר את הקריאה. מכל מקום יש לתת את הדעת מדוע דולגה תיבה זו בכתיבתו הראשונה של סופר כ"י המבורג. על פי מקום זה, ואסמכתאות נוספות שאביא,¹⁰⁷ נראה לי שיש על מה להסמיך השערה נועזת: סופר כ"י המבורג העתיק מכתב יד זה עצמו שקטע ממנו מונח לפנינו (ג!), והחסר בו היה חסר כבר לפני סופר כ"י המבורג. הרי בסוף מסכת עסיקין, מקום המיועד לנזקים וחיסורים, וקרוב לומר שהדף ניוזק בזמן קדום.¹⁰⁸ לפני

100 על ידי כך אפשר למתן בקורטוב את עיוותו הכרונולוגי של המספר הבבלי, המפגיש את רב כהנא בצעירותו עם ר' יוחנן הקשיש (ראה שפרבר [לעיל, הע' 1], עמ' 87-88 [152-150]).

101 וכזה בהגדות התלמוד.

102 השווה שרמר (לעיל, הע' 1), עמ' 405 הע' 11. משום מה העתיק מילה זו ("מכחלא") שם (עמ' 404): "באנהלא".

103 השווה ערך מכחלא במילוניו של סוקולוף לארמית בבליה, וכל עילוי שם בלשון זכר הם.

104 לקריאה זו השווה שרמר (לעיל, הע' 1) שם.

105 ברקלמן (לעיל, הע' 95), עמ' 236. השווה עברית, כגון "אילן שניגמם והוציא חליפים" (שביעית פ"א מ"ח).

106 השווה כבא מציעא כד ע"א על "בר".

107 ראה להלן.

108 ראה להלן, הרחבת הנושא. שרמר (לעיל, הע' 1) הזכיר את הקרע, אבל לא קישר בין שני עדי הנוסח בשל זאת (עמ' 405 הע' 11).

נפשיה", וכבבא מציעא פד ע"א: "חלש דעתיה דרבי יוחנן, חלש ריש לקיש... נח נפשיה דרבי שמעון בן לקיש". המבין יבין מי הגורם, ואין צורך בתוספת סברה. לבעל ענף גה יש גם סיבה מיוחדת להוסיף כאן את פירושו "ענשיה"¹¹⁵. בכך מודגש שמעשהו של ר' יוחנן איננה חולשה על אתר, אלא ענישה מתוך כוונה מיושבת ומבוססת.

[46-41] למחר אמ' להו ר' יוחנן חזיתו דכבלאי היכי עבד¹¹⁶ אמרי ליה דירכיה הוא / לא הוה ידעי רב כהנא היכא הוא כי קא בחשי עליה אשכחיה דנח נפשיה והדירא ליה עכנא

תיאור מבוכתו של ר' יוחנן ועמידתו על טעותו שבנוסח הרווח הושמט כליל בענף גה. מעולם לא נאמר בענף זה ש"דירכיה הכי", ושר' יוחנן טעה כש"ענשיה". הליכתו של ר' יוחנן אחרי רב כהנא בענף גה איננה מפני שעמד על טעותו והתחרט, כפי שהיא מתוארת בענף הרגיל.¹¹⁷ מחיקת אותה פיסקה חייבה את החלפתה במניע אחר ליציאה אל רב כהנא. לפי התיאור החדש הגורם הוא החיפוש אחר רב כהנא ובירור גורלו, לאחר שנעלם ("קא בחשי עליה").¹¹⁸ בוודאי יש בכך מן המלאכותיות, על מה היה החיפוש הזה, ועוד, לפי הסגנון סביר היה להניח שכבר ידעו רבנן שנח נפשיה, כפי שיודע השומע, ובוודאי אף ר' יוחנן.

כשמצאו רבנן שנח נפשיה דרב כהנא, גילו גם ש"הדירא ליה עכנא". בנוסח הרווח נאמר "על לגבי מערתא, חזא דהוה הדרא ליה עכנא", וקרוכ לומר שפירושו, הנחש מסובב את הכניסה למערה (כלשון זה בב"מ פד ע"ב - פה ע"א). וכך פירש רש"י: "הדרא ליה עכנא. נחש גדול עשה עצמו כגלגל ומקיף את פי המערה, ונותן זנבו לתוך פיו ואין אדם יכול ליכנס"; וכך הוסיפו וניסחו במנורת המאור: "אפומא דמערתא". אולם בנוסח גה לא הוזכרה המערה במפורש: "אשכחיה דנח נפשיה והדירא ליה עכנא". כלומר הנחש סובב את רב כהנא עצמו (השווה סוקולוף, בבלי, עמ' 862; שרמר, "בשוליי" [לעיל, הע' 2], עמ' 76, הע' 12). וכנראה פירשו את לשון הנוסח הרווח שהנחש סובב את רב כהנא עצמו, והשמיטו את אזכור המערה. הגורל האומלל של "הדירא ליה עכנא" לא תוכנן מראש בשעת הטלת העונש והוא נתפס כמין תקלה, ולכן אף ר' יוחנן יוצא לטפל בו, ואין בכך פחות כבודו.

[45] על לגבי מערתא / אזל ר' יוחנן כאמור, אין ענף גה מזכיר מערה. שוב אפוא נשר אחד הסממנים הספרותיים של הנוסח המקורי (מערתו של ר' שמעון בר יוחאי המסובבת נחש) במהלך העיבוד של ענף גה.

115 פירוש זה חדר גם לנוסח שבילקוט המכירי: "חלש דעתיה וענשיה ונח נפשיה!" גם בכ"י 1161 נוסף "ענשיה" ביד שנייה.

116 המוסיף את המהלך הזה בגיליון כ"י המבורג על פי הנוסח הרווח (ראה שורות 37-39) לא הצליח לקרוא את מקורו באופן שלם ומדויק, וכתב "דברבי", "דברבן" במקום "בבלאי", ועיין שו" 33, איי-הסכמת הגירסאות לגבי לשון יחיד או לשון רבים. דומני שבעיקר הגירסה "דברבאי" פירושו [זה] של הבבליים ("האיך דבבלאי" - ראה ש"י פרידמן, "תיקוני ערכים למילון התלמודי (ד): אודא", מחקרים בלשון ה-1 (תשנ"ב), ספר ישראל ייבין, בעריכת מ' בר-אשר, עמ' 341-342.

117 "אי הכי נזיל בתריה" (מנורת המאור). וחרטה זו היא מסממני המקור הספרותי: "היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא, והוה קא צוח עד דשף דעתיה" (כבא מציעא פד ע"א).

118 כפיסקה זו נוסף בכ"י 1161: "כי קא בקשי גלי אשכחיה דנח נפשיה". מילה קשה בתוך הקטע: "בחשי" (היא נמצאת לעיל בסמוך, כבא קמא צו ע"ב: "דלא בחשי") והחלפה ב"בקשי".

מי שהשלים אחר כך את התיבה "במכחלא" בכ"י המבורג הייתה מונחת גירסה מעין זו שבכ"י אסקוריאל ועדים אחרים: "והוה מדלו ליה במכחלא דכספא". ובכ"י אסקוריאל הנ"ל באה כאן גירסה בצורת תיאור כללי ("והוה מדלו" וכו'), בהשפעת נוסח ההקדמה של ענף גה, סיכום שהחליף את המשך המהלך כולו שם.¹⁰⁹

[39-36] אמ' דלו לי עיני¹¹⁰ ואחזה / אמ' להו דלו לי גבינאי דבענא למחזייה "דלו לי עיני" הוא לשון פיוטי מקוצר במקום לומר "דלו לי גביניי מעיניי".¹¹¹ בעל גה ביקש לדייק יותר, אבל, שוב, על חשבון ציוריות הלשון.

[39] חזא דפריטא שיפוטיה / רב כהנא הוה פריטא ספרותיה הגרסן של ענף גה הוסיף את שמו של רב כהנא, והפך את המשפט לתיאור מוקדם של רקע במקום מהלך בתוך העלילה, כפי שראינו לעיל בסמוך, וככמה מקומות. בכ"י המבורג, בשיבוש: "סיוופתיה". בתיבה זו רק ס' שבתחילתה ואותיות "יה" שבסופה הן משל הכתיבה השוטפת של הסופר, והשאר השלמה מאוחרת. והנה, אף כאן חסר הכתב בכ"י ג בגלל אותו חור, ולפי התצלום אין שם אלא ס' בהתחלה וה' בסוף, והשאר חסר!¹¹² צירוף תופעה זו עם הדומה לה שתוארה לעיל (מילת "מכחלא"), יש בו ככל הנראה בכדי ראייה חותכת שטקסט התשתית של כ"י המבורג מועתק כאן מכתב היד ששרד לנו ממנו קטע זה, או לפחות מכתב יד אמצעי המשתלשל אף הוא ממנו.

[41-39] סבר אחוכי קא מחייך חלשא דעתיה ונח נפשיה / כי חזייה ר' יוחנן חלש דעתיה סבר אחוכי קא מחייך עלי ענשיה לרב כהנא נח נפשיה דרב כהנא הדיבורים הקצרים והקולעים של הנוסח הרווח, שהם סימן היכר מובהק של דרכי הסיפור בבבלי, הורחבו ונתפרשו, וכן נוספו אזכורי שמות החכמים. בנוסח הרווח קודם נמסר שסבר ר' יוחנן "אחוכי קא מחייך", ומיד "חלשא דעתיה". סמיכות תחושתו של ר' יוחנן ומיתתו של רב כהנא זו אחר זו, דיה כדי להורות על יחס של גורם ותוצאה ביניהן. "חלש דעתיה" של חכם גורמת מיד למיתתו של הפוגע בו.¹¹³ בענף גה נהפך הסדר. "סבר" כעת איננה אלא נימוק של הקודם לו, ולא פעולה בפני עצמה. והעיקר, נוסף פירוש לכל המהלך, ונאמר במפורש ש"חלש דעתיה" של ר' יוחנן הוא הגורם הישיר למיתת רב כהנא, הוה אומר: "ענשיה".

סגנון זה ("ענשיה") בא כנראה על פי כבא בתרא כב ע"א, שם באה סוגיה שלמה על ענישה, ובסופה: "אדהכי נפק קלא דנח נפשיה דרב אדא בר אבא. ומסתברא, דרב נחמן בר יצחק ענשיה".¹¹⁴ סגנון הענף הרווח ברור למדי כפי שהוא, "חלשא דעתיה ונח

109 הכתיב "במכחלא" בא גם בכ"י וטיקן 116.

110 בכ"י פירנצה: "עיניו". על תופעה זו בכתב יד זה עיין ש"י פרידמן, "אנא מן יומי = אנא מן יומי (מימי)", לתצורת הכינוי החבור בארמית הגלילית", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 215.

111 ועיין ירושלמי יבמות פ"א ה"ו, ג ע"א, עמ' 835 ("חלון שכני עיני וניחמי לחכמי ישראל"), ודברי ליברמן שם (הע' 99 לעיל, והע' 96).

112 עיין בהערה 102 והע' 12 שם.

113 וראה "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), עמ' 263-264.

114 עיין שם, ועיין מעילה יז ע"ב.

אמ' עכנא עכנא פיתחי פיך ויכנס הרב אצל תלמיד לא פתח יכנס חבר אצל חבר לא פתח יכנס תלמיד אצל הרב / אמ' לה עכנא עכנא פיתחי דלת לרב שיכנס אצל תלמיד לא אשגחא ביה אמ' לה פיתחי דלת לחבר שיכנס אצל חבר לא אשגחא ביה לתלמיד שיכנס אצל הרב פתחא ליה

לעומת "אמ'" של הנוסח הרגיל, כתב בעל גה "אמ' לה". דבר זה גרם לסופר כ"י המבורג להוסיף מילה אחת, "לעכנא".

הסגנון בענף הרגיל הוא "פתחי פיך/דלת" ¹¹⁹ ויכנס הרב... יכנס חבר... יכנס תלמיד"; וכזה במקורו של הביטוי בכניסת ר' אלעזר בר' שמעון למערת קבורת אביו ר' שמעון בר יוחאי: "פתחי פיך ויכנס בן אצל אביו". בענף גה הסגנון הוא "פיתחי דלת לרב שיכנס... לחבר שיכנס... לתלמיד שיכנס" ¹²⁰ המנסח את נוסח ענף גה בחר את הביטוי "פתח + ל-", מתוך שהוא ביטוי רגיל, ובוודאי גם מכיוון שהוא הולם את כבוד הרב בקריאה הראשונה: "פתחי דלת לרב", ולא "פתחי דלת ויכנס הרב". סגנון זה מאפשר גם הבלטת שינויי השמות לרב < לחבר < לתלמיד בחלק הראשון של המשפט.

במעשה ר' אלעזר בר' שמעון כאמור "פתחי פיך ויכנס בן אצל אביו", ובוודאי ראוי לומר כן, ולא "פתחי פיך לבן שיכנס אצל אביו". הסגנון בענף גה במשפט משועבד, "שיכנס" (במובן "כדי שיכנס"), מגומגם לעומת הסגנון המקורי בכבא מציעא. סגנון מקורי זה הוא ששרד בענף הנוסח הרווח, ומנסח גה הוא שעיצב אותו מחדש.

סופר כ"י המבורג כתב "עכנא עכנא פתחי", השאיר רווח, וכתב "שיכנס אצל תלמיד". ובאמת, בכ"י ג כתוב רק "פיתחי", והשאר חסר מפאת קרע. אם כ"י ג הוא עיקר מקורו של סופר כ"י המבורג בהעתיקת מעשה זה, כפי ששיעורנו לעיל, יש בכך הסבר להשמטה בכ"י ה. הסופר השלים בהצלחה, על פי ההמשך, את המילים "שיכנס אצל תלמיד" ¹²¹ אבל השאיר מקום ולא השלים שתי תיבות "דלת לרב" ¹²² החסר שבכ"י המבורג הושלם בכתיבה מאוחרת יותר: "פיך ויכנס הרב". אין זו אלא השלמה על פי הנוסח הרגיל, ואי-התאמתה כאן בולטת לאור הכפלת הפועל, והמונח "פיך" במקום "דלת".

בעל נוסח גה הוסיף גם הסברים לנחיצותן של הבקשות החוזרות כפי ר' יוחנן, והסביר שבבקשות הראשונות "לא אשגחא ביה". סגנון זה נאמר ככל הנראה על פי מועד קטן כזו ע"ב, ¹²³ אשר על פיו אף סוגנון לעיל. ¹²⁴

119 לא קבענו פיך/דלת כחילוף בין הענף הרווח לנוסח גה, שהרי גם בתוך הענף הרגיל קיים חילוף זה. אמנם במעשה ר' אלעזר בר' שמעון (כבא מציעא פה ע"ב) "פיך". אולם הדיבור שלפנינו חוזר גם במעשה קבורת בנו של ר' אלעזר בר' שמעון (כבא מציעא פה ע"א), ואף שם בכ"י המבורג, פירגנא ומינכן: "דלת" (וראה דקדוקי סופרים לשם, עמ' 247, אות ו). למרות שענף גה פירש שהנחש סובב את רב כהנא עצמו, נשתמר לשון זה של "פיתחי דלת".

120 החלק הראשון הוא הצעת שחזור בכ"י ג, ראה להלן.

121 כפי שכנראה השלים הסופר בדרך כלל בהצלחה את הכתב החסר מפאת הקרע.

122 כמובן, אין אנו יודעים מה היו ממדי הקרע שבצד השמאלי של העמוד בתקופה קדומה יותר. שרמר ("בשוליי" [לעיל, הע' 2] השלים בכ"י ה: "פתחי [לרב] שיכנס". אולם יש מקום בקרחה להשלים: "פתחי [דלת לרב] שיכנס", כפי שמתבקש מן הסגנון דלהלן.

123 השווה לעיל, הע' 26.

124 ראה הע' 26.

[49] בעא רחמי עליה ואחייה ואוקמיה / בעי רחמי עליה ואחייה ותרין ויתבי רוב עדי הנוסח של הענף הרווח גורסים "ואחייה ואוקמיה" ¹²⁵. סגנון זה הוא הסגנון המקורי בסיפור, וסביר שהוא נאמר כאן על פי מקורות אחרים, כגון מגילה ז ע"ב: "רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי. איבסום. קם רבה שחטיה לרבי זירא. למחר בעי רחמי ואחייה. לשנה אמר ליה נתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי! אמר ליה לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא" ¹²⁶. על פי זה תחילת הלשון לפנינו, אלא שכאן נוסף "ואוקמיה" כבברכות ה ע"ב: "יהב ליה ידיה ואוקמיה" ¹²⁷ מסיום הסיפור כאן שאל בעל גה את תיבת "ואוקמיה" שבנוסח הרווח, והשתמש בה לעיל (ראה עמ' 429, הע' 86) בשימוש אחר ובמובן אחר. את מקומה של "ואוקמיה" כאן השלים במילים "ותרין ויתבי", ככל הנראה על פי יבמות סג ע"ב ¹²⁸ או ברכות דף ס ע"ב, ¹²⁹ כביטוי להתאוששות. ¹³⁰

[50-51] אמ' אי הוה ידענא דדירכיה דמר הכי לא הוה חלשא דעתאי / (ליתא) בענף המקובל ר' יוחנן מתנצל על "חולשת דעתו" ותוצאותיה: אילו הייתי יודע "לא הוה חלשא דעתי". הוא קורא לרב כהנא "מר" פעמיים, פעם אחת כאן ופעם אחת להלן בסמוך: "ניתי מר לבי מדרשא". בענף גה הושמט לעיל אזכור טעותו של ר' יוחנן והסבר התלמידים ש"דרכיה הכי". וככלל אין מקום להתנצלות על ידי ר' יוחנן, ולא לפנייה לרב כהנא בסגנון "מר".

[51-52] השתא ניתי מר לבי מדרשא / (ליתא) הזמנת-רבקשתו של ר' יוחנן לרב כהנא שיבוא עמו לבית המדרש באה בנוסח הרווח מיד עם ההחייאה וההתנצלות: "השתא" — עכשיו שהחייתי אותך והתנצלתי בפניך, יבוא מר וכו'. ההזמנה הושבה מיד בסירוב: "הואיל וחליף שעתא, מאן דחליף חליף" ¹³¹. בענף גה אין ההזמנה באה כאן, אלא להלן, ובנסיבות שלה.

125 בדפוס (ועל פיו בעין יעקב) "ואוקמיה" בלבד. בכ"י אסקוריאל "ואחייה" בלבד, ושם להלן, לאחר דחייתו של רב כהנא להזמנתו של ר' יוחנן: "תייריה ואוקמיה". נראה ש"ואוקמיה" הועברה לשם לסימון החייאה שנייה, כדי ליישב נקודה עמומה בסיפור: מה קרה לרב כהנא לאחר דחיית ההזמנה, האם חי היה או מת. גירסה זו ("תייריה אוקמיה") נוספה גם בדפוס ונציה (ומשמם לדפוסים החדשים), בוודאי בגלל דיבורו של רש"י: "תיירי הקיצו משנתו". אולם בדפוס שונצינו ליתא. בפירוש רבינו חננאל (אוקספורד, 34-33 f. heb.) : "...הואיל וחליף שעתא חליף תרציה ר' יוחנן לרב כהנא ואוקמיה ושייליה" וכו', דומה אפוא שמא עיקר "תייריה" אינו אלא "תרציה"!

126 והשווה עבודה זרה י ע"ב: "בעא רחמי עליה ואחייה ושרדיה".

127 ירבי חייא בר אבא חלש, על לגביה רבי יוחנן. אמר ליה חביבין עליך יסורין אמר ליה לא הן ולא שרין. אמר ליה הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה". ועיין שם.

128 "אמרו ליה לר' יוחנן אתו חברי לבלב, שגא נפל. אמרו ליה מקבלי שוחדא, תריץ יתיב". ועיין מסכת יבמות עם שינויי נוסחאות (לעיל, הע' 82), עמ' תכב והע' 111.

129 י"כ תריץ ויתבי לימא ברוך מתירי אסורים".

130 תריץ בבניין פֶּעַל פירושו להיות ישר, זקוף — ראה: ברוקלמן (לעיל, הע' 95), עמ' 838; דראוור-מצון (שם), עמ' 490; ש"ז הבלין, "על 'החתימה הספרותית' כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה", מחקרים בספרות התלמודית, יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 157 והע' 46 (על בניין פֶּעַל); ולא "ישב" (ראה שרמר [לעיל, הע' 1], עמ' 411 הע' 34). ועיין לעיל, הע' 125.

131 השווה ההזמנה "ניתי מר" במעשה רבא ור' זירא במגילה ז ע"ב כמובא לעיל, והדחייה, שאף שם

[54-55] שייליה כל ספיקי דהוו ליה ופשטינהו ניהליה / שייליה ר' יוחנן כל קושואתא דהוו ליה פריק ליה

כאמור, בנוסח הרגיל באות השאלות ששאל ר' יוחנן רק לאחר ההזמנה ודחייתה. ואילו בענף גה הוקדם הדבר הזה, ומיד לאחר שהחייה אותו שאלו. בענף הנוסח המקובל שאל ר' יוחנן ספקות, כלומר, הלכות או פירושים שהיו מסופקים לו, ופשט רב כהנא את כל הספקות. אבל לפי גה ר' יוחנן הקשה קושיות! כלומר, ממש המשך הפעולה הקודמת, ששם רב כהנא הקשה, כאן ר' יוחנן שאל על הקושיות שיש לו להקשות, ורב כהנא פירק אותן, קושיה ופירוקה. אין זו פנייה של חכם נכנע לשם פשיטת ספקותיו,¹³² אלא מעין המשך ההתמודדות, ובכבוד, גם אם כבר ברור מראש שיפה כוחו של רב כהנא לא רק להקשות, אלא גם לפרק!

לפי גה, לא מיד הזמין ר' יוחנן את רב כהנא לבוא עמו, כפי שהוא בנוסח הרווח, אלא רק לאחר שפירק את קושיותיו הסכים ר' יוחנן לראות ברב כהנא חכם שווה לו, ואמר לו "קום בהדאי" בראש, ותוכל להדוף עמי את הקושיות שיקשו התלמידים. במקום שהיית מכריע אותי בהתנצחות ("אוקמי ליה"), כעת עמוד עמדי ("קום בהדאי"). השימוש בשורש "קום" בענף גה רומז שנסגר המעגל, מן "אוקמי ליה" ועד "ל"קום בהדאי". ר' יוחנן נכנע, אבל בכבוד.

[52, 55-56] דתו לא שכיבנא אזילנא / דתו לא שכיבנא איתי (איתבי)

בענף הנוסח הרווח דיבר רב כהנא מנקודת המבט של עצמו,¹³³ "אני אלך", ואילו בענף גה מזו של ר' יוחנן ובית מדרשו, "אני אבוא", וכפי שביקש ר' יוחנן לפי הנוסח הרווח: "נתימר לבי מדרשא". וכך אמר רב כהנא בכ"ג: "איתי" = אבוא; תפוצת צורה זו (איתי = אבוא) מצומצמת בבבלי,¹³⁴ וסופר כ"י ה נתן את דעתו לפרשה. כרגיל מפרש סופר זה (או קודמו) כתיבים פונטיים עתיקים ככתבי היד הקדומים של הבבלי המונחים לפניו, ומעביר אותם לכתבים מקובלים יותר בימיו, לפיכך פתר את "איתי" ככתיב שבו מושמט העיצור האחרון,¹³⁵ וביקש לומר שאין "איתי" אלא "איתיב" = אני אשב.

[57] דילכון אמרי דילהון היא / דילכון אמר

כאן שרדה הגירסה המקורית בקטע הגניזה בלבד. "דילהון היא" נוספו על פי סוכה מד ע"א: "והאמר רבי יוחנן דלכון אמרי, דלהון היא".¹³⁶

עניין "שעתא". "מאן" = מה, כבסורית. ראה י"ג אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, ירושלים הושמטו שתי המלים "כל ספיקי", כנראה השמטה מפני הכבוד. שרמר ("בשוליי",

132 גם בכ"י פירנצה הושמטו שתי המלים "כל ספיקי", כנראה השמטה מפני הכבוד. שרמר ("בשוליי", עמ' 78) ביקש להסב פש"ט אף לעניין יישוב קשיים.

133 ועיין: H.A. Gleason, *Workbook in Descriptive Linguistics*, New York 1955, p. 9.

134 אבל בהחלט קיימת. בכרכות טז ע"א: "איזיל ואשמע מלחא דבי מדרשא, ואיתי ואימא לכו".

135 ראה י"ג אפשטיין, דקדוק ארמית בבבלי, ירושלים ותל אביב 1960, עמ' 57-58, ובמאמרי "תיקוני ערכים למילון התלמודי (א): 'ואימרו פועלים... ואימר בעל הבית' (כבא מציעא עז ע"א)", עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, בעריכת י"ד גילת ואחרים, רמת-גן תשמ"ב, עמ' 165 ובהערות שם (ושם צוינה ספרות נוספת). ובקטע כ"ג עצמו "זי" = זיל, "וקבי" = וקביל (= וקבל).

136 ועיין פרידמן (לעיל, הע' 3), עמ' 164.

מסקנות

1. הסיפור כולו הוא יצירה בבבלי, מתחילת חיבורו. אמנם מחבר המעשה השתמש בהרכה סממנים ספרותיים, וביניהם סממנים ארץ ישראלים, אולם הללו קשורים בהקשרם המקורי בעניינים אחרים, ולא בהתמודדות שבין ר' יוחנן ורב כהנא בבית המדרש, שהיא יצירה בבבלי מתחילתה.

2. הנוסח הרווח הוא המייצג את צורתו המקורית של המעשה. הוא מעשה ארוך ומפותח, הנארג בטוב טעם ואמנותי מופלא. אבל איחורו ניכר על פניו, ואין בכוחם של סממני הישיבה הבבליה שהוזכרו בו אלא לתעד את המציאות בתקופה מאוחרת זו. קרוב לומר אפוא שהוא יצירה בתר-אמוראית, ופרטי המציאות שבו נובעים מתקופת הגאונים או מסמוך לה.

3. סיפור רב כהנא מושחת בחלקו על סיפור ר' יוחנן וריש לקיש בפרק השוכר את הפועלים (כבא מציעא פד ע"א). "נח נפשיה" של ריש לקיש כתוצאה מצערת מ"חלש דעתיה" של ר' יוחנן באה על תיקונה הספרותי החלקי בסיפור שלפנינו בהחייאת תלמיד אחר, רב כהנא. תיקון מקיף יותר של דמותו של ר' יוחנן נעשה בגלגול נוסף, שכל כולו שייך למסירת הנוסח, הוא ענף גה.

4. ענף נוסח גניזה-המבורג הוא המאוחר מבין שני הענפים. הוא מייצג עיבוד וקיצור של הנוסח הרווח, וההבדלים שבין שני הענפים נוגעים להרכה עניינים, ואף מעבר למונחים של סדרי הישיבות. אף בענף זה שרדו מן הסממנים של קובץ פרק השוכר את הפועלים, אבל נרחקו ממקורם יותר מאשר בנוסח הרווח, ובזאת סיוע נוסף לתניינותו של נוסח הענף. אחת ממגמותיו הבולטות של ענף זה הייתה עיבוד הסיפור המקורי מפני כבודם של החכמים, ובעיקר כבודו של ר' יוחנן, כדי להסיר משם קווים בלתי רצויים, הגם שניצחונם של רב כהנא על ר' יוחנן לא זו ממקומו, אבל מכל מקום הוכנס למסגרת מאופקת ומכובדת יותר.

ה

"עובדה דרב כהנא" בספר חמדת ימים

כבר ציינו החוקרים ל"עובדה דרב כהנא" שבקובץ חמדת ימים לר' שלום שכני (המשורר התימני בן המאה השבע עשרה),¹³⁷ ובה גירסה אחרת של המעשה כולו, אשר משכה את תשומת לבם בגלל ההבדלים הרבים והמהותיים שבה;¹³⁸ אף עלתה הסברה שמא יש בגירסת חמדת ימים מסורת תלמודית עתיקה. מתוך שגפני ראה את נוסח גה כקודם לנוסח הרווח, שקל את האפשרות שעיקר מסורת זו "שמא מארץ-ישראל" הוא. לזאת הסמיך את ההשערה שמא הגירסה השונה שבחמדת ימים משתלשלת במישורין ממסורת ארץ ישראלית קדומה זו.¹³⁹

137 ראה י' טובי, "לזיהוי מחברו של מדרש חמדת ימים התימני", תגים ג-ד (תשל"ב), עמ' 63-72.
138 שפרבר (לעיל, הע' 1), עמ' 83 (146). הע' 2; עמ' 99-100 (163-164); גפני (שם), עמ' 292 הע' 2, עמ' 299-301 הע' 39.

139 "קשה לראות כאן קישוטים בלבד, שכן אין כאן הוספות למסופר בבבלי, אלא שינויים מהותיים" (עמ' 301 בהערה). כיוצא מזה בדברי שפרבר (לעיל, הע' 1): "Could it then be that there were..."

תני בבתרא ההוא גוברא דבעא לחוואה בתרנא דחבריה אמר ליה רב כהנא לא תחוי אמר מחוינא קם רב כהנא ושמייה לקועיה (חמדת ימים, סוף אמור).¹⁴⁶

עובדה דרב כהנא, בעא למיסק מבבל לצפורי אמר ליה רביה דחילנא עלך מעינא בישא אומי ליה דיתיב תליסר יומי דלא יחוי מידי או שאלון ליה. כי סליק אמרין אריא על מבבל, עייליה למותיבתא דר' חייא סבא, והוה ר' חייא יתיב אתליסר תכתקי דפאזי עייליה לרב כהנא לגביה, אקשיא עליה קשיאתא קמייתא ולא אותיב אחתוה מחד תכתקי אקשי עליה בתניין ולא אותיב אחתוה מתניין ולא אותיב וכן בכולהון עד דאותבוה לרב כהנא על גבי קרקע. אמר ר' חייא אמריתו אריא על מבבל ולא סליק אלא תעלא. עקת ליה לרב כהנא אמר יהי רעוא קמי קב"ה דיהויין תליסר תכתקי דאחתון לי מנהון לקביל תליסר יומי דאומי לי¹⁴⁷ רבי דלא אחוי מדי אותיב בקושייתא קמייתא עייליה לחד תכתקא אותיב בתניין עייליה לתניין עד דאותיב בכולהון ועייליה לכולהון ויתיב ליה ר' חייא על גבי קרקע אמר דליון עיני ואחמי ההוא אריא דליון עינייה במכחלי דדהבא חמא ספותיה דרב כהנא פרימן סבר דמגחיק עליה חלש דעתיה דר' חייא יתב ביה עינא ונח נפשיה דרב כהנא אמר אפקוה למערתא כי הדרון אמר חמיתון הדא בבלאי דמגחיק עלאי? אמרון חס ושלום, אלא אורחיה דמר הכא. אמר אמטון לי לגביה אמטויה להתם צלי עליה ואחיה. אמר נענית לך, מחול לך. מחיל ליה. אמר זיל אבתראי. אמר כבר אנן בעלמא דקושטא ולית לן בעלמא דשקרא. אית דאמרי פייסיה והדרון תרויהון, ואית דאמרי לא רעא למפק מגן ערן עכ"ל (חמדת ימים, ויחי).¹⁴⁸

לפי המעשה המעובד שבמדרש חמדת ימים, רב כהנא הגיע, לא לשיבתו של ר' יוחנן [בטבריה] אלא לשיבת ר' חייא בצפורי, ובדומה לנאמר במנחות כג ע"ב: "כי סליק רב כהנא, אשכחינהו לבני רבי חייא דיתבי וקאמרי". שם אמנם מצא רב כהנא את בני ר' חייא, ובחמדת ימים נתפתח הדבר יותר, לא בני ר' חייא אלא ר' חייא עצמו. כל הסיפור הוקדם אפוא ימי דור, ואנו מקבלים תיאור של ר' חייא כראש ישיבה בצפורי.¹⁴⁹ רבו של ר' כהנא באותו זמן אינו מזוהה כרב, אלא "רביה" סתם, והוא מכנה אותו "רבי", אף זה כנראה מתוך חישוביו הכרונולוגיים של המעבד. בכלל השתמש המעבד בסממנים רבים השאובים ממקומות אחרים בבבלי.

נעיר כאן לפי הסדר על מקצת הלשונות ומקורם:

ר' חייא נקרא כאן "ר' חייא סבא". דומה שמשתקף כאן הסגנון השכיח "ר' חייא רבא",

146 ספר חמדת ימים, ירושלים תשל"ז, חלק שני, עמ' צד. העתקנו כאן מן הדפוס הראשון, ירושלים תרמ"ד-תרמ"ה, מח ע"א. כאן הוכפל שמו של רב כהנא, הוא אמר ליה והוא שמטייה.

147 כצ"ל. המודפס בדפוס הראשון: "ניי".

148 חלק ראשון, עמ' קפא; דפוס ראשון, צג ע"א וע"ב.

149 וראה סוכה מד ע"א, תוספות ד"ה והא, נגיטין פד ע"ב ד"ה רבי יוחנן. ושם הקשו שלפי סדר הזמנים היינו צריכים לומר שהגיע רב כהנא לארץ ישראל יותר מוקדם מאשר זמנו של ר' יוחנן. דומה שהקושיא מיושמת "אגדה למעשה" בשכתוב שכחמדת ימים.

קובץ חמדת ימים נידון מתחילה על ידי גרשם שלום בזכות היותו ספר קבלי אשר מובאים בו דברי הראשונים ממקורות שעמדו לפני המלקט (שבזי);¹⁴⁰ אחר כך עסק בו הגר"ש ליברמן מצד החומר התלמודי שבו.¹⁴¹ ליברמן תלה את עיקר החשיבות במה שהשתמש המלקט בילקוטי תימן הקודמים, שהיו לפניו בכתבי יד, כגון מדרש הגדול, אור האפלה ונר השכלים. והסיק: "ומכאן שעלינו להניח שהיו לפניו כמה מדרשי תימן שעדיין אינם ידועים לנו". על כך הוסיף: "ואין לדעת אם הפיסקות שהיא מביא מן המשנה ומהתלמוד לקוחות מספרי תימן עתיקים או שהן לפעמים מקושטות ע"י המחבר עצמו".¹⁴² דומה שדעתו של ליברמן נטתה לאפשרות השנייה, אלא שלשם הזהירות העלה גם את הסברה הראשונה. לא הביא ליברמן שם אלא שני מקומות העשויים להתאים לתפיסה של מקורות קדומים. אחד מהם היא גירסה מורחבת של משנת ביכורים פ"ג מ"ח, אבל סיים בה: "ויתכן שזהו פרי דמיון דרשן תימני ע"פ המשנה שלפניה ומו"ק כ"ז א' (שם). השני הוא עובדא דרב כהנא המובאת בספר חמדת ימים בפרשת ויחי, והעיר ליברמן: "ולפנינו כב"ק ק"ז ע"א הובאה עובדא זו באופן אחר לגמרי". כלומר, שמה מסורת אחרת במדרש חמדת ימים; אלא שמיד המשיך: "אבל כפי אמור מ"ח ע"א: תני בבתרא¹⁴³ ההוא גוברא דבעא לחוואה בתרנא (צ"ל: בתבנא) דחבריה אמר ליה רב כהנא לא תחוי וכו'". בלשון החיבור "אבל" שכתב ליברמן בוודאי התכוון לומר שבמקום אחר מציין המחבר על מקורו בכבלי, וכנוסח שלפנינו. ואף כאן שדא נרגא בסברה הראשונה.¹⁴⁴

מתוך עיון מקיף בנוסח הסיפור כולו, דומה שאיחורו ותניינותו מוכחים על פניו, ואין כאן לא גרעין קדום ולא מסורות ארץ ישראליות, אלא עיבוד נרחב המבוסס על הסיפור בכבלי, לפי הנוסח הרווח.

מעשה רב כהנא לפני רב והריגת המסור ניתן בפרשת אמור, בנפרד מן הסיפור המלא, המשולב בפרשת ויחי.¹⁴⁵ להלן מובאים שניהם בשלימות:

earlier versions (prior to the VI or VII cent.) which had less of the Babylonian 'colouring', and that these *urtexts* were elaborated in different forms, one of which may be the Hemdat Yamim version?" (p. 100[104])

140 "פרקים מתולדות ספרות הקבלה", קריית ספר ה (תרפ"ח-תרפ"ט), עמ' 266-272 = הנ"ל, פרקים לתולדות ספרות הקבלה, ירושלים תרצ"א, עמ' 47-53.

141 מדרשי תימן, ירושלים תרנ"ז, עמ' 32-39.

142 שם, עמ' 33.

143 לא העיר ליברמן על ציון זה שצריך להיות "בקמא", ויש לקרוא כאן את דבריו דלהלן: "מרוכים הם הציונים המוטעים בספר שלנו" (עמ' 35).

144 ולימים המשיך ליברמן לחזק את עמדתו שהשינויים שבספר הם פרי עיבוד מאוחר — השווה דינוני בעניין אחר, שאמר בו "ר' שלום שבזי ב'חמדת הימים' שלו מצטט כאן... מאחר שהבאתו היא, כנראה, צירוף ממקורות שונים, יש להניח שהגירסה... היא משל המחבר עצמו" (יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 163 הע' 114; במקור: "Since his quotation seems to be a combination of various sources, the reading is probably the Rabbi's own formulation", S. Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, New York 1952, p. 19 n. 114. ועיין תוספתא כפשוטה לבכורים, עמ' 851 תודתי לפרופ' דוד הנשקה על ציון זה).

145 כפי שציין ליברמן, נוסח המדרש משובש מאוד, כבר בדפוס הראשון. כתיב יד רבים שרדו מחיבור זה, עיין טובי (לעיל, הע' 137), עמ' 63-64 בהערות.

בצירוף תיאורו של ר' יוחנן כאדם זקן, "גברא סבא", ויותר כבהגדות התלמוד (כנ"ל):
"ור' יוחנן סבא הוה".

"דחילנא עלך מעינא בישא" נאמר על פי ברכות נה ע"ב: "האי מאן דעייל למתא ורחיל
מעינא בישא...".

"אומי" = השביע אינו לשון תלמוד בבלי, אבל כך בתרגום אונקלוס לשמות יג, יט: "כי
השבע השביע את בני ישראל": "ארי אומאה אומי ית בני ישראל"; ובני תימן רגילים
ובקיעים הם בתרגום אונקלוס.

"דלא יחוי מידי". בתרגום אונקלוס לויקרא ה, א: "אם לוא יגיד": "אם לא יחוי". אף
הצורה הדקדוקית של תרגום אונקלוס נשמרת כאן, ובה יו"ד תחילית שאינה משמשת
בארמית הבבילית הרגילה.¹⁵⁰

אומי ליה דתיב תליסר יומי דלא יחוי מידי או שאלון ליה. השביעו שישב שלושה עשר
ימים שלא יגיד דבר אם שואלים אותו. כאן נעשתה הקבלה שבועה. שבע השנים נעשו
שלושה עשר יום. השינוי לשלושה עשר נחוץ, כי כאן סופר לא על שבע שורות, אלא על
שלושה עשר תכתקי דפאזי.

יטיב אתליסר תכתקי דפאזי. על פי כתובות עז ע"ב, שמשופר על ר' שמעון בר יוחאי
"דהוה יטיב על תלת עשר תכתקי פיזא".¹⁵¹ וכך לשון המעשה שם, עם מקבילתו בבראשית
רבה.¹⁵²

בראשית רבה פרשה לה, עמ' 328

אליהו זכור לטוב ור' יהושע [בן לוי] הוון יתבין
תניין כחדא, מטון שמועה מדר' שמעון בן יוחי,
אמ' הא מרה דשמעתא ניעול ונישאליה, על
אליהו זכור לטוב גביה, אמר ליה מן עמך, אמר
ליה גדול הדור הוא ר' יהושע בן לוי, אמר ליה
נראתה הקשת בימיו, אם נראתה לית הוא כדאי
למחמי סבר אפי.

כתובות עז ע"ב

מכריו אליהו קמיה פנו מקום לבר ליואי, פנו
מקום לבר ליואי. אול אשכחיה לר' שמעון בן
יוחאי דהוה יטיב על תלת עשר תכתקי פיזא, אמר
ליה את הוא בר ליואי? אמר ליה הן. נראתה קשת
בימיך? אמר ליה הן, אם כן אי אתה בר ליואי.
ולא היא, דלא הואי מידי, אלא סבר לא אחזיק
טיכותא לנפשאי.

ברגיל, בתיאורים של שני חכמים היושבים ולומדים יחד ונתקשו בשמועה אחת, והם
מבקשים לשאול אדם גדול, או בעל השמועה עצמו, המדובר הוא כשאותו חכם עובר
עליהם, כבבראשית רבה פרשה סב (עמ' 676), "עבר ר' לוי",¹⁵³ ורק כאן אנו מוצאים
"הא מרה דשמעתא ניעול ונישאליה". כבודו של ר' שמעון בן יוחאי מתואר בכך שהוא

150 ראה ש"י פרידמן, "שלוש הערות בדקדוק ארמית בבלי", תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 58-69.

151 כבר צוין אצל שפרבר (לעיל, הע' 1), עמ' 100 (164); גפני (שם), עמ' 299 (וראה דקדוקי סופרים
השלם שם, עמ' רכא). הקריאה באל"ף (= קמץ) אחר הפ"ה אף היא מסורת תימנית. השווה מדרש
הגדול לבראשית, מהד' מרגליות, ירושלים תשל"ה, עמ' רכז: "אתליסר תכתקי פאזא".

152 והשווה פסיקתא דרב כהנא, עמ' 190-191.

153 ראה "כבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), הע' 50.

יושב בפנים,¹⁵⁴ והמיועדים לפוגשו נכנסים פנימה בכדי לראותו. גם בבבלי מצאו את ר'
שמעון בר יוחאי בפנים, יושב על תליסר תכתקי פיזא — והוא בוודאי תיאור של ישיבה
מכובדת, כשל ישיבת מלך על כסאו.¹⁵⁵ אולם, אם נרצה להבין "תכתקי דפאזי" כ"כסאות
(של זהב)" במובן של מילה זו היום, הרי אי אפשר לשבת על שלושה עשר כסאות או
על שלוש עשרה כורסות מלוכה.¹⁵⁶ בוודאי "תכתק" כאן הוא מושב פשוט, אשר אפשר
לערום ממנו אחד על השני, ולשבת על כולם.¹⁵⁷ מצינו תכתקא עשוי עץ ("תכתקא דשגא";
שבת קכט ע"א),¹⁵⁸ וכאן של זהב. הכוונה בוודאי לספסל נמוך, אולי דף או קרש בעל שני
בסיסים צרים בשני צדדיו,¹⁵⁹ וניתן לערום שלושה עשר מהם זה על זה, כשהתחתון ארוך
ורחב, והעליונים במידות קטנות יותר, ועל ידי כך לבנות מהם מגדל וישב אדם על העליון,
כעין כסא מלכות של פרקים.

ודומה שכל זה היה נהיר למי שעיבד את עובדא דרב כהנא שבחמדת ימים, וסידר בה
עניין "תכתקי פיזא". ה"תכתקא" נתפס כאן לא ככסא ליחיד, אלא כדרגה בתוך מגדל של
דרגות, ועל כל אחת יש מקום רחב לשבת שם יותר מאדם אחד. ר' חייא יושב למעלה,
ובתחילה הושיבו את רב כהנא על יד ר' חייא. כששמע ש"אריא על מבבל", מיד התחיל
ר' חייא להקשות קושיות לרב כהנא, ורב כהנא, שלא ענה כלום, הורד במדרגות המגדל
"עד דאובתובה לרב כהנא על גבי קרקע". לאחר שהורה רב כהנא היתר לעצמו והקשה את
קושיותיו, התחילו להוריד את ר' חייא עד שישב על גבי הקרקע. ונמנעו לומר במפורש
אם שוב עלה רב כהנא לראש המגדל באותה שעה ואם לאו.

עקת ליה. אין זה סגנון התלמוד הבבלי, אלא סגנון תרגום אונקלוס לבראשית לב, ח:
"ויירא יעקב מאד ויצר לו": "ודחיל יעקב לחדא ועקת ליה".

154 ראה מנחת יהודה לבראשית רבה שם, עמ' 328-329 בשאלה לאן נכנס.

155 במקבילה שבפסיקתא דרב כהנא הועבר התיאור לסגנון הרגיל: "עבר ר' שמעון בן יוחאי". אולם
הבבלי מתעד את עיקר מסורת האגדה כבבראשית רבה, שנכנסו כדי לראותו, ועליו נוספה הרחבה
בבלי.

156 ראה במילונים. בערוך השלם: "Thronsessel" (כרך ד, עמ' 30); "יאסטרוכ (עמ' 1669): was seated
on thirteen gold stools (in heaven); סוקולוף (לעיל, הע' 85 עמ' 1154): thirteen gold chairs.

157 גם רש"י נקט בלע"ז שאין משמעו כסא רגיל, אלא כעין כסא מתקפל, או מושב רך — ראה:
A. Darmesteter, D.S. Blondheim, *Les gloses françaises... de Raschi*, Paris 1929, p. 62 ("siège
pliant"; ושלא כמ' קטן שכתב (לכתובות כאן): "לפי העניין אפשר לחשוב, שהמלה הצרפתית עברה
כבר ממוכנה המקורי 'כיסא מתקפל' למוכנה הנוכחי 'כורסה' (fauteuil)" (אוצר הלעזים, ירושלים
תשמ"ד, עמ' 78).

158 סוקולוף (לעיל, הע' 85), ערך שגא: "a teak chair".

159 בערוך ערך טכטך לכתובות כאן: "ספסלים של פז" (כן הוא בדפוס רומא, וכ"י ביהמ"ד לרבנים Phil.
2870; בערוך השלם, ד, עמ' 30: "ספלים" [?!]). העמדת התכתק כמושב בעל מבנה פשוט מסייעת
בניסיונו של ד' גייגר למצע בין שתי משמעויות של המילים הפרסיות שמהן השתלשלה מילה זו:
"מזה נראה שחלוק המובנים אינו עיקרי ומעיקרא המובן 'מושב, מטה, כסא' מן המובן 'דף, לוח'
נולד ובא" (תוספות הערוך השלם, עמ' 201). סוקולוף (כבה"ע 156) הגדיר את המוצא הפרסי:
"taxtag plank, board".

אית דאמרי פייסיה והדרון תרויהון, ואית דאמרי לא רעא למפק מגן עדן. בפירוש רש"י: "אי מצית למבעי רחמי דתו לא שכיבנא... אזלינא בהדך ואעמוד אצלך בבית המדרש. ואי לא הואיל וחליף שעתא... חליף ולא אלך עוד עמך... אלא אלך לביתי חי ולא אעמוד עוד אצלך פן אמות פעם אחרת. ואית דמפר' [ש"י] 164 הואיל וחליף שעתא וקבלתי צער מיתה לא אקבל עוד פעם אחרת לילך מכאן". המעבר תפס את האפשרות הראשונה של הגמרא, שביקש רחמים עליו והלך עמו, וכן את האפשרות השנייה, "הואיל וחליף שעתא", ופירש אותה לפי "אית דמפרשי" של רש"י, ולאור מונח זה הציג את שתי האפשרויות בסגנון תלמודי: "אית דאמרי... ואית דאמרי".

לא רעא = לא רצה. רע"י במובן רצה אינו לשון תלמוד בבלי, אבל מצוי בלשון תרגום באונקלוס לדברים כה, ח: "לא חפצתי לקחתה": "לא רעינא למסכה". על פי העיון דלעיל מתבררות דרכים אחדות של השכתוב בספר חמדת ימים. הוחלפו בו יסודות מרכזיים של הסיפור, וקוצרו שלבי העלילה קיצור של פשוט. המעשה מנותק מסיפור המסור, ואין הסבר מנומק לעלייתו של רב כהנא לארץ ישראל, ולא לדאגתו של רבו משום עין הרע. כל עיקרו וכולו של המעשה הוא כעת המפגש בין רב כהנא לבין ר' חייא. אף פשיטת הספקות הושמטה. העברת זירת המעשה לדור הקודם והחלפת ר' יוחנן בר' חייא מבוססת כנראה על דברי התוספות בקושיותיהם על הכרונולוגיה של הסיפור הנוכחי, ואמרו שמצינו את רב כהנא שעלה לארץ ישראל בימי בני ר' חייא. תפקיד ריש לקיש שבסיפור המקורי הושמט. השכתוב מתאר את ר' חייא כראש ישיבה, היושב על מושב של שלושה עשר תכתקי דפיזא, והוא תיאור המושאל ממעשה פלאיו של ר' שמעון בר יוחאי בבבלי כתובות. אף אותו תיאור בנוי על מילה פרסית, taxtag, והוא עצמו הרחבה בבליית על הגרעין הארץ ישראלי. לשם שילובו של סיפור רב כהנא בתיאור י"ג תכתקי דפיזא, בא במקום שבע שנים "תליסר יומי". החובה שלא להשתתף במשא ומתן תוגברה מקבלה לשבועה.

בכלל נוהג המעבד בשאלה רחבה של סממני לשון מן הבבלי ומן המדרש, ובמקום אחד אף מפירושו רש"י. המעבד מנסה לנסח את שכתוביו על פי לשון התרגומים, והתוצאה היא תערובת ניבים שלא על דרך המקורות התלמודיים. הווה אומר: נוסח זה של הסיפור שבספר חמדת ימים אינו יכול להתפרש כלשון המקורות התלמודיים ועיבודו הבתרת-תלמודי שקוף בעליל.

זכינו אפוא לשני עיבודים של מעשה רב כהנא המבוססים על הנוסח הרווח: זה שבגירסת כתבי היד גה, וזה שבמדרש התימני. שניהם קיצרו והשמיטו מן הסיפור המקורי, כל אחד לפי מגמותיו. הגרסן של ענף גה פעל מתוך רצונו לקצר את המהלכים המופרזים של הסיפור, ובעיקר, לשפר את תיאור מצבו והתנהגותו של ר' יוחנן, בהתאם לכבודו של חכם זה. הלהט הפולמוסי, המשתקף מן הסיפור המקורי, וברוח עמדותיו של פרקוי בן באבוי, 165 כבר שקט ושכך, וכנגדו ראוי ונכון לשקם את מעמדו של ר' יוחנן, הגם שעיקרי הסיפור לא זזו ממקומם.

164 כדפוס שונצינו "דמפר", ופתרו בדפוס ונציה "דמפרש". אבל רגיל אצל רש"י הסגנון "ואית דמפרשי".

165 ראה "בבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), הע' 18.

במכחלי דדהבא. "במכחלא דכספא" המקורי¹⁶⁰ שופץ מכסף לזהב, וכפי שמצינו כבר בהגדות התלמוד: "במכחלא דדהבא", וכן במגרות המאור: "בכחולא דדהבא".

חלש דעתיה דר' חייא יתב ביה עינא ונח נפשיה דרב כהנא. יש כאן תוספת פירוש כיצד מת רב כהנא, מכוח מבטו של ר' יוחנן שנתן בו את העין. זוהי תוספת לנוסח הרווח הקצר "חלש דעתיה ונח נפשיה", המקביל לתוספת שבנוסח גה, "ענשיה", בצירוף שמו של רב כהנא במפורש, כפי שהוסיפו גם שם.

אמר אפקוה למערתא. גם בעניין זה סגנון הנוסח הרווח, שהוא הנוסח המקורי, קצר ומאופק, ולא נאמר דבר במפורש על קבורתו של רב כהנא. מזאת דייקו בנוסח גה שלא ידעו היכן מקום הקבורה: "בחשי עליה אשכחיה דנח נפשיה". ואילו במעשה העיבוד שבחמדת ימים השלמה הפוכה: ר' חייא ציוה במפורש להוציאו למערה לקבורה.

כי הדרון. בעובדא דרב כהנא שבחמדת ימים הושמט כליל עניין הנחש הסוכב את פתח המערה. מאידך, הוזכרה כאן יציאת ר' חייא למערה פעמיים, ושיחה בין ר' חייא לתלמידים בדרך חזרה מן המערה בפעם הראשונה. כנראה נשתמר כאן חלק מן הכיטוי "הדירא ליה עכנא", כיסוד ל"כי הדרון", החזרה הראשונה.

סבר דמגחין עליה. בנוסח הרווח "סבר אחוכי קא מחיין". בנוסח גה הוסיפו "עלי", ואילו כאן "דמגחין". גח"ך אינו מצוי בארמית של הבבלי, אבל הוא שכיח בתרגום אונקלוס ובספרות ארץ ישראל. אולי ריחף כנגד עיני המנסח ירושלמי מועד קטן פ"ג, פא ע"ג, עמ' 810: "הפך רבי וחמתיה גחין" 161 יסוד נוסף שאינו שייך לאוצר לשון הבבלי: חמ"י ולא חז"י במובן "ראה". וכן להלן בחמדת ימים: "חמתיון הדא בבלאי דמגחין עלאי". בנוסח הרווח, "חזיתו דבבלאי היכי עבד". בנוסח גה משפט זה הושמט.

צלי עליה. הסגנון המקורי "בעא רחמי עליה" הוחלף בסגנון יותר פשוט, וכלשון תרגום אונקלוס לבראשית כ, ז: "ויתפלל בעדך": "ויצלי עלך"; אונקלוס לשמות ח, ה: "למתי אעתיר לך": "לאמתי אצלי עלך". וכסגנון זה בירושלמי ובמדרשים.

נענית לך מחול לך. על פי ברכות כח ע"א, תענית כ ע"ב: "נענית לך, מחול לך".

זיל אבתראי. כסגנון השגור בבבלי: "שבוק מתניתין ותא אבתראי", "אזל בתריה", "זיל בתר".

כבר אנן בעלמא דקושטא ולית לך בעלמא דשקרא. דיבור זה נאמר על פי האגדה בויקרא רבה¹⁶² על שמואל כשהעלהו שאול מן המתים בעין דור, שאמר לו שמואל: "כד הוינא גבך הוינא בעלמא דשקרא והוינא דחיל מינך דילא תקטלינני, הויתי אומ' לך מילין דשיקרא, כדון¹⁶³ דאנא יתיב בעלמא דקושטא לית את שמע מיני אלא קושטא, דלית אנא דחיל מינך".

160 ומכסף דווקא (שפרבר [לעיל, הע' 1], עמ' 90-91 [154]).

161 על ירושלמי בחיבור זה עיין ליברמן (לעיל, הע' 141), עמ' 35-38, ובין השאר: "ובירושלמי בעין יעקב" (עמ' 37).

162 פרשה כו, מהד' מרגליות, עמ' תרה, ומקבילות.

163 "כדון" - כצ"ל.

שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי; בבא מציעא פד ע"א: "כר לקישא, כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי".¹⁶⁸ כנגד קדרות הפנים שכרישא הושלם בסיפא "וצהלין אנפוי דר' יהודה". לשון זה מושאל מן "זחלין / צהלין אפוי" הבא במעשי חכמים בירושלמי ובמקבילות.¹⁶⁹ יש גם שינוי במהות הלשון. בירושלמי ניחם רבן שמעון בן גמליאל את בנו בכך שהוא "ארי בן שועל", כלומר את הקולר תלה בעצמו. בחמדת ימים הן ר' יהודה והן אביו אריות הם, אבל ר' אלעזר הנו "תעלא בר אריא", שועל בן אריה! בזאת יוצר המעבד גינוי חריף של המתחרה במקום נטילת הקולר העדינה שבמקור.

ומה שנוגע במיוחד לענייננו: הכל הועבר לארמית. בית הוועד / מתיבתא; פניו / אנפוי; ארי / אריא; שועל / תעלא, בדומה לסגנון שעסקנו בו לעיל. עיבודים אומנותיים אלה כוללים שימוש מלומד של המלאי הלשוני של הספרות התלמודית, דרך הוראת היתר לגעת בעיקרי הסיפור, בשמות חכמיו ובפרטי מעשיהם, וליצור עיצוב לשוני מקיף בארמית. קשה להעלות על הדעת שפעולה זו נעשית על ידי מלקט של המאה השבע עשרה, שאסף מקורות רבים בסדר התורה, ובהם מובאות מתוך ספרי הרבה ראשונים.¹⁷⁰

דבר זה ראוי שיחזירנו לדברי ליברמן שבתחילת דבריו: "החשיבות העיקרית של ספר זה היא בעובדא שהשתמש בילקוטי תימן שהיו לפניו רק בכת"י".¹⁷¹ אמנם שינויים מהותיים לפנינו, מעבר לקישוטים פשוטים על הנאמר בתלמודים, אולם עדיין ברור שסיפורי התלמודים הם מקורם הישיר. לא סימניה של מסורת ארץ ישראלית עצמאית וקדומה לפנינו, אלא סימני היכר למעשיהם של בעלי ילקוטי אגדה אבודים, אשר פעילותם דומה קצת להרחבות היצירתיות שאנו מוצאים בילקוטי האגדה הרגילים.¹⁷² אלא שבעלי העיבוד שלפנינו בחמדת ימים מרחיקים לכת בהרבה, הן בכמות והן באיכות. המחברים הללו עוד המשיכו בטיפול הספרותי היצירתי והמחדש ברוח הבבלי עצמו, וכדרך סיפורי האגדה שבו, שאינם בחינת "מסורת אחרת", אלא בחינת עיבודים אומנותיים יצירתיים.

דווקא מכיוון שהצורה המוגזמת של העיבוד מסייעת לנו להבין את עצם התהליך, עשויה שיטה זו שמצאנו בילקוט חמדת ימים לשמש לנו ציון למתרחש בבבלי עצמו. בעיון שבאגדת הבבלי ובחקרה ראוי לעקוב אחר דרכי הפיתוח והיצירה מתוך סממנים ומקורות קיימים לשם הערכה ספרותית שלמה של יצירות האגדה המונומנטליות הללו — יצירות מאוחרות ומורחבות, אשר כל שורה שבהן עשויה לשקף מקורות אחרים והידברות יצירתית עמם.

168 ראה בכל וארץ ישראל (לעיל, הע' 2), הע' 60.

169 ירוש' סנהדרין פי"א ה"ג, ל ע"ב, עמ' 1329; נזיר פי"ה ה"א, נג ע"ד, עמ' 1112; קהלת רבה, פרשה ח; פסיקתא דרב כהנא, ד, עמ' 67; פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה יד, סב ע"ב; ילקוט שמעוני, קהלת, רמז תתקעז; ערוך, ערך זחל (ערוך השלם, ג, עמ' 281). וראה הגר"ש ליברמן, על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט, עמ' 7.

170 ראה דברי ג' שלום, לעיל, הע' 140.

171 מדרשי תימן (לעיל, הע' 141), עמ' 32.

172 ראה להלן בנספח.

עובדא דרב כהנא שבחמדת ימים נמצא בילקוט מאוחר, אשר המקורות נמסרים בו דרך כלים שונים, ובתוספת מידה בלתי מבוטלת של עיבוד. המעבד נותן דרוור לרצונו לעצב את הסיפור התלמודי מחדש, ולהפעיל את כשרונותיו הספרותיים של עצמו. הוא מרבה במעשי פישוט והקלה של לשונות קשים ונדירים, ותוספת דיבורים ("אפקוה למערתא"), דיבורי הצעה בדרך הכבוד, כגון "חס ושלום", כדרכם של כל המעבדים המאוחרים, וילקוטי המעשיות, בעיקר במזרח.

המעבד משבח סממנים רבים ממקורות תלמודיים אחרים. הוא שולט בלשון תרגום אונקלוס, ומעצב דרכה את המקור הבבלי, אפילו בסממני לשון הזרים לתלמוד הזה, ומקורם בתרגום אונקלוס. שיטה זו משמשת סימן היכר לעבודת המעבד. השליטה בארמית מביאה אותו אף להעביר דיבורי עברית לארמית. "ארי עלה מבבל" נעשה "אריא על מבבל", בשימוש מלאכותי של "על" (= נכנס) במקום "עלה"; "ארי שאמרת נעשה שועל" הומר ב"אמרייתו אריא על מבבל ולא סליק אלא תעלא".

משעמדנו על השיטות הללו של מסדר מדרש חמדת ימים, כדאי לעיין בהקשר נוסף של ספר זה שעסק בו ליברמן, וזה לשונו של ליברמן:

שם נ' ע"א: ואמר בזוהר¹⁶⁶ כיון דהוה ר' אלעזר עייל למתיבתא הוי אנפוי דר' יהודה מקדירין דהוה מקשי ומפרק, והוה ר' שמעון מסי ואומר מא יעביד תעלא בר אריא קמי ארי בר אריא וצהלין אנפוי דר' יהודה, ועיקר הדברים בירוש' שבת פ"י, י"ב ע"ג, קה"ר פי"א ב' (ובבבלי ב"מ פ"ד ב' לשון אחרת לגמרי).¹⁶⁷

ההשוואה העיקרית היא כדלהלן:

<p>ירוש' שבת פ"י ה"ה, יב ע"ג (עמ' 423) כשהיה רבי אלעזר בי רבי שמעון נכנס לבית הוועד היו פניו של רבי מקדירות אמר ליה אבוי ויאות זה ארי בן ארי אבל אתה ארי בן שועל</p>	<p>חמדת ימים כיון דהוה ר' אלעזר עייל למתיבתא הוי אנפוי דר' יהודה מקדירין דהוה מקשי ומפרק, והוה ר' שמעון מסי ואומר מא יעביד תעלא בר אריא קמי ארי בר אריא וצהלין אנפוי דר' יהודה</p>
--	--

אין ספק שיש לנו כאן שכתוב המעשה שבירושלמי. תכונה אחת של השכתוב היא שינוי השמות ועל ידי כך כעין ייחוס המעשה לחכמים אחרים, אילו היינו פותרים את השמות החדשים לפי שוויים המקובל בספרות התלמודית. ר' אלעזר בר' שמעון נעשה ר' אלעזר סתם [= בן שמוע]; ר' (יהודה הנשיא) נעשה ר' יהודה [בר' אילעאי]; אבוי של רבי [רבן שמעון בן גמליאל] נעשה ר' שמעון [בר יוחאי].

אמנם הלשון צמוד מאוד למבנה שבירושלמי, אלא שישנה תוספת הרחבות והסברים. החכם נלחץ בשעה שנכנס המתחרה, בגלל "דהוה מקשי ומפרק". הסבר זה מבוסס על הרעיון המובע בבבלי בבא מציעא שם — "כי הוה אמר רבי יש לי להשיב, אמר ליה רבי אלעזר ברבי שמעון כך וכך יש לך להשיב, זו היא תשובתך, השתא היקפתנו תשובות חבילות שאין בהן ממש" — אולם הסגנון הקצר "מקשי ומפרק" נשאב ממקומות אחרים בבבלי, כגון שבת לג ע"ב: "כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא הוה מפרק ליה רבי

166 על המילה "זוהר" ראה דברי ליברמן (לעיל, הע' 141).

167 שם, עמ' 35.

נספח: עדי הנוסח

להלן מסודר סינופסיס של עדי הנוסח ל"עובדא דרב כהנא". כאן נקדים ציוני ספרות, וסיכומן של תכונות בולטות של כל ער נוסח. לגבי כ"י המבורג וכ"י ג ניסינו להסיק כאן את מסקנותינו לגבי טיב נוסחם והיחס ההדדי שבין שני העדים ביתר פירוט. העדים מוזכרים כאן לפי סדרם בסינופסיס.

כ"י פירנצה, הספריה הלאומית II I 8

ראה ש"י פרידמן, תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין — הנוסח עם מבוא כללי, ירושלים תשנ"ז, עמ' 66 והמסומן שם.

כ"י מינכן 95

שם, עמ' 66. כאן במעשה רב כהנא נקלטו בכ"י מינכן כמה דיבורים מגירסת ענף גה. יש שנוסח כ"י מינכן עצמו מוסר עיבוד משום הכבוד, בצורה נקודתית מצומצמת — ראה שורות 25–26, תוספת שהחליפה "קם אכרעיה".

כ"י וטיקן 116

דקדוקי סופרים למסכת בבא בתרא, עמ' 16–17; רשימת תצלומי כתבי-היד העבריים במכון ג, ירושלים תשכ"ה, עמ' 24. במקום אחד יש בו גירסה כלשון ענף גה.¹

דפוס שונצינו, ר"ן לערך²

תלמוד ערוך הנ"ל, עמ' 69–70; ש"י פרידמן, "ר' דוד בן אלעזר ס"ל ומסכתות התלמוד בדפוס שונצינו", אסופות ז (תשנ"ג), עמ' ט–יב, כ–כא.

כ"י אסקוריאל

תלמוד ערוך הנ"ל, עמ' 66–67.

כבר ראינו לעיל³ גירסה בכ"י אסקוריאל הדומה לכתוב בפירוש רבינו חננאל: "תייריה / תרציה". באותו הקשר כתוב בכ"י אסקוריאל "ושייליה כל ספקות דהוה ליה ואגמריה", במקום "(ו)פשטינהו" שבשאר עדי הנוסח של המסורת הרווחת. אף כסגנון זה שבכתב היד כתוב בפירוש רבינו חננאל לשם: "ושייליה ר' יוחנן כל ספיקות דהוה ליה ואגמרינהו ניהליה". על דרכו של כ"י אסקוריאל להוסיף מדברי תלמוד מקבילים במסכתות אחרות ראה ש"י פרידמן, "הפתגם ושברו, עיון בספרות המשל בספרות התלמודית", JSIJ 2 (תשס"ג), עמ' 49 והע' 98.

הגדות התלמוד

ספר הגדות התלמוד לוקט וסודר על ידי חכם ספרדי עלום שם. החוקרים מצאו בו גירסאות המתאימות לנוסחאות ספרדיות מעולות.⁴ על פי גירסאות משותפות שמצאנו בו

1 ראה לעיל, הע' 118.

2 ומכל מקום, לפני רנ"ח.

3 הע' 125.

4 כנוסח הרמ"ה. ראה מ' סבתו, כתבי-יד מימי למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח, ירושלים תשנ"ח, עמ' 13; "נוסח התלמוד העומד ביסוד ספר הגדות התלמוד הוא מהעתיקים, הקצרים,

ובספר מגורת המאור,⁵ ניתן לשער ששניהם יונקים מנוסח תלמוד שבספרי ספרד. בנוסח הגדות התלמוד שולבו פירושים במקומות מסוימים, בעיקר על פי פירוש רש"י.⁶ ספר הגדות התלמוד נדפס בקושטא, בשנת רע"א (1511), ושרד אף בכתבי יד.⁷ כ"י פרמה 3010 (דה רוסי 156), שנעתק חמש שנים לפני ההדפסה הנ"ל,⁸ כולל נוסח מקורי ומדויק יותר מזה שבדפוס קושטא. מכל מקום, נוסח דפוס קושטא קרוב מאוד לזה שבכ"י פרמה, ובוודאי הועתק מכתב יד הדומה לו מאוד.⁹

על פי ההשוואה נתברר שנוסח דפוס קושטא עבר הגהות ותיקונים אשר רובם עשויים להסתבר כתיקונים על פי דפוס שונצינו של מסכת בבא קמא. בשו' 7–8 סדר השמות יונאי / פרסאי תקין בכ"י פרמה, אבל הפוך בדפוס קושטא, כפי שהוא בדפוס שונצינו, כנוסחאות המאוחרות שהפכו מפחד השלטונות.¹⁰ בכ"י פרמה ליתא בשו' 9 "ואמרי מרדי מרדי" — לשון זה נוסף בדפוס קושטא בוודאי על פי דפוס שונצינו, והוא חסר בכל שאר עדי הנוסח העצמאיים שהגיעו אלינו.¹¹

ישנם גם הגהות או שינויים קלילים בדפוס קושטא. הגירסה המקורית "לארעא דישראל" שבכ"י פרמה (שו' 10) הוגהה ל"לארע' דארץ ישראל" בדפוס. בתוך הלשון "ומסיים להו לרבנן במתיבתא" (שו' 11) שבכ"י פרמה (וכך גם במגורת המאור), הוגה בדפוס קושטא "למתיבתא". בדומה לכך, בשו' 19, "אותבוה לדרא קמא" שבדפוס קושטא הוא כסגנון שאר העדים: "בדרא" בכתב היד. לגבי "ומסהיב" (שו' 33)¹² על פי כתב היד, דפוס קושטא גורס "ומסרחי", כצפוי. בשו' 38 "בבלאי" שבדפוס קושטא חסרה בכ"י פרמה (מפאת עידון?). ועוד כיו"ב.

מגורת המאור לר' יצחק אבוהב

מעשה רב כהנא כלול בספר מגורת המאור לר' יצחק אבוהב, ירושלים תשכ"א, עמ' 62–63. המובאה דלהלן היא על פי דפוס ראשון, קושטא רע"ד. ר' יצחק אבוהב כ"ר אברהם חי בראשית המאה ה"ד, והיה מבית מדרשם של הרא"ש ובניו, ר' יעקב בעל הטורים ור' יהודה.¹³

והמקוריים מבין כל עדי הנוסח של פרק 'אלו עוברין... ומגלה קירבה מיוחדת דווקא לכ"י וטיקן 125" (ש"י וולד, פרק אלו עוברין, ניו יורק וירושלים תש"ס, עמ' 358, ועיי' עמ' 380 שם).

5 ראה להלן.

6 ראה בפרוטרוט אצל ע"צ מלמד, מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי, ירושלים תש"ג, עמ' 76–78; ושלא כרנ"ג רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, מהדורת א"מ הברמן, ירושלים תשי"ב, עמ' רנח.

7 ראה מסכת כתובות עם שינויי נוסחאות, ד, ירושלים תשל"ב, עמ' 70–71.

8 הכתיבה נסתיימה באלול רס"ו (1506), בעיר אספי (Safi) שבמרוקו — ראה: B. Richler (ed.), M. Beit-Arié, *Hebrew Manuscripts in the Biblioteca Palatina in Parma*, Jerusalem 2001, p. 162 no. 746. אולם ישנן השמטות על ידי הדומות בכתב יד זה שאינן חסרות בדפוס קושטא — ראה בסינופסיס של וולד, עמ' 206* שורות 35–36. וכן, בסינופסיס מעשה רב כהנא דלהלן, שו' 28–32. השלמתי במרוכבים על פי דפוס קושטא מה שהושמט כנראה על פי הדומות (א"ר יוחנן / ר' יוחנן) בכ"י פרמה.

10 ראה לעיל עמ' 418 והע' 31 שם.

11 ראה "בבל וארץ ישראל" (לעיל הע' 2), הע' 3, עמ' 249 והע' 16. הוא נוסף גם בעין יעקב, אשר תלותו בדפוס שונצינו ברורה לעין, ראה להלן.

12 עיי' להלן.

13 וככל הנראה אין ספרו תלוי במגורת המאור של ר' ישראל אבן אלנאווה — ראה י' תא-

במעשה שלפנינו ישנן כמה גירסאות המשותפות למנורת המאור ולהגדות התלמוד¹⁴ בלבד.

"א"ל זיל לא תחויי" (ש' 2) — תיבת "זיל" ליתא בכל שאר עדי הנוסח הישירים,¹⁵ "כיון שנפל ליד (מנורת המאור: ליד) אומות העולם" (ש' 7). למ"ד זו בעדים הללו ובילקוט אגרות בלבד; בשאר עדי הנוסח "ביד גוי / גוים", והיא הגירסה המקורית. עידון הסגנון לגרוס "אומות העולם" במקום "גוי" נמצא כבר בכ"י מינכן: "ביד אומו' העול'". הגירסה דלעיל משכללת עוד יותר: ליד < ליד.

המשפט שלפנינו באגדת רב כהנא מבוסס ככל הנראה על האמור בסנהדרין צד ע"ב. שם, בכ"י יד הרב הרצוג: "כיון שנפל ביד גוי". בשאר עדי הנוסח (ודפוס ברקו בכלל) בסגנון "כיון שנפל ביד אומות העולם".

"קום זיל לארעא דישראל" (ש' 10). בשאר עדי הנוסח (בענף הרווח) במקום זיל: "סק"; בענף גה: "קו ערוק זי".

"ומסיים להו לרבנן במתיבתא" (הגדות התלמוד ומנורת המאור) / "וקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן" (סגנון שאר עדי הנוסח). מסתבר שביטוי מקורי זה שבשאר עדי הנוסח, המיוסד על סדרי ישיבות הגאונים, לא היה נהיר למעצבי הנוסח דלעיל, ושינו בו כדי לקרבו למשמעות פשוטה.

"ור' יוחנן סבא הוה" (הגדות התלמוד); "ר' יוחנן הוה סבא" (מנורת המאור וילקוט אגרות). במקצת העדים של הנוסח הרווח יש "גברא סבא", ראה לעיל עמ' 431, אבל רק בנידון "סבא" ללא "גברא".

"במכחלא/בכחולא דדהבא", וכן הוא בילקוט אגרות. בשאר העדים: "דכפסא". הרי הובא כאן זהב תחת הכסף — שיפור של ממש!¹⁶ באותו דיבור (ש' 33-34), בשני הילקוטים בלבד, הוקדם הסבר הרמת הגבות לבקשת ר' יוחנן להרים את גבותיו.

תוספת "באינשי" בשו' 43, וכן בילקוט אגרות, בילקוטים נתפרש "היכי עבד" כך: "היכי (מ)חייכי (באינשי)".

מיד לאחר "ואחייה ואוקייה" נוסף מהלך שלם בילקוטים הנידונים: "ושני ליה כל ספקות דהוה ליה".

שמע, "חידת ספר 'מנורת המאור' ופירושה", תרכ"ז סד (תשנ"ה), עמ' 395-400 והספרות שצוינה שם.

14 במהדורה הנ"ל צוין לשתיים מהן.

15 וכן הוא כהלכות גדולות, כ"י פריז ודפוס ירושלים, כ, עמ' 342 (וליתא בעדים אחרים).

16 "ואוסף שללכם אוסף החסיל" (ישעיה לג, ד) אמר להם נביא לישראל אספו שללכם. אמרו לו לכוז או לחלוק. אמר להם כאוסף החסיל, מה אוסף החסיל כל אחד ואחד לעצמו אף שללכם כל אחד ואחד לעצמו. אמרו לו והלא מומן עשרת השבטים מעורב בו. אמר להם 'כמשק גבים שקק בו' (שם), מה גבים הללו מעלין את האדם מטומאה לטהרה, אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים מיד טיהר".

17 ראה לעיל, עמ' 443.

אולם, ברור למדי שאף אחד ממחברי שני הספרים הללו לא השתמש בשני, שהרי בשניהם ישנם כמה לשונות של הרחבה שיש באחד ואין במשנהו.¹⁸ מסתבר אפוא שהמשותף לשניהם הרייה גירסת תלמוד שבספרי ספרד המונחת לפני שני המחברים גם יחד.

ילקוט אגרות

כ"י פרמה 2414 (דה רוסי 427; קטלוג 745)

ילקוט אגרות ממסכתות מגילה ובבא קמא שהועתק בספרד במחצית השנייה של המאה ה"ט" (ועיין בקטלוג שם על חכמים המוזכרים).

ישנן כמה נקודות מגע עם מנורת המאור (ראה לעיל, הע' 18; "מאן דאקשי" וכו' בשורות 15-17; ומצאנו כסגנון זה בחידושי הרשב"א בכמה מקומות). במקום אחד (שורה 8) דומה גירסתו לכ"י מינכן (מלכותא רומי/מלכו' דיונאי). תיבת "רומי" באה כנראה מהעתקה שגויה של המילה "דיונאי" בכ"י מינכן. הילקוט משותף לכ"י מינכן בתיבת "מלכותא", הבאה בהשפעת נוסח גה. ויש כיוצא בכך בילקוט, כמה גירסאות שנקלטו מענף גה ("האידנא" במקום "השתא" בשו' 8; "ואיענש" בשו' 41, והשווה ילקוט המכירי). נוסח זה עדכן את הצורה הדקדוקית יוצאת הדופן "סק" ל"סליק" (ש' 10), ובכלל נוטה הוא ליישובי סגנונות קשים "חילוף" < "נפקן", שו' 27-28). "מסיים מתיבתא דיומא לרבנן" (ש' 12) כנראה לא הובן, והוחלף ב"וקא מעיין בשמעתיא ואמר להו לרבנן במתניתא". וכאן נוסף משפט: "אמ' להו בר לקישא היכא אמרו ליה במתניתא". בוודאי צריך להיות "במתבתא"! כלומר, לאחר שהחליף "מתבתא" ב"מתניתא", ניסח משפט חדש על "מתבתא". במקום "והוה קא מסרחי ליה גביניה" (ש' 37-38) שלא הובן, נכתב "והוה מסרי חיליה גביניה".

"שכלול" סגנון: בשו' 50 נוסף "לא נינקוט מר בדעתיה" — השווה מועד קטן, טז ע"ב. במקום: "חזיתון רבנן בכלאי" (ראה שו' 42 ונוסח מנורת המאור שם) שוכלל: "חזו רבנן הני בכלאי טפשי" (על פי הנמצא בתלמוד, פסחים לד ע"ב ועוד)! הושמט כל עניין הביסתרקי והורדת ר' יוחנן, במגמה הדומה לזו של ענף גה, שעשה כן אף הוא. כיוצא בזאת, הושמט בנוסח זה כל עניין תחיית המתים. בכך מקדם נוסח הילקוט את המגמה שמצינו בענף גה לשלב נוסף.

ילקוט המכירי

ילקוט המכירי לר' מכיר בן אבא מרי על ישעיהו, מהדורת יז"כ שפירא, ברלין תרנ"א, ירושלים תשכ"ד, לישעיה נא, כ, עמ' 192. ועיין ח' אלבק, הדרשות בישראל ל"ל צונץ, ירושלים תשי"ד, עמ' 415 הע' 95.

על פי העיון בסינופסיס מתברר שנוסח התלמוד למעשה דרב כהנא המשתקף מילקוט המכירי הוא נוסח מדויק, קצר ואסינדיטי, ויש בו כמה תכונות בלעדיות הנראות מקוריות. עיבורי הנוסח מצומצמים מאוד.

חיסור ר' החיבור (סגנון אסינדיטי): "לא תחוי לא תחוי", וכן בכ"י וטיקן 116. בשאר עדי הנוסח: "לא תחוי ולא תחוי".

18 מנורת המאור, שו' 15-17; הגדות התלמוד, שו' 21-23, ועוד. ובשניהם ראה גירסת "ילקוט אגרות".

במקום "אמר ליה" והדומה, גורס ילקוט המכירי "אמר" בלבד: שו' 1, 36. לשונות מיוחדים: "מאי דרש" (שו' 4), והוא נראה עיצוב תנייני; "דקא מסייג מתבתה לרבנן" (שו' 12), ללא "יתבי", ו"דיומא", ובה"א במקום אל"ף בסוף תיבה; "חד ביסתרקא" (וכן בכ"י וטיקן 116), והוא מדויק ללשון זכר, כששאר עדי הנוסח גורסים "חדא ביסתרקא";¹⁹ "אכל (כלומר, על כל) שמעתא דאקשי" (שו' 33); "הוה קאמסרה בגביניה" (שו' 36), וכזה בהגדות התלמוד כ"י פרמה: ")? (מסרהיב גביניה". אפשר שמשתקף כאן כתיב פונטי עתיק, ה"א במקום חי"ת, ויש לצרף ביורור שאר יסודות גירסה זו, המתאפשר בכמה כיוונים; "וענשיה" (שו' 41) כבענף גה;²⁰ "ניזיל" במקום "אזילנא" בשו' 53 (=גוף ראשון יחיד בני כבארמית הגלילית); "הואיל דחליף שעתא מה דחליף חליף שייליה" (שו' 54) — "מה" כמו "מאן" (ראה לעיל, עמ' 438, הע' 131) בעדים האשכנזים, והסכמה זו ("מה"/"מאן") לעומת הגירסאות האחרות רומזת למקורות הלשון, שהוסרה בשאר העדים בגלל אופייה האידיומטי והבלתי שכיח.

דיבורים כפולים לתיאור פעולה ממושכת: "אמר שמעתא ואקשי אמר שמעתא ואקשי" (שו' 30).

עין יעקב

ספר עין יעקב לר' יעקב ב"ר חביב הודפס בסוף שנות הרי"ש, ולפי המשוער בין השנים רע"ו-רפ"ב.²¹ במעשה רב כהנא שבבבא קמא ק"ז ע"א-ע"ב קרוב לוודאי לשער שכאן סמוך נוסח עין יעקב על נוסח בבא קמא שבדפוס שונצינו, שהדפסתו משוערת כאמור לשנים שבין ר"נ לבין רנ"ח.²²

בשו' 31 הגירסה "אוקמוה" באה בדפוס שונצינו ועין יעקב בלבד. שאר העדים גורסים כסגנון "אותכוה", ושיעורנו שמה גירסת דפוס שונצינו טעות סופר היא.²³ אם כנים דברינו, תלותו של עין יעקב בדפוס שונצינו מאושרת על ידי טעות משותפת, היא המידה הנהוגה בפילולוגיה לקבוע תלותם של עדי נוסח בוודאות.

אלה שאר הגירסאות המשותפות לעין יעקב ולדפוס שונצינו בלבד:

בשו' 42 הכתיב "בבלאה".

בשו' 47 הכתיב "פומיך".

בשו' 49 חיסור "עליה ואחייה".

בשו' 54 הכתיב "ספיקא".

ויש להשוות אף גירסאות אלה:

בשו' 9: "ואמרי מרדין מרדין" בדפוס שונצינו, עין יעקב והגדות התלמוד (דפוס

19 השווה ברכות נב ע"ב: "חד נהורא איכא בנורא" בעדי נוסח מדייקים (כ"י פריז 671), אוקספורד (Opp. Add. fol. 23 (366), לעומת "חדא" (כ"י פירנצה ודפוס שונצינו).

20 ראה לעיל, עמ' 437.

21 ראה י' יודלוב, גנוי ישראל, ירושלים תשמ"ה, עמ' 48-49. עניין זה צריך ביורור ובדיקה מן היסוד.

22 ואפשר בשנת ר"נ עצמה.

23 ראה לעיל, עמ' 428 והע' 79, 86.

בשו' 51: "לא חלשא" בדפוס שונצינו, עין יעקב וילקוט המכירי. שאר העדים: "לא הוה חלשא".²⁵

ש"י וולד בדק את נוסח עין יעקב במסכת פסחים, פרק ג'. בסיכומו כתב שתוצאות הבדיקה "מוכיחות מעל לכל ספק שספר עין יעקב תלוי תלות ישירה בספר הגדות התלמוד".²⁶ מרדכי סבתו ביצע בדיקה כזו במסכת סנהדרין, והסיק "כי במסכת סנהדרין מבוסס הנוסח על נוסח שונצינו",²⁷ לרבות טעויותיו, הגהותיו, היקף ציטוטי הפסוקים שבו ונוסחם.²⁸ בחלק מן המקרים ששינה המחבר מנוסח עין יעקב מצא סבתו התאמה לספר הגדות התלמוד "ומסתבר שהעתיק ממנו".²⁹

גם בבדיקת בבא מציעא פרק ז' מתגלית תלות ישירה בנוסח דפוס שונצינו (שהודפס בזמן אחד עם מסכת בבא קמא).³⁰

לגבי מסכת מגילה הסיק אליעזר סגל "שבמגילה פרק ב' מיוסד הטקסט כולו על דפוס פיזרו... בלי... שינוי",³¹ ואילו את שאר המסכת ייחס ל"מסורת ספרדית אופיינית".

לאור הנאמר לעיל, ברור שיש לקבוע את זיהוי נוסח התשתית של ספר עין יעקב בנפרד לכל מסכת ומסכת, ובשים לב לתאריכי הדפסת המסכתות באיטליה. מסתבר שלא היה ביד המחבר דפוס כל שהוא למסכת פסחים,³² וראה לנכון לסמוך על הנוסח שבספר הגדות התלמוד, שנדפס בשנת רע"א.³³ לעומת זאת, דפוסי מסכתות בבא קמא, בבא מציעא וסנהדרין כבר היו מונחים לפניו, והעדיף את השימוש בהם על פני ספר הגדות התלמוד. אולי הסבר שימושיו של המחבר במקורותיו במסכת מגילה כרוך אף הוא בזמן הדפסת המסכת — דפוס פיזארו משוער לשנת רע"א לערך.³⁴ אולי לפי הנ"ל ניתן לחזק הערכת

24 ראה לעיל, עמ' 449, הע' 11.

25 דומה שמעצב הנוסח השמיט "הוה" מתוך שהעדיף צורה פשוטה של פועל על פני צירופו של פועל העזר "הוה".

26 וולד (לעיל, הע' 4), עמ' 358-359. לגבי סטיותיו של ספר עין יעקב מנוסח הגדות התלמוד כתב שסמך המחבר על אחד מנוסחי התלמוד המאוחרים, המראה קרבה מיוחדת לכ"י אוקספורד (Opp. Add. fol. 23 [366]).

27 = ברקו, רנ"ח.

28 סבתו (לעיל, הע' 4), עמ' 14.

29 שם.

30 ראה לעיל.

31 א' סגל, מסורת הנוסח של בבלי מגילה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 216.

32 וכפי שבאמת אין לנו ידיעה של שום דפוס איטלקי לפסחים לפני דפוס נוציה (ר"פ) לערך — ראה ש"י פרידמן, "המסכתות שנדפסו ולא נרשמו, וכאלה שנרשמו ולא נדפסו", עלי ספר יח (תשנ"ה-תשנ"ו), עמ' 18 הע' 50.

33 ושעליו כתב המחבר: "ראיתי אחר אשר החילותי לסדר ולכתוב החבור הזה כי כבר קדמי חכם ספרדי אשר כתב על ספר מיוחד כל מדרשי התלמוד". ראה יודלוב (לעיל, הע' 21), עמ' 49.

34 ראה א' סגל, "הגהות שבגליונות מסכת מגילה, בדפוס פיזרו, מספריית הבודליאנה", עלי ספר ט (תשמ"א), עמ' 130 הע' 1.

תאריך מאוחר יותר.³⁵ כלומר, ר' יעקב נ' חביב קיבל דפוס זה סמוך לזמן הדפסת ספרו, וראה לנכון לחזור ולהתקין על פיו את הפרק השני בלבד, לאחר שסידר מקודם את המסכת כולה על פי מקורות אחרים.³⁶

כ"י המבורג 165

תלמוד ערוך הנ"ל, עמ' 64.

כתב יד מעולה זה זכה להערכתם של החוקרים בכל הדורות, ומתוך איכותו המעולה הסיקו שהוא נאמן בכל לגירסת הספרים שלפניו. "הוא ספר מוגה ומדויק" (רנ"נ רבינוביץ, בעל דקדוקי סופרים);³⁷ "מדויק הוא מאד והיתרון כמעט לכל השונים והחילופים הנמצאים בו... הכותבים לא ערכו לבם לשנות ולהגיה משיקול הדעת... נקי משיבושים והגהות" (א' גולדשמידט);³⁸ "יחזקאל קוטשר בחר בכ"י המבורג כאב-טקסט, האמור להיות אחד המשקפים נאמנה את המציאות הלשונית מתקופות קדומות."³⁹

ואמנם, כ"י המבורג הוא אחד מכתבי היד המעולים ששרדו לנו מימי הביניים. אולם כבר התברר שמעליותא זו בחלקה נובעת לא רק מן המסירה המדויקת של מסורת נוסח התלמוד מקדמת דנא, אלא אף מהתקנה צמודה וזהירה, המטילה על הנוסח את כללי הכתיב שאומצו על ידי אסכולה ספרדית למדינה, וככל הנראה בחלקו, כגון לגבי העברית, על פי תוצאות העיון המלומד בכללי הדקדוק וכיו"ב.⁴⁰ מצאנו את כ"י המבורג שהוא אחד מכתבי היד המדקדקים ומכריעים הכרעה פעילה ויזומה בקשר לכתיב השמות רבה / רבא.⁴¹ אף בהגהות שלאחר הכתיבה הראשונית, חוזר סופר כ"י המבורג ומתקן ומגיה צורות שנעשו תקניות על חשבון הלשון המקורי.⁴²

ר' יצחק הסופר, הכותב "לעצמי... הרחמן יזכני להגות בהם",⁴³ השקיע עמל רב בהתקנת כתב יד זה, וחלקו האישי הולך ומתברר לפנינו, הן לגבי הכתיבה הראשונית, הן לגבי טיפולו ותיקונו בכתיבה חוזרת. במעשה רב כהנא אנו עדים לתפקיד הפעיל שנטל על עצמו, שהרי, ככל הנראה, החליט תוך כדי מהלך ההעתקה של נוסח הדומה לזה שבכ"י ג לשנות ולהתקין נוסח זה לכיוונו של הנוסח הרווח לגבי כמה פרטים, בעיקר לגבי אזכור שבע השורות.

אף עקבנו אחר סימנים מובהקים ככל הנראה, שמעשה רב כהנא שבכ"י המבורג

35 במקום אחר שוער "שנת 1515 לערך" — ראה א' סגל, "מסורת הנוסח של כתב-יד אוניברסיטת קולומביה למסכת מגילה", תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 42. בתקציר האנגלי לשם נאמר "c. 1510".

36 חוץ מוזאת, הזכיר המחבר נסיבות מיוחדות ("הכרח הדפוס") בקשר למגילה, ראה סגל (לעיל, הע' 31).

37 כרכות, עמ' 38. בבבא בתרא, עמ' 8, ראה לנכון להביא באריכות מן הכתיב המיוחד של כ"י המבורג.

38 כ"י המבורג בהוצאה הפקסימילית, עמ' 457.

39 מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ו, עמ' רנב-רנה.

40 ראה: ש"י פרידמן, "כתיב היד של התלמוד הבבלי — טיפולוגיה של כתיב", מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 163-190, ובעמ' 150 שם; הנ"ל, "כיצד מדקדקין? עיון בשינויי הגרסות של התלמוד הבבלי לרגל הופעת י"ג כרכים של דקדוקי סופרים השלם", תרביץ סח (תשנ"ט), עמ' 150 והע' 79.

41 "כתיב השמות רבה ורבא בתלמוד הבבלי", סיני קי (תשנ"ב), עמ' קנא.

42 ראה דוגמה מפורטת בתלמוד ערוך שם.

43 קולופון. ועיי' דקדוקי סופרים לברכות הנ"ל (לעיל, הע' 32), הע' כ.

הועתק מתוך גוף כ"י ג המונח לפנינו.⁴⁴ סביר מאוד שקטע פילדלפיה יבמות כב ע"ב-כד ע"ב (אוניברסיטת פנסילבניה, הלפר 88) יצא מידי אותו סופר של כ"י המבורג דידן (תודתי לד"ר עזרא שבט על הערה זו). על התכונות הכלליות המשותפות לשני כתב-יד אלה ברצוני להוסיף שציון סיום דברי הגמרא לפני משנה חדשה בקטע זה על ידי שתי נקודות נמצא במקומות אחדים בכ"י המבורג, כגון בבא קמא פה ע"א ועוד.

ג (פטרבורג, אנטונין 861)

הדף הקרוע והבודד מאוסף אנטונין שפורסם בגני תלמוד אינו אלא אחד מתוך יותר מחמישים דפים של כתב יד מהודר של מסכת בבא קמא ששרדו בגניזת קאהיר, והם מחזיקים רוב רובו של השליש האחרון של המסכת.⁴⁵ לכתב היד חזות יפה; 24 שורות רחבות לעמוד, בצורה שהשטח הכתוב מופיע כמורבב כמעט.

משנה בתחילת הפרק; "סליק פירקא" (אותיות גדולות), פסקאות בתוך הפרק בציון "מתני'", ללא ציון לתחילת הגמרא; "הדרן עלך הגוזל עצים" (אותיות גדולות). וכל זה בעיצוב בעל דמיון חזותי כל שהוא לכ"י המבורג.

כתיב. מצאנו בכתב יד זה כמה וכמה תכונות של כתיב הגאונים והכתיב שבכתבי יד מזרחיים. המילה "אלא" מופיעה בכתיבה המלא "אילא", ודומני שהוא הכתיב הבלעדי בכתב יד זה. על תופעה זו כתב ישראל ייבין: "כתיב תיבה זו עשוי אפוא לשמש אמצעי לבדיקת כתב-יד אם ארץ-ישראלי אם בבלי הוא... כתב-יד שבו מצוי הכתיב המלא, תמיד או לפרקים — וודאי בבלי הוא".⁴⁶ כתיב זה נדיר ביותר בכתבי היד השלמים של הבבלי שבידנו, ואינו מופיע אלא במספר מצומצם ביותר, ובכתבי היד המעולים (כגון פסחים כ"י וטיקן 125; שם, כ"י מינכן 6; תענית כ"י יד הרב הרצוג; מגילה כ"י קולומביה; כ"י וטיקן 108; יבמות כ"י מינכן 141; כתובות כ"י וטיקן 130). השימוש הבלעדי של כתיב זה בכ"י ג מיוחד את אופיו המזרחי של כתיבו.

מרוכים כתיבים מלאי אל"ף: ראבא, ראמי, בבבא קמא, בבבא מציעאה, תרתי מסכתא, דדאין דינא דגראמי, קנאסי, דאמי, דינארא, חמארא, כואתיה, האו, טאעו, וכיו"ב. "מאי טעמא לא (לא) דיקתו מילישאנאי" (צט ע"ב). השתה = "השתא"; נשילת עיצור סופי שכיח מאוד: "יהי" = "יהיב"; "קי" = "קים"; "ויתי" = "ויתיב".⁴⁷ דל"ת תחילית עם יו"ד: "דיקטע", "דיתנא" = "דתנא", "דינפק"; "ניבעי שליחותהו", "ניבעי שליחותיהו", "ניבי שליחותיהו" = "נעביד שליחותיהו"; "שליחותא דידיה(ו) קא אבי"; "שאר/די" = "לוקח";⁴⁸ "כאיזה צד" (רגיל). "הבניי" = "הבנאי"; "מכלל

44 ראה להלן.

45 אוקספורד: heb. b. 10 (קטלוג, 2833); heb. c. 17 (קטלוג, 2661.26); heb. c. 21 (קטלוג, 2666.14b); heb. c. 23 (קטלוג, 2667.5a). בודפשט e-h 270. קמברייג: T-S F1(1).83; T-S F2(1).83; T-S F2(2).34. 37, 50.

46 "כתיבה של תיבת 'אלא'", לשוננו מ (תשל"ו), עמ' 258. ועיי' מאמרי: "An Ancient Scroll Fragment (b. Hullin 101a-105a) and the Rediscovery of the Babylonian Branch of Tannaitic Hebrew", *JQR* 86:1 (1995), p. 15.

47 הוורה לעיל עמ' 438, הע' 135.

48 "אלא דאלי דולא ושאי אגרא אויל בשליחותא ושאי אגרא" (בבא קמא פה ע"ב).

דראשה, "סופה", "סופא"; "ראש גלותא", "כתנאיי"; "בתראיי"; "והאיי"; "אותיביה"; "ואונמי" = "ואי נמי". ר' שמעון בן לקיש.⁴⁹
 צירוף כתיבים אלה, וביניהם כתיבים הרגילים בכתיב יד התלמוד מתימן, בתוך כתב יד שאינו תימני, קובע את סיווגו בקבוצה הרביעית, "הים תיכונית", שבה כלולים כמה כתבי יד בעלי מסורת עתיקה ומדויקת, כגון פסחים כ"י וטיקן 125.⁵⁰
 נטייה לסגנון אסינדיטי. רגיל שמילה קטנה מחוברת למילה שעל ידה ללא רווח.⁵¹
 ניקוד טברייני במילים קשות בודדות. מחיקה בניקוד מעל התיבה. שם קודש: "א"ים".
 ביטויים מיוחדים: בראש פרק י של נוסח התלמוד: "הגוזל ומאכיל את בנו וכולי היל" = "וכולה הילכתא"; "וראבא אמ' הכל לעבד לישנא דידן לרב" (פו ע"א); "דמית עלאי כאריא וארבא" (פה ע"א). בזה האחרון עסקתי באחרונה, בכך ששרדה כאן גירסה קדומה המראה ש"ארבא" = "כבש" בלשון טיעון משפטי-ספרותי זה.⁵²
 נעיין קמעה בביטוי אחר מן הנוכחים לעיל. ההקשר המלא שלו הוא כדלהלן: "איתמר הקוטע יד עבד עברי של חבריו אביי אמר נותן לו שבת גדולה לעבד ושבת קטנה לרב רבא אמר הכל ינתן לעבד וילקח בהן קרקע והרב אוכל פירות" (פו ע"א, דפוס וילנא). נציג את שינויי הגירסאות⁵³ למימרת רבא:

ג	רבא	אמ'	הכל	לעבד	לישנא	דידן	לרב
המבורג	וראבא	אמ'	הכל	לעבד			
אסק'	וראבא	אמ'	הכל	לעבד			
וט' 116	וראבא	אמ'	הכל	לעבד	(ואית	דגר	(לרב
שונצינו	רבא	א'	הכל	לעבד			לרבו
מינכן	וראבא	אמ'	הכל	לעבד			
פירנצה	רבא	אמ'	הכל	לעבד			לרב
בול' 358	רבא	אמ'	הכל	(לעבד)	[לרב	גר]	
ג	וילקח	בהן	קרקע	והוא	אוכל	פירות	
המבורג	וילקח	בהן	קרקע	(והוא)	אוכל	פירות	
אסק'	וילקח	בהן	קרקע	(והוא)	אוכל	פירות	
וט' 116	וילקח	בהן	קרקע		והרב	פירות	
שונצינו	וילקח	בהן	קרקע		והרב	פירות	
מינכן	וילקח	בהן	קרקע	והוא	אוכל	פירות	
פירנצה	וילקח	בהן	קרקע		והרב	פירות	
בול' 358	וילקח	בהן	קרקע		והרב	פירות	

וזה לשון התוספות: "רבא אמר ינתן הכל לרב גרסינן, וכן גרס ר"ח.⁵⁴ ובספרים היה כתוב הכל לעבד, וקשה שבת קטנה למה לא יהיה הכל לרב, אלא הכל לרב גרסינן. שבת קטנה הכל לעצמו ושבת גדולה ילקח קרקע והרב אוכל פירות שמפסיד הוא בקטיעת ידו, דלא מצי למידלי דוולא ולמיזל בשליחותא אלא לשמור קישואין או פתח".
 הגירסה המקורית היא "הכל לעבד והוא (כלומר: הרב) אוכל פירות". רבא סבר שהיות והרב אוכל פירות שבת גדולה (=נזק), אין לו בשבת קטנה (= שבתו שבכל יום ויום) אלא פירות.⁵⁵ אולם רבינו חננאל ראה לנכון לגרוס "לרב". גירסת רבינו חננאל הוגהה בכמה עדי נוסח, אם כהגהת נוסח בסגנון "אית דגרסי" והדומה לו (כ"י וטיקן 116 וכ"י בולוניה) ואם בסתם (כ"י פירנצה ודפוס שונצינו). גירסה זו היא המובאת בכ"י ג בלשון "לישנא דידן".

הוזה אומר, כ"י ג הוא כתב יד מעולה מבחינת הכתיב והנוסח, וכותבו עוד שולט בלשוונות סופרים קדומים, כגון "וכול' היל'", "לישנא דידן". אולם עם זאת, אותו הנוסח המובא כאן בשם "לישנא דידן" איננו נוסח קדום, אלא דווקא נוסח מעובד ומשני, על אף התקבלותו במקומו (=דידן) של הסופר.

דומה שכעין זאת ראוי להסיק גם לגבי הנידון שלנו במעשה רב כהנא. נוסח כ"י ג משקף נוסח מעובד ותנייני, שהתקבל במקומו של הסופר. מציאותו של נוסח מעין זה בכ"י המבורג נובעת ככל הנראה משימושו של כ"י המבורג בעצם כ"י ג שלפנינו.⁵⁶ אפשר שהוא היה אחד מכתבי היד שעייין בהם סופר זה, מפני שיש בו נוסח מעולה, ובאמת נוסח כ"י המבורג מתאים בדרך כלל לסוג הנוסח של כ"י ג, אם כי בשאר המסכת לאו דווקא בשעבוד בלעדי אליו. אולם מתוך שבחר סופר כ"י המבורג להביא את נוסח מעשה רב כהנא על פי כתב יד זה דווקא, לא היה לפניו מקור אחר להשלים ממנו החסר מפאת קרע, ובגלל זאת החסיר שתי תיבות והשאירן לשם השלמה אחר כך.

לפי מסקנתנו, שנוסח כ"י ג וכ"י המבורג במעשה רב כהנא הוא עיבוד מאוחר, הממוקם בתולדות מסירת הנוסח במקומו ובזמנו, מובן יותר מדוע הוא לא שרד אלא בשני כתבי יד המקוריים זה לזה קרבה של יניקה ישירה, כשכל עדי הנוסח האחרים מוסרים את הנוסח המקורי של התלמוד במעשה זה. שאילו לפי הדעה שגה מייצג את הנוסח המקורי, וכל שאר עדי הנוסח את עיבודו המאוחר יותר, יחסר הסבר כיצד זכו כל עדי הנוסח של המסורת הרווחת להסכמה מקיפה ומדוקדקת לגבי כל מהלכיה של גירסה מאוחרת, כשהם עדי נוסח מזמנים שונים וממקומות שונים, ללא קשר ישיר בין רובם בהשתלשלותם. אדרבה, דרך הגירסאות המחודשות שאינן נכנסות בהיקף רב של עדי נוסח שונים ללא חילופי צורה רבים וקליטה חלקית ומנומרת, כפי שראינו לעיל בגירסת מילה אחת, "העבד-הרב" והכרוך בה — על אחת כמה וכמה סיפור ארוך ומורכב.

54 "רחז"ל רבא אמ' הכל ינתן לרב ויקח בדמי הנזק קרקע ואוכל הרב פירות עד שיצא העבד" (ספר הנר לר"י אגמתי על שלוש הכבות [London 1961], 38 ע"א); "ה"ג באלפס רבא אמר הכל לעבד, אבל בפר"ח זצ"ל גריס הכל לרב" (אור זרוע, סימן שלג, עייין שם).
 55 ועייין פירוש רבינו יהונתן, ניו יורק וירושלים תשכ"ט, עמ' 239-240, עמ' 256-257, ובהע' 569. שיטת התוספות דחוקה, שצריך לפרש "וילקח בהן קרקע" אינו מוסב אלא על דמי שבת גדולה כלבד, כדברי רבינו חננאל ("בדמי הנזק") ולפי זאת עיקר חסר מן הגמרא, ולשונה מגומגום.
 56 עייין לעיל בגוף המאמר, עמ' 434, ועוד.

49 ראה לעיל עמ' 423, הע' 57, ובכלל בכל מקום, ככל הנראה.
 50 "טיפולוגיה" (לעיל, עמ' 419 הע' 40), עמ' 177-182; "קבוצותיהם של כתיבי-יד של התלמוד הבבלי על-פי כתיב ולשון", לשוננו נז (תשנ"ג), עמ' 123-124.
 51 ראה מה שכתבתי ב"שיירי כתיבי-יד קדומים למסכת בבא מציעא", עלי ספר ט (תשמ"א), עמ' 14 הע' 18*. בסנינופסיס דלהלן חילקתי את המילים המחבורות של כ"י ג, כגון "עליוכך", "שבשני", "אמליה", "אמרב", לנוחיות ההשוואה.
 52 ראה מאמרי "תיקוני ערכים למילון התלמודי (ה): ארבא = 'כבש', 'כבשה'", תרכ"ז (תשנ"ח), עמ' 245-250; "הפתגם ושברו, עיון בתרבות המשל בספרות התלמודית" (עמ' 68-72).
 53 בנוסף על עדי הנוסח שצוינו לעיל מובא כאן כ"י בולוניה, הארכיב העירוני Fr. Ebr. 358.

ההסכמה הרחבה של עדי הנוסח של המסורת הרווחת מיושבת יותר אם גירסתם היא המקורית. קשה לצפות שנוסח מעובד של אגדה מאוחרת יזכה לגימור מבחינת פרטיו, והפצת הצורה המעובדת המוגמרת לרוחב כל אזורי מסירת התלמוד. לעומת זאת, התפוצה המצומצמת של הנוסח המשתקף מכ"ג וכ"י המבורג עשויה להתאים למנגנון ההפצה של נוסח מקומי הנובע מעיבוד מאוחר ועל כן עשוי להשתמר בעדי נוסח שיש קשר הדוק ביניהם.

הלכות פסוקות / הלכות גדולות

ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון זצ"ל, מהד' ס' ששון, ירושלים תשי"א, עמ' פה; כתצולום כתב היד (ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, ירושלים תשל"א), עמ' 129. הלכות גדולות, מהד' ע' הילדסהיימר, ב, ירושלים תש"ם, עמ' 342.

הלכות פסוקות

ההוא גברא דאהוי אבי תיבנא דחבריה אמ' ליה רב לא תהוי אמ' ליה מהוינא ומהוינא קם רב שמייה לקועיה

הלכות גדולות, כ"י פריז

ההוא גברא דהוה קא מחוי אתיבנא דחבריה אתא לקמיה דרב אמ' ליה זיל לא תחוי אמ' ליה מחוינא ומחוינא הוה [יתיב] ר' כהנא קמיה קם ר' כהנא שמייה לקועיה

קארי עליה בניך עלפו שכבו כראש כל חוצות כתוא מכמר המלאים חמת ייי גערת אלהיך מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו אף ממונן שלישראל כיון שנפל ליד גוים אין מרחמין עליו.

קרי עליה בניך עלפו שכבו כראש כל חוצות כתוא מכמר מה תוא זה כיון שנפל למכמר שוב אין מרחמין עליו אף ממונן של ישראל כיון שנפלו כיד אומ' העו' שוב אין מרחמין עליהן

אמ' ליה עד הידנא יונאי ולא הוה קפדי אדמא הידנא פרסאי וקפדי אדמא קום זיל לארץ יש'.

הטיעון שקיימות שתי מסורות של מעשה רב כהנא, אחת בנוסח הרווח של התלמוד ואחת קצרה וקדומה ממנו, כבר הושמע על ידי רא"ש רוזנטל בקשר לנוסח שבספר הלכות פסוקות.⁵⁷ לאחר שהביא את נוסח העובדא שבספר הלכות גדולות, הוסיף וכתב: "אמנם, בס' הל' פסוקות [...] מסורת-נוסח אחרת, קצרה"; ובסיום הבאת הנוסח שבהלכות פסוקות, הכולל את ראשיתה של הפרשה בלבד, ומסתיים "אין מרחמין עליו", כתב בזה הלשון:

זה הכל! ולא רק נוסח קצר הוא זה, אלא גם נוסח שונה, חלוק. רב עצמו הוא ש"שמייה לקועיה" של "ההוא גברא"! ואילו רב כהנא לא הוזכר כאן כלל! עד שאין עוד שום מקום לכל אותה פיסקה: אמ' ליה [רב לרב כהנא!]: עד הידנא יונאי... קום זיל לארץ יש'. וכל שכן שלא לכל אגדת רב כהנא שנקשרה מאחוריה במסורת הנוסח שרווחת בבבלי כ"ק קי"ז א"ב [...]

כל ממצאיו של נוסח קצר זה שבהל' פסוקות תואמים זה עם זה בעקביות גמורה,

57 למילון התלמודי Talmudica Iranica, איראנו-יודאיקה (לעיל בגוף המאמר, הע' 1), עמ' 55-56.

עד שאין לתלות את החילוף הזה בשיבוש של השמטה. ואם אמנם מוצע נוסח קצר זה עצמו — בתרגום עברי — גם בהל' ראו, הוצ' שלאסבעגר 1886 עמ' 65, אלא ששם: "עמד רב כהנא ושמיט קועו, קרא עליו רב: בניך" וכו' — הרי ניכר, שאין כאן אלא "תיקון", כשעיקרה (ורק עיקרה!) של המסורת האחרת, הרווחת, הורכבה על זו שבהל' פסוקות. ומי שיעיין היטב, ימצא עוד סימנים לנוסח "הקצר" של הל' פסוקות שמשתקף בעד עטיפתו של הנוסח הרווח (כגון, למשל, בנוסח ה"ג ד"ב עמ' 536).⁵⁸

אין לנו אלא להסיק: שתי מסורות שונות משמשות כאן זו בצד זו, וודאי שאין דוחין מסורת מפני מסורת.

לענייננו כאן חשוב להדגיש, דווקא מסורת-נוסח קצרה — ועתיקה! — זו שבהל' פסוקות מאששת בכל את גופה של עובדה, שעוד בימי רב היו הורגים את המסורות בבבל, על-פי פסק-דינם של גדולי ישראל. ואף מאשרת זאת ביתר תקף: רב עצמו "שמטיה לקועיה"!

אבל לצד שני, ודאי שאף המסורת האחרת, הרווחת בספרים שלנו, אין לדחותה מפני חברתה. ועל כל פנים, אותן מלים ששמה מסורת זו בפי רב: "עד הידנא יונאי ולא הוה קפדי אדמא, הידנא פרסאי וקפדי אדמא", הן כשלעצמן, ודאי שיש להן על מה שייסמכו. אפילו אם לא נוכל עוד לסיים בדיוק את זמן קיבוען בתלמוד.⁵⁹

אף כאן מתעוררת אפוא השאלה של שתי מסורות בעובדא דרב כהנא. זיהויו של רוזנטל את נוסח הלכות פסוקות כמסורת עתיקה ושונה מזו שבנוסח הרווח מושגת על השמטת כל אזכור של שמו של רב כהנא, וקיצורו המופלג של הסיפור, ללא "כל אגדת רב כהנא שנקשרה מאחוריה במסורת הנוסח שרווחת". אולם, התכונות הללו אינן תלויות זו בזו, שהרי אף בספר הלכות גדולות לא הובא אלא ראשיתו של הסיפור, ובכל זאת, נוסח הלכות גדולות שייך לנוסח הרווח, בהיותו כולל את ההמשך "אמ' ליה עד הידנא יונאי ולא הוה קפדי אדמא הידנא פרסאי וקפדי אדמא קום זיל לארץ יש'". אבל עד כאן, ולא יותר.

הווה אומר, קיצורו של הסיפור בשני המקורות הללו לחוד, וחיסור שם רב כהנא בהלכות פסוקות לחוד. אשר לתופעה הראשונה, הקיצור, הרי אין לתמוה על כך שספרי

58 צ"ל 356. ההבדל העיקרי בין נוסח זה למובא לעיל שם מהלכות גדולות כ"י פריז הינו בכך שבדפוס ברלין ליתא "הוה [יתיב] רב כהנא קמיה", אבל איתא "קם רב כהנא" וכו'. הדיבור הראשון חסר אף בכ"י וטיקן 136. ועיין להלן.

59 במקום שלוש הנקודות לעיל (בסוף הפיסקה הראשונה) הופנה למקום אחר באותו מאמר. שם נקודת המוצא היא כירור אם שימושו של רב כהנא לפני רב היה בארץ ישראל או בבבל, ולאחר שרוזנטל ציין למעשה שבבבא קמא קיז ע"א וע"ב הנידון, כתב את הדברים הבאים: "ועל כל פנים לפי עיקרה של מסורת זו שבבבלי, היה כל שימושו של כהנא לפני רב דווקא לאחר ירידת רב לבבל. אבל ראה נספח ג עמ' 55, מסורת אחרת קצרה על מעשה זה שבב' ב"ק קי"ז א' (על-פי הל' פסוקות הוצ' ששון עמ' פ"ה), ובה לא הוזכר רב כהנא כלל, וממילא רב אף לא אמר לו כלל: 'עד הידנא יונאי... הידנא פרסאי' וכו' וכל שכן, שלפיה אין שם מקום לאגדת רב כהנא, שכל עצמה קשורה דווקא מאחורי מסורת הנוסח הרווחת בב' ב"ק קי"ז א'. ואמנם על-פיה אין כירור שום ממצא בטוח לזמן לימודו של רב כהנא לפני רב" (עמ' 110 הע' 26).

הלכה אלה לא הביאו אלא ראשיתם של דברים, שהם ורק הם כרוכים בנושא ההלכתי הנידון. שאלה נפרדת היא אפוא מדוע לא הוזכר רב כהנא בהלכות פסוקות. כאן אמנם עלינו להתחשב בעדויות האחרות של ספר הלכות גדולות, ובעיקר הלכות ראו, כנזכר לעיל בדברי רוזנטל — וכך נאמר שם: "מעשה באחד שהראה על תבן שלחבירו אמ' לו רב לא תראה אמ' לו אראה ואראה עמד רב כהנא ושמת קרעו קרא עליו רב בניך עולפו שכבו ברא' כל חוצות מה התוא הזה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו כך ממונם של יש' כיון שנפל ביד גוים אין מרחמין עליו".⁶⁰ רב כהנא שמת ורב קרא. מנהגו הקבוע של ספר הלכות ראו למסור בתרגומו את נוסח הלכות פסוקות ממש, מלמד שאותם המקומות שיש ביניהם הפרש יש סבירות שהייתה גירסה אחרת בהלכות פסוקות לפני מחבר הלכות ראו מזו שבכ"י ששון-פרידברג.⁶¹

אף ספר הלכות גדולות כאן עשוי להיות עד נוסח עקיף להלכות פסוקות, במידה שהלכות פסוקות היה מקורו של בעל הלכות גדולות בהכללת סיפור זה בספרו, כפי שרגיל בהרבה מקומות.⁶² העובדה שרק ראשית הסיפור מובאת בשניהם מחזקת גם היא תלות אפשרית של נוסח הלכות גדולות בספר הלכות פסוקות. אמנם בהלכות גדולות יש המשך קצר לסיפור, אולם היא הנותנת, שהרי דווקא בהמשך זה קיימים חילופים רבים בין עדי הנוסח של הלכות גדולות,⁶³ ומכאן מתעוררת סבירות שמה המשך זה תוספת היא, אשר לשונה עוד עומד בסימן התהוות ושכלול.

כ"י פריז: אמ' ליה עד הידנא יונאי ולא הוה קפדי אדמא הידנא פרסאי וקפדי אדמא קום זיל לארץ יש'.

כ"י וטיקן 136: א"ל עד האידנא האידנא [!] יונאי ולא קפדי אדמא האידנא פרסאי קפדי אדמא קום זיל לארעא דישר'.

דפוס ונציה: אמ' ליה רב עד האידנא מלכותא דיונאי הואי ולא הוה קפדי אדמא האידנא מלכותא דרומאי הוא דקפדי אדמא קום זיל לארץ ישראל וקביל עלך דלא מקשת ליה לר' יוחנן עד שבע שנין.

דפוס ירושלים: אמ' ליה עד האי דנא מלכות דיונאי הואי דלא הוה קפדי אשפיכות דמים האי דנא מלכותא דפרסאי דקפדי אשפיכות דמים האי דנא קום זיל לארץ ישראל וקביל עלך דלא מקשת ליה לר' יוחנן עד שבע שנין.

דפוס ברלין: א"ל עד האידנא מלכותא דיונאי הואי דלא הוה קפדי אשפיכות דמים האידנא מלכותא דפרסאי היא דקפדי אשפיכות דמים קום ערוק זיל לך לא"י וקביל עלך דלא מקשת ליה לר' יוחנן עד שבע שנין.

בעל הלכות גדולות ראה לנכון להוסיף את עצת הבריחה מאימת המלכות, שגם בכך מעין

60 עמ' 65-66; מהד' ש' מורל, מחקר על ספר הלכות ראו, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק 1966, עמ' 190-191 (ומשם העתקה).

61 וראיה לכך כשמזדמן כנוסח הלכות ראו אף בספר הלכות גדולות — עיין מורל שם, עמ' 14-15.

62 וקרוב לומר, אף בדברי התלמוד המובאים כאן בהלכות פסוקות ללא תוספת דברי פסק של סבוראים או של גאונים — ראה ש' מורל, "לברור יחס הלכות פסוקות כ"י ששון להלכות גדולות", HUCA (1975), עמ' 46, ו, כג. לענייננו ראה בהרחבה: שרמר (לעיל, עמ' 409, הע' 1), עמ' 414, הע' 44; גפני, יהודי בכל, עמ' 194, הע' 74.

63 ראה לעיל, עמ' 417-418.

עניין הלכתי.⁶⁴ הגרסנים המשיכו והוסיפו מן התלמוד גם את הקבלה שלא להקשות לר' יוחנן.

קשה אפוא לנעוץ את שכתוב הסיפור כולו בנוסח הרווח, וכל תוספת אגדת רב כהנא, בין הלכות פסוקות להלכות ראו והלכות גדולות. האמור לעיל מטה לכיוון האפשרות שבנוסח הלכות פסוקות כ"י ששון-פרידברג בוצע פישוט קל.⁶⁵ לאור העובדה שכל המשך הסיפור על רב כהנא הושמט, נמסר הכל ברב עצמו: הוא "אמר ליה" והוא "שמטיה" והוא "קארי עליה". אולם, כאמור, עדי נוסח אחרים של הלכות פסוקות גרסו את הסיפור הזה ככל הנראה על רב כהנא.

נעניין אפוא קמעא בנוסח הלכות פסוקות המונח לפנינו בכתב היד. ואלו תכונותיו העיקריות:

א. כאן נאמר "דאהוי", 'שהראה' כבר, ולא שביקש להראות, כפי שבא בנוסח שבתלמוד, על שני ענפיו. בהלכות גדולות, כ"י פריז וכ"י וטיקן 136: "דהוה קא מחוי". בעדים אחרים: "דהוה קא בעי מחוי".

ב. ליתא בהלכות פסוקות "אתא לקמיה דרב", אלא רב מדבר אליו ישירות: "אמ' ליה רב לא תהוי".

ג. ליתא "הוה יתיב רב כהנא קמיה",⁶⁶ אלא "קם רב שמטיה".

קשה לתפוס את מעשה המסור בזמן עבר ממש, שכן לפי זאת מדוע אמר לו רב "לא תחוי", והוא אמר "מחוינא ומחוינא". אף קשה לתאר את האירוע כמתרחש שלא בהקשר פורמלי כגון של בית דין, אלא ללא ציון מסגרת כל שהיא אסר עליו רב מה שכבר עשה והרגו. הפועל "קם" עשוי להיות המשכו הסגנוני של "יתיב".⁶⁷ רב כהנא היה יושב אפוא לפני רב, קם, ושמט.⁶⁸ פיזיותו של רב כהנא הייתה ידועה כשם דבר אף בירושלמי.⁶⁹ רק קיצור הסיפור כולו שבנוסח הלכות פסוקות שלפנינו הביא לידי יחוס מעשה זה לרב עצמו. דומה אפוא שמסורת יסוד אחת משמשת כאן, ולא שתי מסורות שונות. הקיצור אינו בא משיבוש או השמטה, אלא ממעשה עריכה פעיל, כזה שהוטל על סיפור זה בהזדמנויות רבות בתולדות מסירתו.

64 והוא מסר את התוכן בלשונו: "אדמא".

65 מבלי להכריע איזה נוסח של הלכות פסוקות הוא המקורי, אם אכן היו גירסאות שונות של הספר לגבי פרטי מעשה זה.

66 והשווה לעיל עמ' 459, הע' 58.

67 קם רבה שחטיה לרבי זירא" שבמגילה ז ע"ב מוסב על ישיבתם בסעודה לפני כן.

68 גם עדי נוסח התלמוד שאינם גורסים "קם רב כהנא" גורסים כולם "יתיב רב כהנא קמיה דרב", והרצף הצמוד מורה בעליל שרב כהנא שמט. "קם רב כהנא" ממחיש את זאת אף יותר.

69 ראה לעיל, עמ' 410, ובמאמר "כבל וארץ ישראל" (לעיל, הע' 2), בפרוטרוט.